

AVRUPA BİRLİĞİ KAPI ARALIĞINA SIKIŞMIŞ ÜLKE KUZAY KIBRIS

TÜRK SANAYİCİLERİ VE
İŞADAMLARI DERNEĞİ

KIBRIS TÜRK
İŞADAMLARI DERNEĞİ

AVRUPA BİRLİĞİ KAPI ARALIĞINA SIKIŞMIŞ ÜLKE

KUZAY KIBRIS

**TÜRK SANAYİCİLERİ VE
İŞADAMLARI DERNEĞİ**

**KIBRIS TÜRK
İŞADAMLARI DERNEĞİ**

AVRUPA BİRLİĞİ KAPI ARALIĞINA SIKIŞMIŞ ÜLKE: KUZEY KIBRIS

Mart 2009

Yayın No. TÜSİAD- T/2009-03/483)

Meşrutiyet Caddesi, No: 46 34420 Tepebaşı/İstanbul
Telefon : (0 212) 249 07 23 • Telefax : (0 212) 249 13 50

“© 2009, TÜSİAD”

“Tüm hakları saklıdır bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK.’nu uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin almadıkça, hiç bir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.”

ISBN: 978-9944-405-52-2

NET KIRTASIYE
TANITIM VE MATBAA SAN. TİC. LTD. ŞTİ
TEL:(0212) 235 77 74 (Pbx)
(0212) 249 40 60 (pbx)
e-mail:ncc@netcopycenter.com
www.netcopycenter.com

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar. TÜSİAD, Atatürk'ün öngördüğü hedef ve ilkeler doğrultusunda, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini yakalama ve aşma anlayışı içinde, kadın-erkek eşitliğini siyaset, ekonomi ve eğitim açısından gözeten iş insanlarının toplumun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancıyla, yukarıda sunulan ana gayenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirir.

TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak, girişimcilerin evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun faaliyet göstermesi yönünde çaba sarf eder; küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahın, istihdamın, verimliliğin, yenilikçilik kapasitesinin ve eğitimin kapsam ve kalitesinin sürekli artırılması yoluyla yükseltilmesini esas alır.

TÜSİAD, toplumsal barış ve uzlaşmanın sürdürüldüğü bir ortamda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasında bölgesel ve sektörel potansiyelleri en iyi şekilde değerlendirerek ulusal ekonomik politikaların oluşturulmasına katkıda bulunur. Türkiye'nin küresel rekabet düzeyinde tanıtımına katkıda bulunur, Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecini desteklemek üzere uluslararası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim,

temsil ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapar. Uluslararası entegrasyonu ve etkileşimi, bölgesel ve yerel gelişmeyi hızlandırmak için araştırma yapar, görüş oluşturur, projeler geliştirir ve bu kapsamda etkinlikler düzenler.

TÜSİAD, Türk iş dünyası adına, bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne, hükümete, diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığı ile ileterek, yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedefler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

“AB Kapı Aralığında Bir Ülke: Kuzey Kıbrıs” adlı bu çalışma Dr.Mustafa Besim Koordinatörlüğünde Dr. Vargın Varer, Dr. Yenal Süreç, Özlem Oğuz ve Dr. Ümit İzmen tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma Port İSBI Ltd. , Corman Construction Ltd., Kıymet Trading Ltd.’in maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

ÖZGEÇMİŞLER

Dr. Mustafa Besim

Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme Bölümünden 1994 yılından mezun olan Mustafa Besim yine aynı Üniversitenin Ekonomi Bölümünden yüksek lisans derecesini 1995 yılında aldı. Doktorasını 2004 yılında Birmingham Üniversitesinde tamamladı. 2003-2004 ve 2008 yıllarında Birleşmiş Milletler gözetiminde Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumlar arasında gerçekleştirilen görüşmelerde Ekonomi Komitelerinde görev aldı. Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesinde 1998 yılından beri ders vermekte olan Mustafa Besim kamu maliyesi, proje değerlendirme ve finansmanı konularındaki çalışmaları yanında vergilendirme, kayıt dışı ekonomi ve verimlilik konularında da akademik yayınları bulunmaktadır.

Dr. Vargın Varer

1988 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Mühendisliği bölümünden mezun oldu. 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Finansı bölümünden Yüksek Lisans derecesi aldı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde aynı yıl başladığı İktisat doktorası eğitimini 2003 yılında tamamlayarak, iktisat doktorası derecesini almıştır. 1989 -1992 yılları arasında Türkiye’de özel bankalarda uzman yardımcısı ve uzman olarak çalışmıştır. 1992 sonundan itibaren Mağusa’da gemi acenteliği ve taşımacılık faaliyetleri yapmakta olan aile şirketine çalışmakta, halen yöneticiliğini yapmaktadır. 2001 yılından itibaren ise KKTC Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeliğini sürdürmektedir. DAÜ Bankacılık ve Finans Bölümünde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak Bankacılık ve Finans dersleri vermektedir.

Dr. Yenal Süreç

Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünden 1992 yılında Lisans ve 1994 yılında Yüksek Lisans derecesi, 2004 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Anabilim Dalından ise “Gelişmekte olan Ülkelerde Hizmet İhracına Dayalı Büyüme” konulu tez çalışması ile doktora derecesi almıştır. Türkiye’de sırasıyla İslam Ülkeleri Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESTRIC), Dış Politika Enstitüsünde

çalışmış, KKTC'ye döndükten sonra Doğu Akdeniz Üniversitesinde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 2003 – 2006 yılları arasında KKTC Başbakanlığına bağlı AB Koordinasyon Merkezinde Uzman Ekonomist olarak çalışan Süreç, 2003-2004 ve 2008 dönemlerinde Birleşmiş Milletler gözetiminde yürütülen Kıbrıs müzakerelerinde Ekonomik Konular Teknik Komitesinde yer almıştır. 2006 yılından bu yana Doğu Akdeniz Üniversitesi Ekonomi bölümünde tam zamanlı Öğretim Görevlisi olarak görevine devam etmektedir. Uluslararası İktisat, Avrupa Birliği, İstatistik, Mikro ve Makro iktisat konularında dersler veren Süreç'in dış ticaret, rekabet, mal ve hizmet dolaşımı konularında çalışmaları bulunmaktadır.

Özlem Çılsal

1998 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi fakültesinden mezun olduktan sonra 2001 yılında yine aynı fakültede yüksek lisansını tamamlamıştır. Yüksek öğrenimi sırasında araştırma görevlisi olarak da görev yapan Çılsal, 2001-2005 yılları arasında Doğu Akdeniz Üniversitesinde yarı-zamanlı öğretim görevlisi olarak görevine devam etmiştir. 2003-2004 Mart boyunca Avrupa Komisyonu'nda "Ekonomik ve Mali İşler Direktörlüğünde" stajyer olarak görev yapan Çılsal Mart 2004'ten Mayıs 2004'e kadar Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nda görev yapmıştır. Mayıs 2004'ten itibaren iki buçuk yıl Ekonomi ve Turizm Bakanlığı'nda çalışan Çılsal, aynı süre zarfında USAID tarafından finanse edilen KOBİ Center'de danışmanlık görevinde de bulunmuştur. 2006 Ekim-2007 Ekim tarihleri arasında KKTC Başbakanlık Müsteşarı ekonomi danışmanı olarak görevlendirilen Özlem Çılsal, Ekim 2007 den beri Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı'nda (YAGA) direktör yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Dr. Ümit İzmen

İstanbul doğumlu olan Ümit İzmen, ekonomi dalında lisans derecesini 1983 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden aldıktan sonra yine aynı üniversiteden 1986 yılında Tarih dalında lisansüstü ve 1994 yılında da ekonomi dalında doktora derecelerini aldı. 1986-1990 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde, araştırma görevlisi olarak çalışan İzmen bu tarihten sonra TÜSİAD'da çeşitli kademelerde görev aldı. Türkiye ekonomisi ile ilgili çeşitli yazıları bulunan İzmen 2000-2001 yılları arasında Bilgi Üniversitesi'nde yarı zamanlı öğretim üyesi olarak ders verdi. Ümit İzmen halen TÜSİAD Baş Ekonomisti olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

1.GİRİŞ	9
2. KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİFTEN KKTC EKONOMİSİNİN YAPISI	13
2.1 KKTC Halkının Gelir Durumu	15
2.2 Enflasyon	17
2.3 Bankacılık Sektörü	18
2.4 Kamu Maliyesi	20
2.5 Mali Yardımlar	21
2.6 İşgücü Piyasaları ve İstihdam	23
2.7 Dış Ticaret	25
3. KKTC EKONOMİK YAPISININ ANALİZİ VE ZAYIF YANLARININ TESPİTİ	29
3.1 KKTC Ekonomisinde Büyümenin Belirleyicileri	31
3.2 KKTC Ekonomisinin Karşılaştırmalı Rekabet Gücü	37
3.2.1 İstihdam ve Ücretler	38
3.2.2 Karşılaştırmalı İşgücü Verimliliği	41
3.3 KKTC’de Ekonomik Şoklar ve Büyüme Dönemleri	42
3.3.1 80’li Yıllar	44
3.3.2 90’lı Yıllar	45
3.3.3 2000’li Yıllar	47
3.4 KKTC Ekonomisinde Yapısal Sorunlar	50
4. ÇÖZÜM SÜRECİ DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE REFORM İHTİYAÇLARI	55
4.1. Yeni Bir Ekonomik Sisteme Doğru	57
4.1.1. Devletiçi Ekonomiden Piyasa Ekonomisine	58
4.1.2. Ekonomide Vizyon ve Hedefler	58
4.1.3. Reform Sürecinin Yönetişi	60
4.2. Makroekonomik Reformlar	61
4.2.1. Mali Disiplinin Sağlanması	61
4.2.2. İstikrarlı Para Birimine Geçiş	64
4.2.3. Dış Ticaret Reformları	65
4.2.4. Serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaştırılması	66

4.2.5. Fiziki Altyapının İyileştirilmesi	67
4.2.6. Avrupa Birliği Uyum Sürecinin Hızlandırılması	68
4.3. Mikro Ekonomik ve Düzenleyici Reformlar	68
4.3.1. Ürün Geliştirme ve Uzmanlaşma Politikaları	72
4.3.2. Özel Sektörün Geliştirilmesine Yönelik Teşvik Politikaları	76
5. ALTERNATİF SİYASİ ÇÖZÜM SENARYOLARINA GÖRE KKTC EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ	85
5.1 Mevcut Durumun Devamı	87
5.1.1 KKTC-TC ilişkileri	88
5.1.2. 2004 Referandumu sonrası AB ile ilişkiler	91
5.1.3. Çözüm Olmaması Durumunda Olası Senaryolar	96
5.2 Kısmi Çözüm: AB'nin izolasyonları kaldırması ve AB'ye Yakınlaşma	99
5.2.1. Ada içi gelişmeler	100
5.2.2. Avrupa Birliği ile İlişkilerde Gelişmeler	103
5.3 BM parametreleri çerçevesinde kapsamlı bir çözüm	105
5.3.1 Kuzey ve Güney Ekonomilerinin Entegrasyonu	107
5.3.2 Kuzey Kıbrıs'ın AB ile Uyumu ve Entegrasyonu	110
6. SONUÇ	115
Kaynakça	121
EKLER	123
A.Geçmişten Bugüne Kuzey Kıbrıs Ekonomisi	125
A.1. Milli Gelir Yapısı ve Büyüme Hızı	126
A.1.1 KKTC Ekonomisinde Dönemsel Gelişim	128
A.1.2 Çözüm Umutlarının Ekonomik Kazanca Dönüştüğü Dönem	130
A.2 KKTC Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranlarının Seyri	132
A.3 Kamu Maliyesi	134
A.3.1 Kamu Kesimi Dengesi	134
A.3.2 Bütçe Giderlerinin GSMH'ye Oranındaki Artış	136
A.3.3 Kamu Gelirleri	138
A.4 KKTC Bankacılık Sektörü	140
A.5Dış Ticaret Yapısı	146

1
GİRİŞ

GİRİŞ

1. GİRİŞ

Kıbrıs sorunu, çözümsüz kalmış uluslararası sorunların en eskilerindendir. Birleşmiş Milletler soruna taraf olduğu yıldan bu yana dönem dönem inisiyatif olarak çözüm arayışlarında bulunmasına ve geçen süre zarfında beş BM Genel Sekreteri değişmiş olmasına rağmen halen daha sorun çözümlenmiş değildir. Çözüme en çok yaklaşıldığı dönem 2004 yılı olmuştur. Dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafların müzakereleri sonucu hazırlanan planı 2004 Nisan ayında tarafların onayı için eş zamanlı referanduma sunmuş, ancak plan Kıbrıs Türkler tarafından %65 oranında destek bulurken, Kıbrıs Rumlarının %75'inden hayır oyu alarak ortadan kalkmıştır. Ancak ne var ki adada artık hiçbir şey eskisi gibi devam etmemektedir. Bu dönemde tarihsel olarak farklılık yaratan iki olay gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, 2003 yılında devreye giren ada içi karşılıklı geçişlerin 30 yıl aradan sonra başlamış olmasıdır. İkincisiyse, 1 Mayıs 2004 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye fiilen üye olması. Özellikle bu ikinci olay Kıbrıs'taki siyasi soruna yeni bir boyut kazandırırken geçişlerin başlamış olması da iki halk arasındaki etkileşim ve işbirliğinin önünü açmıştır.

Kıbrıs sorununun AB içerisine taşınması, Türkiye-AB ilişkilerini de etkiler bir durum yaratmıştır. Türkiye'nin AB üyelik sürecine giden yolda en önemli aşama aday kabul edilmesi ve Aralık 2005'te Brüksel zirvesinde üyelik müzakerelerinin başlatılmasıdır. Ancak sürecin çok rahat yürümeyeceği ve her aşamada Kıbrıs sorunu ile ilişkilendirileceği kısa sürede ortaya çıkmıştır. 2006 yılında, Türkiye imzaladığı Gümrük Birliği Ek Protokolü'nü Kıbrıs Cumhuriyeti'ne uygulamadığı için AB ile üyelik müzakerelerinin önemli bir kısmını oluşturan 8 başlığın açılması AB tarafından askıya alınmıştır. Bu gelişme ile Türkiye'nin AB süreci hız keserek belirli bir yavaşlama dönemine girmiştir. Bu gelişmeler göstermiştir ki, Türkiye'nin AB yolunda ilerlemesi Kıbrıs sorununda yaşanacak gelişmelerle yakından ilişkilendirilecektir.

Adadaki referandumlar sonrası tıkanan süreci, 2008 Şubat ayındaki Güney Kıbrıs'taki başkanlık seçimleri sonrası yeniden canlandırma fırsatı yakalanmıştır. Başkanlığa seçilen AKEL Genel Sekreteri Dimitris Hristofyas, KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'tan gelen çağrıya olumlu yanıt vererek BM gözetiminde yeni bir görüşme sürecine yeşil ışık yakmıştır. 21 Mart 2008 tarihinde BM Genel

Sekreteri'nin Kıbrıs özel temsilcisi Michael Moller'in gözetiminde iki liderin bir araya gelmesi ile Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm bulmak için görüşme sürecinin başlatılmasına karar verilmiştir. İlk önce KKTC Cumhurbaşkanı AB ve Siyasi İşler Danışanı Özdil Nami ile Rum Başkanlık Sarayı Komiseri George Yakovou liderliğinde iki tarafın Çalışma Grupları arasında müzakerelere zemin yaratmak maksadıyla çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. Söz konusu çalışmaların Temmuz ayında tamamlanması ve Eylül ayında BM Genel Sekreterinin eski Avustralya Dışişleri Bakanı Alexandre Downer'i Kıbrıs Özel Temsilcisi olarak atamasının ardından 3 Eylül 2008 tarihinde liderler düzeyinde müzakerelere resmen başlanmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasına ihtiyaç da bu zamanda ortaya çıkmıştır. Adada ulaşılabilecek bir çözüm veya çözümsüzlüğün olası etkilerinin araştırılması, gerek siyasi gelişmelerin yaratacağı ekonomik sonuçlar gerekse ortaya çıkabilecek ekonomik potansiyelin getirilerinin analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla çalışma şekillendirilerek öncelikle Kuzey Kıbrıs ekonomisinin bir fotoğrafı çekilmiştir. Ancak bu fotoğraf çekilirken, özellikle Güney Kıbrıs ile karşılaştırmalı olarak, zaman içinde ortaya çıkan farklılıklar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Daha sonra yapılan analizlerde söz konusu farklılıkların nedenleri üzerinde durularak Kuzey Kıbrıs'ın uluslararası camianın dışında olmasının maliyeti ortaya konmuştur. Yine bu tespitlerden yola çıkılarak yaşanan sorunların giderilmesine yönelik mikro ve makro düzeyde yapılabilecek reform ve düzenlemeler ele alınmıştır. Son kısımda ise başlayan süreç sonunda erişilebilecek sonuçlara bağlı olarak üç farklı senaryo üretilmiş ve bunların olası ekonomik etkileri üzerinde analizler yapılmıştır. Bu senaryolardan birincisi kapsamlı bir çözüm sonrası Kıbrıs Türk tarafının da AB üyesi olmasıdır. İkincisiyse başlayan müzakerelerin kapsamlı bir çözüm yerine ada içi ilişkilerde ve Kıbrıslı Türkler ile AB arasında kısmi iyileşmeler sağlayan bir sonuca varmasıdır. Son senaryo olarak da başlatılan sürecin tamamen başarısızlıkla sonuçlanması ve mevcut durumun devamına dayalı analizleri içermektedir.

Çalışma içerisinde yerel ve uluslararası istatistikî veriler kullanılmıştır. KKTC veri alt yapısının uluslararası standartlardan farklılıklar göstermesi sonucu zaman zaman varsayımlara dayalı yaklaşık değerler kullanılmıştır. Ayrıca yerel veri üretiminde yaşanan gecikmeler nedeniyle bazı verilerin 2006 veya 2007 yıllarına ait olması çalışmanın güncelliği açısından bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

BÖLÜM 2

KARŞILAŞTIRMALI BİR
PERSPEKTİFTEN
KKTC EKONOMİSİNİN YAPISI

2. KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİFTEN KKTC EKONOMİSİNİN YAPISI

KKTC ekonomisi uluslararası camia ile (Türkiye haricinde) etkileşim ve işbirliğinden uzak kalması nedeniyle zaman içerisinde kendine özgü ekonomik politikalar ve kurumlar geliştirerek halkının ekonomik ve sosyal yaşamını geliştirmeye ve refah düzeyini artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme ve artan bir refahın yaratılmasında başarılı olup olunmadığının anlaşılması amacıyla çalışmanın ileriki bölümlerinde bu konu detaylı bir şekilde incelenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ise KKTC ekonomisinin ne durumda olduğunu, kendine benzer yapıdaki ülkeler, özellikle Güney Kıbrıs ve AB üyeliğini yeni kazanmış bazı ekonomilerle, seçilmiş makro ekonomik göstergeler kullanılarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu sayede KKTC'nin ekonomik olarak nerede durduğu ve ne yöne gidebileceği konusunda tespitler yapılmaktadır. Bu amaçla kişi başı milli gelir, sektörel gelişim, kamu maliyesi, bankacılık, dış mali yardımlar, dış ticaret yapısı ile bazı seçilmiş makroekonomik göstergeler kullanılmıştır.

2.1 KKTC Halkının Gelir Durumu

Milli gelir göstergeleri, bir ülkenin zenginliğinin ve gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde, en önemli göstergeler arasında yer alır. Ülkenin üretim yapısını ortaya koymanın yanı sıra, kaynak dağılımı ve uzmanlaşma hakkında da fikir vermektedir. Kuzey Kıbrıs ekonomisi de diğer küçük ekonomilerde olduğu üzere, ağırlıklı olarak hizmet üreten bir yapıya sahiptir. Her ne kadar, belirli bir oranda hafif sanayi ve tarımsal üretim altyapısına sahip olsa da, ağırlıklı olarak hizmet sektörü ekonomide önemli bir paya sahiptir.

Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) 2007 yılı cari fiyatları ile Gayri Safi Milli Hasıla 3,460 milyon ABD dolarıdır. Yine 2007 yılı fiyatlarıyla kişi başı milli gelir 14,765 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu seviyelere bakıldığında zaman, KKTC ekonomisinin yüksek gelirli gelişmekte olan ülke statüsü kategorisinde yer aldığı söylenebilir. Ancak, ekonominin bu düzeylere gelmesinde rol oynayan faktörler incelendiğinde, geline düzeyin suni ve sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Ayrıca, ekonomi içerisinde var olan pek çok yapısal sorun ve Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğüne paralel olarak yaşanan siyasi sorunlar, ekonominin istikrarlı gelişimine engel olmaktadır.

Her ne kadar da Dolar bazında kişi başı gelir yaygın olarak kullanılsa da, döviz kurundaki dalgalanmalar, ülkeler arası enflasyon farkları gibi önemli ekonomik değişkenlerin bu göstergede dikkate alınmaması belli yanılgılara neden olmaktadır. Bu yüzden Dünya Bankasının yaygın kullandığı “Atlas” ve “Satın Alma Paritesi” yöntemleri kullanarak KKTC’nin gelirini karşılaştırmak daha isabetli olacaktır¹. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere KKTC kişi başı geliri Atlas yöntemi kullanılarak hesaplandığında (kur ve enflasyon farklılıkları da dikkate alınarak) KKTC ekonomisinin kişi başı geliri 13,183’e gerilemektedir.

Tablo 2.1: KKTC Gelirinin Avrupa Birliği Yeni Üyeleriyle Karşılaştırılması (2007)

	GSMG Kişi Başı, Atlas Yöntemi(\$)	GSMG, Atlas Yöntemi (milyar \$)	Nüfus (mil- yon kişi)	2005- 2007 ortala- ma bü- yüme hızı(%)	Kişi başı GSMG (PPP)	GSMG (PPP milyar \$)
KKTC*	13.183	3,4	0.26	9,4	18.455	4,84
Güney Kıbrıs	24.940	19,6	0,8	4,1	26.370	20,7
Çek Cumhuriyeti	14.450	149,4	10,3	6,1	22.020	227,6
Estonya	13.200	17,7	1,3	9,5	19.810	26,6
Macaristan	11.570	116,3	10,1	3,1	17.210	173,1
Letonya	9.930	22,6	2,3	11,0	16.890	38,5
Litvanya	9.920	33,5	3,4	8,1	17.180	58,0
Malta**	15.310	6,2	0,4	2,3	20.990	8,5
Polonya	9.840	374,6	38,1	5,5	15.330	583,6
Slovakya	11.730	63,3	5,4	8,8	19.340	104,4
Slovenya	20.960	42,3	2,0	5,3	26.640	53,8
Ortalama***	14.185			6,6	20.490	

Kaynak: DPÖ (2007), *World Development Indicators*

*KKTC’nin Atlas ve Satın Alma Paritesi Yöntemleri hesaplamalarında Türkiye çevri faktörleri

**Malta verileri 2006 yılına aittir; Ortalama reel büyüme için 2004-2006 yılları kullanılmıştır.

***AB üyesi yeni ülkelerin ortalaması

¹ KKTC’nin Atlas ve Satın Alma Paritesi Yöntemlerine göre kişi başı geliri para birliğinde olduğu Türkiye çevri faktörleri kullanılarak hesaplanmıştır. 2007 satın alma paritesi çevrim faktörü, KKTC ekonomisinin sıg ve ürün fiyatlarının TC’ye göre daha yüksek olduğu gerçeği de dikkate alınarak Türkiye’nin 1.54 rakamı yerine KKTC için 1.40 kullanılmıştır.

Bu geliri AB'ye yeni üye olmuş on ülke ile karşılaştırıldığında, KKTC gelirinin yeni üye gelirleri ortalamasına çok yakın olduğu görülmektedir. Atlas yaklaşımına göre KKTC'nin kişi başına geliri Letonya, Litvanya, Slovakya ve Polonya gibi AB'ye yeni üye olmuş ülkelere göre daha yüksektir.

2007 yılı rakamlarıyla 3,460 milyon Gayri Safi Milli Gelire (GSMG) sahip KKTC, 2005-2007 yılları arasında ortalama %9,4 reel büyüme sağlamıştır. Bu dönem içerisinde büyüme oranının karşılaştırılan ülkelere göre büyüme oranlarından yüksek olması, KKTC ekonomisinin büyüme potansiyeline sahip bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 2002 sonrasında Türkiye ekonomisinin ve Türk Lirasının istikrara kavuşması, 2003'te ada içi geçişlerin başlaması ve Kıbrıs'ta çözüm umutlarının artması ile ekonomi 2003-2006 arası %10 üzerinde büyüme göstermiştir.

KKTC'deki kişi başına düşen gelir, 2007 rakamlarıyla satın alma paritesine göre 18.455 ABD dolardır (Tablo2.1). Bu geliri AB yeni 10 üyesi ile karşılaştırıldığında 20.178 olan ortalama gelirin 1.500 ABD doları kadar gerisinde kaldığı görülmektedir. Yalnız, Dünya Bankasının 2006 yılında KKTC ekonomisine yönelik hazırladığı rapor özellikle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin de dahil edilmesiyle gelirin %20-35 arasında daha fazla olabileceğini ortaya koymuştur². Bu hesaplamalara dayanarak satın alma paritesine göre KKTC'deki kişi başına düşen gelirin 2007 rakamlarıyla 19,000 ABD doları aştığı gözlemlenmektedir.

2.2 Enflasyon

Makro ekonomik istikrar, ülkelerin başarılı ekonomik performans gösterebilmelerinde oldukça kritik bir faktördür. Bu nedenle, politika yapıcılar makro ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik politikalar oluşturmaya, bu bağlamda ülkedeki enflasyonun belirli bir düzeyde ve kontrol altında tutulmasıyla, makro ekonomik istikrarı sağlamaya çalışmaktadırlar.

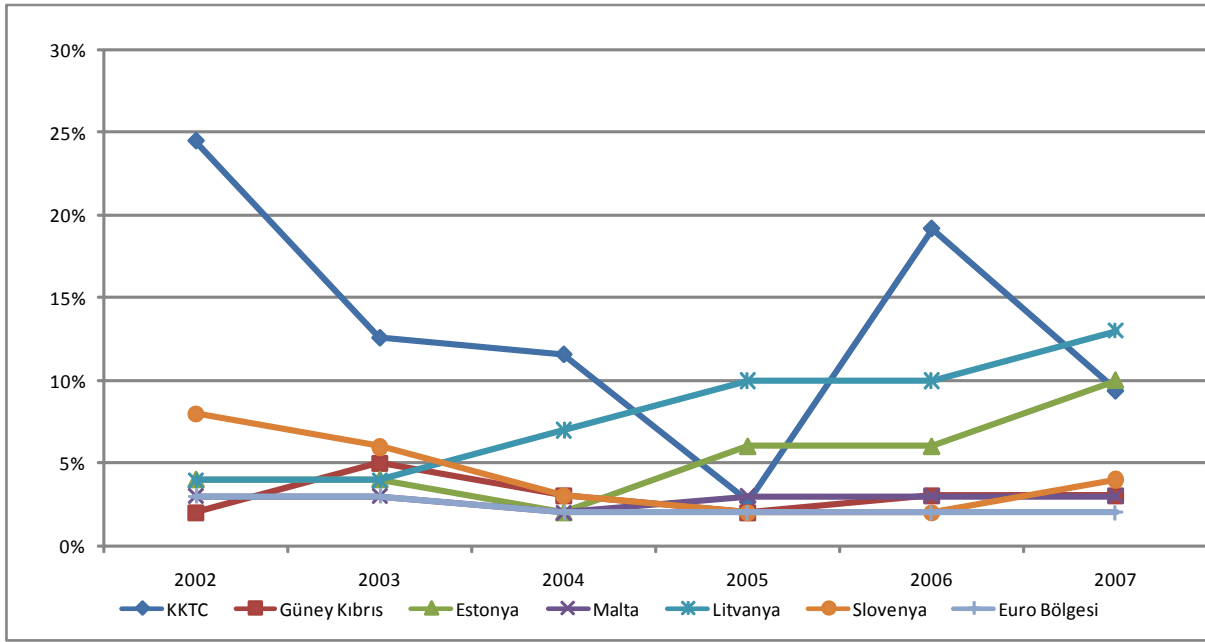
KKTC, para birimi olarak Türk Lirası kullanması nedeniyle ne makro istikrarı sağlamaya yönelik politika araçlarına ne de uzun dönemli makro istikrara sahip değildir.

---

² Besim ve Jenkins (2006) "Informal But Not Insignificant: Unregistered Workers in North Cyprus" Social Science Research Network, makalelerinde yalnızca kayıt dışı emeğin yarattığı ve milli gelire dahil olmayan gelirin %12 -17 arası hesaplamaları Dünya Bankası tespitlerini desteklemektedir.

Seçilmiş AB üyesi ülkelerin yıllık enflasyon oranlarından da görüleceği gibi, KKTC ekonomisi bu ülkelerdeki makro ekonomik istikrardan uzak bir görünüme sahiptir.

Şekil 2.1 KKTC ve Seçilmiş AB ülkeleri Yıllık Enflasyon Oranları (2002-2007)

Kaynak: DPÖ ve ABMB

Bu ülkeler grafikteki değerleri itibarıyla Euro alanında olmamakla birlikte, gerek uyguladıkları para politikası ve gerekse AB politikalarına uyum nedeniyle KKTC'ye nazaran ekonomik istikrarı yakalayabilmişlerdir. Yalnızca, Euro alanı dışındaki ülkelerden Estonya ve Litvanya'nın son yıllarda enflasyon oranlarında yükselme eğilimi baş göstermiştir.

2.3 Bankacılık Sektörü

Finansal sektörün bir ülkenin kalkınmasında oynadığı rol bilinmekle birlikte, bir ülkedeki finansal sektörün ekonomik faaliyetlerindeki rolü, o ülkedeki finansal sistemin büyüklüğü ile alakalıdır. KKTC'nin finansal sektörünün önemli payı ticari bankalara aittir. KKTC bankacılık sektörü ise bilanço büyüklükleri yönüyle

AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında AB ülkelerinin çok fazla gerisinde olmadığı görülmektedir.

KKTC bankacılık sektörünün bilanço büyüklüğünün GSYİH'ya oranı AB ülkeleri ortalamasından düşük olmakla birlikte, AB'ye yeni katılan küçük ülkelerden daha iyi durumdadır. Bankacılık sektörü iyi bir gelişme göstermiş olmasına rağmen, Güney Kıbrıs, Malta ve AB ortalaması itibarıyla gelişme potansiyeli de içermektedir.

Tablo 2.2: KKTC ve Seçilmiş AB Ülkelerinde Bankacılık Sektörü Büyüklükleri*

Ülkeler	Aktifler/GSYİH (%)	Mevduat/GSYİH (%)	Kredi/GSYİH (%)	Kredi/Mevduat (%)
KKTC	185	154	85	54
Güney Kıbrıs	448	328	230	70
Estonya	134	106	100	94
Malta	702	470	643	137
Litvanya	93	24	57	239
Slovenya	127	104	96	92
AB Ortalaması	300	109	132	121

Kaynak. KKTCMB ve ABMB

*2007 yılı değerleri alınmıştır.

Bankacılık sektörünün derinliğini gösteren mevduatların GSYİH'ya oranı itibarıyla AB ülkeleri ortalamasının üzerinde olduğu yukarıdaki tabloda da görülmektedir. Ancak, sektörün aracılık fonksiyonunun gelişimini gösteren kredilerin GSYİH'ya oranı ve mevduatların krediye dönüşmesi oranı, KKTC bankacılık sektörünün birçok AB ülkesinden daha geri kaldığını göstermektedir. Aracılık fonksiyonlarını yeterli ölçüde yerine getirememiş olması ise ülkede kredi kanalının etkin çalışmasını etkileyen olumsuz unsurların varlığı ile açıklanabilir ki, bu unsurlara mikro reformların ele alındığı bölümde değinilecektir.

2.4 Kamu Maliyesi

KKTC kendi ekonomik yapısı içerisinde vergi ve fon gibi yerel kaynaklarla kamu harcamalarını karşılamakta zorluklar çekmektedir. Aşağıdaki Tablo 1.3'den de görüleceği üzere, 2007 yılı rakamlarıyla bütçe yerel gelirleri GSYİH'nın %32,4'ü iken, yine aynı yılda bütçe giderleri GSYİH'nın %46,5'ne tekabül etmektedir. Bu çarpık yapının yarattığı kamu finansman gereği, Türkiye'den sağlanan kredi ve yardımlarla karşılanmaktadır. KKTC'de toplanan vergi ve fon gelirlerine bakıldığında vergi yükünün yeterince yüksek olduğu söylenebilir. Hesaplamalara göre kayıt dışılığın yüksek olduğu KKTC'de, kamunun bu derece yüksek oranda vergi toplama kapasitesine sahip olması, kayıtlı sektörün ağır bir şekilde vergilendirildiğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz bu durum vergiden kaçınmayı teşvik etmektedir. KKTC'nin vergi yükü, AB'ye yeni katılan üye ülkelerin (Güney Kıbrıs hariç) vergi yükünün %30 kadar üzerindedir.

Tablo 2.3: KKTC ve GKRY' nin Karşılaştırmalı Kamu Maliyesi Büyüklükleri

Bütçe Kalemleri	GSYİH Oranı (2007, %)	
	KKTC	GKRY
1. Bütçe Gelirleri	39,4	45,9
Yerel (Vergi ve Fon) Gelirleri	32,4	33,2
2. Bütçe Giderleri	46,5	44,4
Cari Harcamalar	19,7	20,1
Personel Giderleri	16,5	14,6
Transferler (sosyal ve diğer)	18,7	13,1*
Yatırımlar	5,8	3,0
3. Bütçe Dengesi	-7,1	1,5

Kaynak: DPÖ (2008) ve GKRY Maliye Bakanlığı İstikrar programı (2007-2011)

*GKRY için yalnızca sosyal transferler dahil edilmiştir.

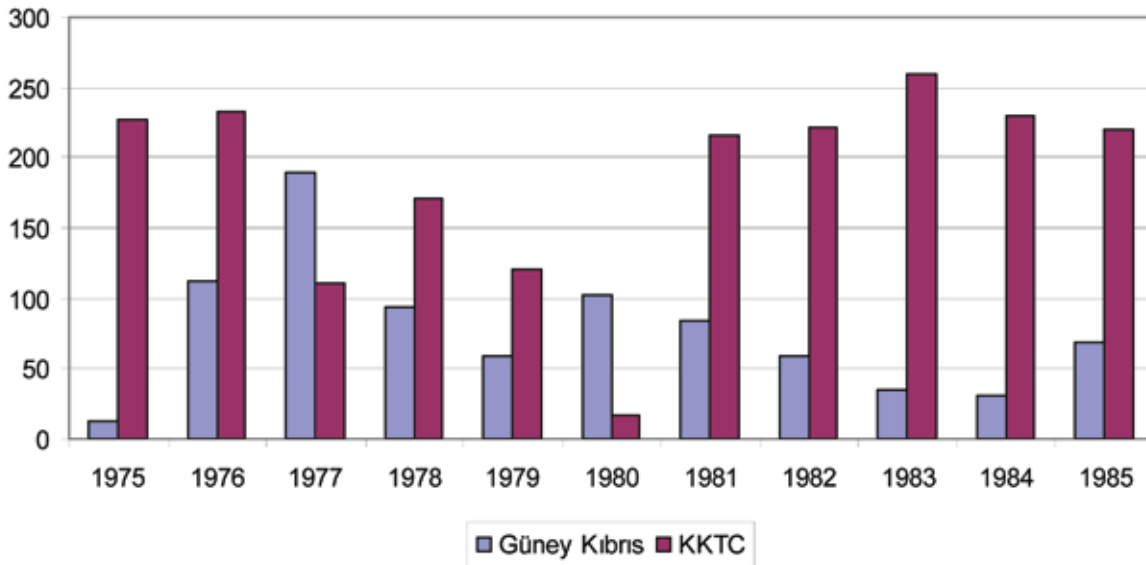
Vergi yükünün yüksek olduğu KKTC'de, bütçenin sürekli açık vermesi, kamu harcamalarında yapısal sorunlar olduğunu işaret etmektedir. Tablodan da görüleceği üzere, özellikle personel giderlerinin (%16,5) ekonomi içerisindeki payının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu oran GKRY dışında AB'ye yeni üye olan ülkelerde en fazla %10'dur. Sosyal ve diğer transferlerin de payının yüksek olması, KKTC bütçesinin yerel kaynaklarıyla personel ve transfer harcamalarını bile karşılayamamasına neden olmaktadır.

Türkiye’den sağlanan yardımlar da gelir olarak kabul edildiğinde KKTC bütçesinin GSYİH’nın %7,1 oranında açık verdiği görülmektedir. Türkiye’den sağlanan yardımlar hariç tutulduğunda ise kamu finansman gereğinin GSYİH’ya oranı %14,1 olmaktadır. Böylesi yüksek açıklar, kamu maliyesini güçsüz, kırılgan ve ekonomik şoklara karşı dayanıksız kılmaktadır.

2.5 Mali Yardımlar

Türkiye’nin 1974 yılındaki müdahalesinden sonra adanın kuzeyine yerleşen Kıbrıslı Türkler Türkiye’den, güneye yerleşen Rumlar ise uluslararası kurumlardan ekonomilerini yeniden yapılandırmak için dış yardım almışlardır. Aşağıdaki tabloda müdahaleden sonraki ilk on yılda alınan dış yardımların kişi başına yıllık tutarı verilmiştir. Söz konusu on yılda Kıbrıslı Türkler kişi başına ortalama yıllık 203 ABD doları dış yardım alırken, Rumların aldığı kişi başı yardım ortalaması 85 ABD doları olmuştur. Kıbrıslı Türklerin almış olduğu kişi başına yardım tutarı Rumlara göre daha yüksek olmasına rağmen, Güney ekonomisi alınan yardımları ekonomik akla daha uygun değerlendirerek, kalkınmasını hızlandırabilmiş ve dış yardımlara bağımlılığını azaltabilmiştir.

Şekil 2.2: KKTC ve GKRY Kişi Başı Dış Yardım Karşılaştırması (1975-1985)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2008 ve DPÖ istatistiklerinden derlenmiştir.

Birleşmiş Milletler Kurumu UNCTAD 1997 yılında yapmış olduğu bir çalışmada, KKTC'ye benzer küçük ülkeleri ekonomik faaliyetlerine göre dört temel gruba ayırmıştır. Buna göre birinci grupta dış yardımlara ve işçi gelirlerine bağlı ülkeler yer almaktadır. KKTC ekonomisi gelişmişlik düzeyi olarak birinci grupta yer alan ülkelere göre daha ileri olmasına rağmen, bu grupta yer alan birçok ülkeden daha fazla dış yardım almaktadır.

Tablo 2.4: Yüksek Mali Yardım Alan Ülkelerin Kullandığı Dış Yardım (2002-2006 Ortalaması)

ÜLKE	KİŞİ BAŞINA YARDIM (\$)	KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR ¹ (\$)	YARDIMLARIN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)
Mikronezya	969	2,470	41.0
Marshall Adaları	918	3,070	28.5
KKTC	517 ²	11,837	7.3
Cape Verde	274	2,430	12.2
Solomon Adaları	265	730	60.5
Tonga	246	2,320	9.0
Kiribati	212	1,170	18.0
Samoa	210	2,430	11.2
Timor	205	1,510	21.8
Sao Tome ve Principe	203	870	18.0
Vanuatu	179	1,840	12.4
Bosna Hersek	149	3,790	3.9
Cibuti	105	1,090	13.7

Kaynak. Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2008 ve DPÖ istatistiklerinden derlenmiştir.

1. 2006 yılı değerleri alınmıştır; 2. Yalnızca hibe tutarları alınmıştır, borçlanmalar ortalama hesaplamasında dikkate alınmamıştır.

Yukarıdaki tabloda, ekonomileri önemli düzeyde dış yardım alan ülkelerin 2002-2006 yılları arası ortalama yıllık kişi başına düşen yardım tutarları verilmiştir. KKTC bu ülkeler arasında en yüksek kişi başına milli gelire sahip ekonomi olmasına rağmen, hesaplama döneminde en fazla kişi başına dış yardım alan ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum KKTC ekonomisinin önemli oranda dış yardımlara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

UNCTAD aynı çalışmasında dördüncü grupta, küçük ülke olma sorununu aşabilmiş, üretim yapısı çeşitlilik gösteren ve dış pazarlara açık gelişmiş ekonomileri saymaktadır. KKTC ekonomisi yapısı itibarıyla dördüncü grupta yer alması gerekirken, dış yardımlara bağımlı ekonomi özelliği göstermesi, ekonominin yeterli ölçüde dış pazarlara açılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Dış pazarlara açılmak suretiyle zenginleşemeyen KKTC, Türkiye’den sağlanan dış yardımlar ve bu yardımların ekonomide sağladığı faaliyetlerle yüksek gelir düzeyine ulaşma olanağı yakalamaktadır.

2.6 İşgücü Piyasaları ve İstihdam Karşılaştırması

Kıbrıs adası üzerindeki hem Kuzey hem de Güney ekonomileri sektörel istihdam yapısı olarak diğer birçok ada ekonomisinde olduğu gibi hizmet istihdamı ağırlıklı bir yapıya sahiptirler. Her ne kadar 1980’li yıllarda tarımın istihdamdaki payı yüksek olsa da yıllar itibarıyla bu alandaki istihdamda ciddi gerilemeler yaşanırken buradan açığa çıkan işgücünün ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne kaydığı anlaşılmaktadır. Kuzey Kıbrıs’ta tarımın istihdam payı yüzde 40 seviyelerinden yüzde 11’e kadar gerilerken benzer şekilde Güney Kıbrıs’ta bu oran yüzde 20’lerden yüzde 8’e kadar gerilemiştir. İstihdam yapılarındaki bu değişim içerisinde dikkat çeken önemli bir unsur hizmetler alanındaki istihdamın neredeyse gelişmiş ülkeler düzeyine yükselmesidir.

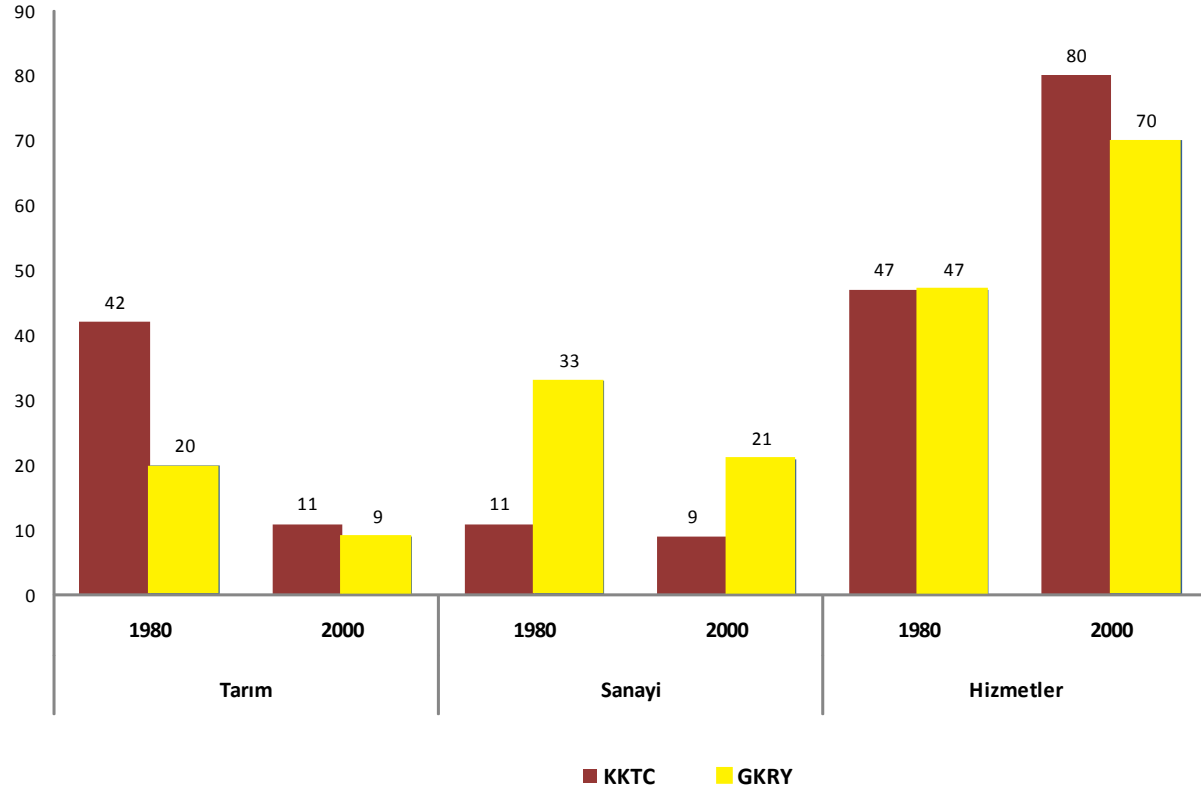
Her iki ekonomide de imalat sanayi sektörü yerine hizmetlerin işgücünü emiyor olması kaynak donanımı ve üretim yapısından kaynaklanmaktadır. Güney Kıbrıs imalat sanayisinin belirli ihraç pazarlarına erişebilmesi neticesinde istihdam payını zaman içerisinde korurken Kuzey imalat sanayi gerek dış pazar kayıpları gerekse iç piyasadaki rekabet dezavantajına bağlı pazar kayıpları bu alandaki istihdamı kısıtlamıştır.

İstihdam yapısındaki sektörel değişim yanında her iki ekonominin işgücü yapısında da değişiklikler zaman içinde ortaya çıkmıştır. Gerek mevzuatlarda yaşanan liberalizasyon neticesinde gerekse ücret farklılıklarına bağlı yaşanan nüfus hareketleri sonucu her iki ekonomi de yurtdışından işgücü çeker konuma gelmiştir. Güney Kıbrıs ağırlıklı olarak Filipinler, Sri Lanka ve Vietnam gibi Güneydoğu Asya ülkelerinden işgücü ithal ederken Kuzey Kıbrıs ekonomisi ise Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu illerinden işgücünü çeker konumdadır. Güney Kıbrıs’ın ve

diğer Doğu Avrupa devletlerinin 2004 yılında AB üyesi olması sonrasında bu ülkelerden de Güney Kıbrıs'ta çalışmak üzere daha nitelikli sayılabilecek bir işgücü akımı olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 2.3: Sektörel İstihdamın Dağılımı (%)

Kaynak: DPÖ (2008), GKRY İstatistik Dairesi Yayınları

Yurtdışından gelen ucuz işgücü avantajından faydalanmak üzere Güney Kıbrıs sektörel asgari ücret uygulamasına giderken Kuzey'de genel asgari ücret uygulamasına gidilmesi ücret avantajlarını ortadan kaldıran bir unsur olmuştur. Ayrıca yerel istihdamı desteklemek adına yurtdışı işgücü ithalinin bir takım izinlere bağlanması ve yüksek sosyal güvenlik katkı payları gibi uygulamalar da bu alanda işletmeler adına ortaya çıkabilecek maliyet avantajlarını erozyona uğratmıştır. Ayrıca 2003 yılında ada içinde serbest geçişlerin başlaması sonucu özellikle inşaat sektöründe nitelikli statüdeki birçok Kıbrıslı Türk ustabaşının Güney'de çalışmaya başlaması bu alanda Kuzey Kıbrıs'ta bir süreliğine nitelikli işgücü açığı yaratırken zaman içerisinde Kuzey'deki ücretleri de yukarı taşıyıcı etki yaratmıştır.

2.7 Dış Ticaret

Kıbrıs adasının gerek coğrafi konumu gerekse İngiliz sömürge döneminden gelen bir takım haklar nedeniyle Avrupa ile sürekli ticari bağları bulunmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti 1972 yılında o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşmanın içeriği doğrultusunda iki taraf karşılıklı olarak gümrük oranlarında indirim gitmeyi ve birbirlerine ticarete tercihlili statü vermeyi taahhüt etmişlerdir. Anlaşmanın imzalanmasının beş yıl sonrasında, 1977 yılında geline durum gözden geçirilerek ikinci aşamaya geçilip geçilmemesine karar verilecekti. Ancak 1974 yılında adada yaşanan olaylar ve adanın ikiye bölünmesi neticesinde söz konusu aşamaya Güney Kıbrıs tek yanlı olarak ancak 1987 yılında geçebilmiştir. Bu dönemde uygulamaya konulan yeni tarife indirimleri ile 1997 yılına kadar gümrük birliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

Güney Kıbrıs ekonomisi ağırlıklı olarak hizmet sağlayan bir yapıda olmasına rağmen 1980'li yıllarda hafif sanayi alanında ciddi yatırımlar yaparak bu alanda oluşan yurtiçi ihtiyaç fazlasını Ortadoğu ve Körfez'deki Arap ülkelere ihraç etme yoluna gitmiştir. Özellikle işlenmiş tarımsal ürün ve konfeksiyon alanlarında yapılan üretim ile Lübnan, Suudi Arabistan ve Mısır ile ticari hacim artırılmıştır. Ancak kalite ve standart yönünden çok yüksek olmayan söz konusu üretimin AB pazarına erişimi kısıtlı miktarlarda olabilmektedir (konfeksiyon ve patates ve üzüm gibi tarımsal ürünler ağırlıklı olarak İngiltere pazarına satılmıştır).

1990'lı yıllarla birlikte, hem dünya ticaretindeki düzenlemeler nedeniyle, hem de AB ile sağlanacak olan Gümrük Birliği nedeniyle Güney Kıbrıs ekonomisinde ciddi bir yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu dönemde Kıbrıs'ın üyesi olduğu Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kurumların yönlendirme ve yardımlarının da katkısıyla ekonomide hem üretim yapısı hem de pazar kompozisyonu yönünden ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Üretimde hafif sanayi yoğun yapıdan hizmet yoğun bir yapıya doğru geçilirken geleneksel ihraç ürünleri olan alanlardan katma değeri ve standardı daha yüksek üretim alanlarına geçilmiştir. Konfeksiyon yanında lisanslı ilaç üretim ve ihracatında ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak ekonomideki esas dönüşüm ihraç edilebilir hizmet yapısının geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Başta geleneksel bir alan olan turizm hizmeti sağlanması yanında bankacılık ve finansal hizmetler alanında da ciddi gelişmeler yakalanmıştır. Özellikle kıyı bankacılığı alanında ciddi miktarlarda

kaynağa aracılık edilmesi yoluyla gelir ve istihdam yaratılabilmektedir. 1990'lı yıllar süresince özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden (ağırlıklı olarak eski Yugoslavya ve Rusya kaynaklı) akan fonların çekim merkezi haline gelmiştir. Kuzey Kıbrıs ise aynı dönemlerde bir diğer hizmet sunum alanı olan üniversite eğitim hizmetlerine ağırlık vererek ülkedeki üniversite sayısını 5'e yurtdışından gelen öğrenci sayısını da 25,000'e kadar çıkarmıştır. Ağırlıklı olarak Türkiye'den gelen öğrencilerin oluşturduğu bu grupta Afrika, Ortadoğu, Orta Asya ve Balkan ülkelerinden gelen öğrenciler de giderek artmıştır.

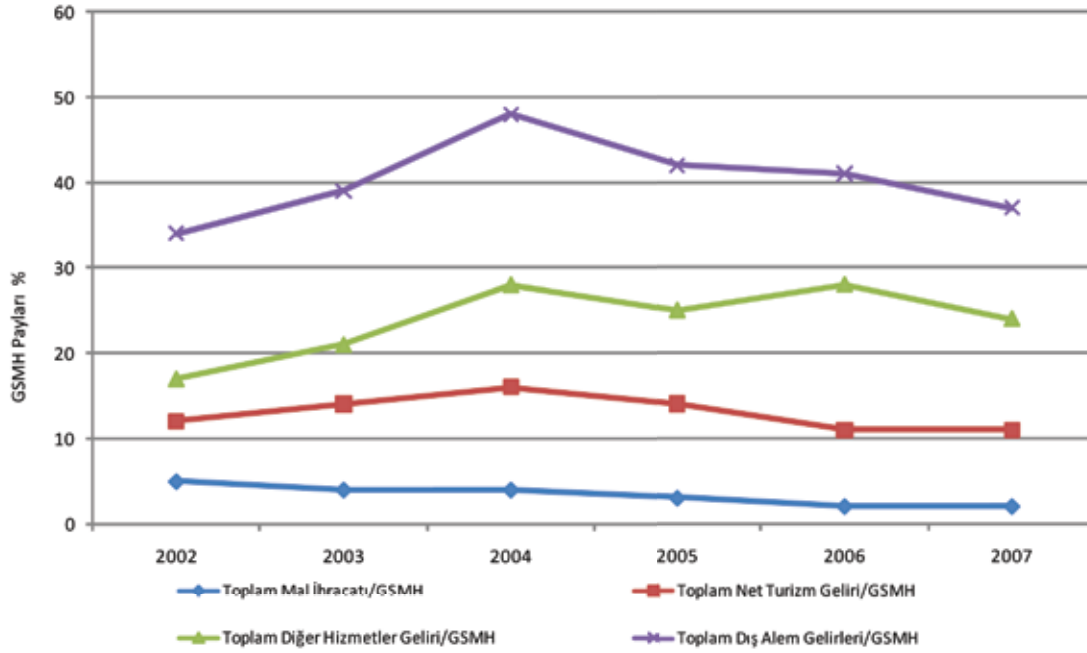
Aynı dönemler boyunca Kuzey Kıbrıs'taki mal ihracat gelişimi ise tam ters yönde ilerleme kaydetmiştir. 1974 sonrası dönemde Kuzey'de kalan hafif sanayi tesisleri yanında narenciye alanında ihtiyaç fazlası üretimin ihraç edilmesi yoluna gidilmiştir. 1972'de imzalanan Ortaklık Anlaşmasından gelen haklar yoluyla ürünlere “*Kıbrıs*” menşesi sağlanarak AB pazarına erişim sağlanabilmektedir. Ne var ki 1993 yılında Kuzey Kıbrıs'tan yapılan bir yüklemeye “*KKTC*” mührü vurulup ve bu durumun da Rum yetkililer tarafından fark edilip önce İngiltere'deki yerel mahkemeye ardından da Avrupa Toplulukları Adalet Divanına (ATAD) taşınması sonucu Kıbrıs'ın Kuzeyinden AB'ye ihracat ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan bu durumu aşabilmek adına Türkiye üzerinden ihracat yolu denenmiştir. Bu uygulama ise, hem taşımacılık ve zaman maliyetini artırmış, hem de Kıbrıs Cumhuriyetinden gelen tercihli statü ile AB pazarına erişimi ortadan kaldırarak ilave gümrük ve kota kısıtları yaratmıştır.

Ağırlıklı olarak AB pazarlarına ihraç edilen narenciye ve patates hem tarımsal denetim belgesi sorunları nedeniyle hem de yaklaşık %6-10 arası değişen tarife engeline takılırken, tamamen AB pazarına yönelik yapılan konfeksiyon üretimi ise %14'lük tarife engeli yanında kota engeline takılmıştır (Bu kısıta rağmen sağlanan navlun sübvansiyonu sayesinde bir süre daha AB pazarına erişebilen konfeksiyon üretimi 2004 yılında uygulamaya giren Çok Elyafıllar Anlaşması (MFA) ile pazar payını giderek yitirmiştir).

Aşağıdaki grafikten iki ekonominin ihracat pazar yapılarında ortaya çıkan değişikliklerin yarattığı değişim çok net görülebilmektedir. 1980'li yıllarda yoğun olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarına ihracat yapan Güney Kıbrıs'ın AB'ye yönelik ihracatı oldukça düşük oranlardayken, doksanların sonunda imzalanan Gümrük Birliği ve 2004 yılındaki tam üyelik sonrası bu pazarın ihracattaki oranı %81 seviyelerine kadar yükselmiştir. Kuzey Kıbrıs'ın ise 1980'lerde yoğun olarak Batı Avrupa ülkelerine yaptığı tarımsal ve konfeksiyon ihracatını 1994 yılındaki

ATAD kararı sonrası giderek düşmüş ve günümüzde %20'lere kadar gerilemiştir. AB pazarını yitiren Kuzey Kıbrıs bu kaybı alternatif pazar arayışları yoluyla gidermeye çalışmıştır. Türkiye pazarına ihracatın toplam içindeki payının ciddi oranda artmasının yanında Rusya ve Ukrayna gibi Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine de tarımsal ürün ihracatına başlanmıştır.

Şekil 2.4 KKTC-GKRY İhracatlarının AB Pazar Payları (%)

Kaynak: DPÖ (2008), GKRY İstatistik Dairesi yayınları

Yukarıdaki grafikten ortaya çıkan bir diğer sonuç ise adada elde edilecek olası bir anlaşmanın ticaret yaratma potansiyelidir. Kuzey Kıbrıs ekonomisi bugün için yılda yaklaşık 60 – 65 milyon dolar civarındaki ihracatının yarıya yakını en yakın pazar olan Türkiye'ye yaparken, yıllık ihracat hacmi 600-650 milyon dolar olan Güney Kıbrıs'ın ise dolaylı yollardan Türkiye pazarına satışı 1-2 milyon doları geçmemektedir. Bu durum da olası bir çözüm sonrasında Kıbrıslı Türk ve Rum işadamlarının ortak çalışmaları ile Kıbrıs menşeli ürünlerin Türkiye pazarından alacağı payın çok daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Yine aynı şekilde Türkiye'den ithalatı neredeyse yok sayılan Güney Kıbrıs'ın AB'den yaptığı belirli ithalatı Türkiye üzerinden yapması giderek ticaret sapmasına da yol açabilecektir.

3

BÖLÜM

KKTC EKONOMİK YAPISININ ANALİZİ VE ZAYIF YANLARININ TESPİTİ

3. KKTC EKONOMİK YAPISININ ANALİZİ VE ZAYIF YANLARININ TESPİTİ

3.1 KKTC Ekonomisinde Büyümenin Belirleyicileri

KKTC küçük bir ada ülkesi olarak 1974 sonrasında kayda değer sosyal ve ekonomik değişim yaşamış bir ülkedir. Kişi başına GSMH artışı, başarı sağlamış küçük ülkeler düzeyine yakın gerçekleşerek, 2007 itibarıyla 14,765 ABD doları düzeyine çıkmıştır. KKTC'nin sosyal ve ekonomik yapısında olumlu gelişmeler olmasına rağmen, ülkenin sahip olduğu doğal ve insan gücü kaynakları itibarıyla ülkede sağlanan ekonomik performans, olması gereken düzeyin altındadır. Akdeniz havzasında KKTC'ye benzer özelliklere sahip olan Malta ve Güney Kıbrıs yüksek gelişmişlik düzeyine ulaşmışken, KKTC'nin bulunduğu düzeyi başarı olarak nitelemek yanıltıcı olacaktır. Kaldı ki, 1990 sonrası dünyadaki küreselleşme ve hızlanan ticari liberalleşme ile global mal ve hizmet ticaretindeki hızlı artış dikkate alındığında, son on ile on beş yıllık dönemde KKTC ekonomisindeki eğilim, daha yüksek gelişmişlik düzeyine yönelik beklentileri zayıflatmaktadır.

KKTC ekonomisinin 1990-2007 yıllarını kapsayan uzun dönem büyümesinin kaynaklarına bakıldığında, ekonominin iki ayrı döneme ayrıldığı görülmektedir. 1990-1999 yılları arasındaki birinci dönem, kamu kesiminin etkisinin büyüme performansı üzerinde görece etkili olduğu, ekonomide kamu kesiminin tüketim ve yatırımlarına dayalı bir büyüme gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde gerek kamu kesimi tüketimi, gerekse kamu yatırımları özel kesimin üzerinde gerçekleşmiş, GSYİH büyüme hızını yukarıya çeken etken olmuştur. 1990-1999 döneminde özel sektör tüketim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yavaşlarken, kamu kesimi GSYİH'nin büyümesinde ağırlıklı rol oynamıştır. Bu dönemde, özel kesimin tüketimi %2.8, özel kesim yatırımları ise %4.6 yıllık ortalama ile büyürken, GSYİH büyüme hızı ortalaması %3 olarak gerçekleşmiştir. Özel kesim tüketim harcamaları büyüme hızı GSYİH büyüme hızı ortalamasının altında gerçekleşirken, harcama eğilimleri artan kamu kesimi, ortalama yıllık %5.3 tüketim harcamaları ve %4.8 yatırım harcamaları ile GSYİH büyüme hızını yukarıya çekmiştir.

1990-1999 döneminde özel kesimin ekonomik büyüme hızının üzerindeki ağırlığının azalmasında birkaç gelişmenin önemli etkisi olmuştur. Bu gelişmele-

rin arasında,1990 öncesi dönemde yüksek ekonomik performansa yol açan Polly Peck'in 1990'ların başında yaşadığı kriz sonrasında, KKTC'deki yatırımlarının durması, daha sonra ise mevcut üretken yatırımların şirketi yöneten kayyumlar tarafından kapatılması sayılabilir. 1990'larda liberal bir ekonomik politika izleyen Türkiye'nin dışa açılması ile Türkiye pazarına yönelik bavul ticaretinin önemi yitirmesi, diğer önemli bir etkeni oluşturmaktadır. 1994 yılında ATAD'ın KKTC ürünlerine yönelik almış olduğu karar, başta konfeksiyon sektöründeki yatırımlar ve üretim üzerinde yaratılmış olan olumsuzluk, KKTC'de özel kesimin ekonomik performans üzerindeki etkisinin azalmasına yol açan önemli bir diğer gelişmedir. Bu dönemdeki eğilim, KKTC'nin 1990 sonrasında kamu ağırlıklı ekonomi ile büyüdüğünü açıklamaktadır. Bütçe açıklarının 1990 sonrası seyri, artan kamu harcamaları ile sağlanan ekonomik büyümeyi doğrulamaktadır.

Tablo 3.1: KKTC Ekonomisi Harcamalara Göre Dönemsel Büyüme Hızları (%)

Dönemler	GSMH	Özel Tüketim	Özel Yatırımlar	Kamu Tüketimi	Kamu Yatırımları
1990-1999	3,1	2.8	4.6	5.3	4.8
2000-2007	6.9	4.7	11.8	5.4	3.4
2002-2006	13.4	12.6	28.8	15.1	23.1

Kaynak: DPÖ (2008)

2000 yılında bankacılık krizi ile başlayan ve 2001 yılında Türkiye ekonomisi kaynaklı döviz krizi ile devam eden dönemi de kapsayan 2000–2007 arasındaki ikinci dönemde ise, dönemin başındaki krizlere rağmen, ilk dönemin iki katından fazla yıllık ortalama büyüme hızı gerçekleşmiştir. Dönemin başındaki kriz yılları ve düşük oranlı büyüme yaşanan 2007 yılındaki dönem değerlendirme dışında tutulduğunda ise, ortalama yıllık %13.4 büyüme hızıyla KKTC ekonomisi açısından oldukça çarpıcı bir gelişme yaşanmıştır.

İkinci döneme büyümenin belirleyicileri itibarıyla bakıldığında, özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarının ekonomik büyümede kamu kesimi ile birlikte belirleyici olduğu görülmektedir. Bu dönemde kamu harcamalarının uygulanan istikrar programı nedeniyle daraltıldığı, özel kesim harcamalarının ise kriz nedeniyle düştüğü ilk iki yıl değerlendirme dışı bırakıldığında, özel ve kamu kesimi harcamalarının yıllık ortalama büyüme hızına yakın bir büyüme hızı gerçekleş-

tirdiği, özel ve kamu kesimi yatırımlarının ise ortalama büyüme hızının oldukça üzerinde bir büyüme gösterdiği Tablo 3.1’de görülmektedir. Kıbrıs sorununa kalıcı çözüm bulmak için hazırlanan BM planının (Annan Planı) ekonomideki beklentileri olumlu yönde tetikleyen etkisinin yanı sıra, Türkiye ekonomisine paralel sağlanan istikrar, özel kesim tüketimini ve yatırım harcamalarını hızlandırmıştır. Bununla birlikte, bir önceki dönemde olduğu gibi kamu kesimi de hem tüketim hem de yatırım harcamaları ile ekonomik büyümenin motoru olmaya devam etmiştir. Oysa önemli ölçüde bütçe açığı veren ve makro ekonomik istikrarın tesisi için tasarruf yapması gereken bir kesim olarak özel kesimin bu kadar hızlı büyüdüğü dönemde kamu kesiminin yatırım harcamaları olmadan da, tüketim harcamalarını kısmak suretiyle, dış yardım ihtiyacını azaltması ve bütçe harcama disiplini sağlayacak politikaları sürdürmesi gerekmektedir.

Ekonomik büyümenin belirleyicileri sektörler temelinde incelendiğinde, belirlenen her iki dönemde de, KKTC ekonomisinin hizmetler ve inşaat sektörü ağırlıklı büyüdüğü görülmektedir. Gerek birinci gerekse ikinci dönemde, kriz yılları hariç alt dönem dahil, tarım sektörünün ekonomik büyümede pek fazla belirleyici bir rolü olmamıştır. Gerek büyüme hızının düşük olduğu 1990–1999 arası dönem, gerekse 2000–2007 yılları arasında kaydedilen yüksek büyüme hızlı dönemde, tarım sektöründe %2,8 ve %3,6’lık büyüme hızlarıyla GSMH büyüme hızının altında bir yıllık ortalama büyüme hızı kaydedilmiştir. Benzer bir durum, imalat sanayi için de geçerlidir. İnşaat sektörüne girdi veren taş ocağı sektörünün etkisi hariç tutularak, yalnızca imalat sanayinin büyüme hızına bakıldığında, birinci dönemde sektörün %0.7, ikinci dönemde ise %4.7 ortalama yıllık büyüme hızı sağladığı görülmektedir. Kriz dönemi hariç tutulan 2002–2006 döneminde ise, imalat sanayi %10,9 ortalama yıllık büyüme sağlamıştır. Birçok sektöre girdi sağlayan imalat sanayi, 2001 yılı sonrasında sağlanan hızlı ekonomik büyümeye paralel, 1990’lı yılların aksine oldukça hızlı bir büyüme hızı kaydetmiş olmasına rağmen, sektörün GSMH toplamı içindeki düşük payı göz önüne alınırsa, dönemler itibarıyla imalat sanayi ortalama yıllık büyüme hızının, GSMH’nın altında gerçekleştiği söylenebilir.

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, gerek 1990’lı yıllarda gerekse iki binli yıllarda sektörel bazda büyümenin lokomotifi inşaat sektörü olmuştur. Sektörün sırasıyla %3,8 ve %12,8’lik ortalama yıllık büyüme hızı her iki dönemde de ortalama yıllık GSMH büyüme hızının üzerinde gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü yanında, serbest meslek ve hizmetler sektörü de her iki dönemde GSMH büyü-

me hızının üzerinde büyüme sağlayan sektörler olmuştur. Üniversitelerin ekonomide yarattığı talep serbest meslek ve hizmetler sektörünün öne çıkmasında önemli faktör olurken, Annan planı nedeniyle patlayan dış talep ise inşaat sektöründeki yüksek büyüme hızında belirleyici olmuştur. İnşaat sektörünün birçok sektörden girdi alan özelliği ise diğer sektörlerin büyümesini tetiklemiştir.

Tablo 3.2: Sektörel Dönemsel Ortalama Yıllık Büyüme Hızları (%)

	1990-1999	2000-2007	2002-2006
GSMH	3.0	6.9	13.4
Tarım	2.8	3.6	3.8
İmalat Sanayi	0.7	4.7	10.9
İnşaat	3.8	12.8	28.8
Ticaret	1.0	6.4	19.9
Otelcilik ve Lokantacılık	6.3	4.1	3.4
Ulaştırma-haberleşme	3.1	4.2	19.9
Finansal Hizmetler	6.9	- 2.0	4.8
Konut Sahipliği	2.0	4.5	6.8
Serbest meslek ve hizmetler	13.1	8.3	15.6
Kamu Hizmetleri	1.3	2.9	2.3
İthalat Vergileri	1.9	12.4	26.9

Kaynak: DPÖ (2008)

Özel kesim harcamaları tarafından belirlenen ticaret ve ithalat vergileri ise kamu kesimi ağırlıklı birinci dönemde oldukça düşük ortalamalı yıllık büyüme hızına sahipken, ikinci dönemde özel kesimin tüketim harcamalarına paralel olarak, yüksek hızla büyümüştür. KKTC ekonomisinin birçok hammadde, ara mal ve nihai üründe ithalata bağımlı olması, inşaat sektöründeki hızlı büyümeyle artan talebe bağlı olarak, ticaret ve ithalat vergileri büyüme hızında belirleyici olmuştur.

Yukarıdaki tablonun diğer önemli bir göstergesi ise turizm sektörünün ekonomi içerisindeki etkisinin görece düşük oluşudur. Otelcilik ve lokantacılık ile ulaştırma sektörleriyle ifade edilecek olan turizm sektörünün, KKTC ekonomisinde öngörüldüğü şekliyle lokomotif olmadığı bu sektörlerin büyüme hızlarında görülmektedir. KKTC gibi küçük bir ekonominin, benzer küçük ekonomilerde olduğu gibi hizmetler sektörüne dayalı, hizmetlerin ise turizm başta olmak üzere finansal hizmetler, yüksek öğrenim ve ticaret gibi sektörlerden oluşması

beklenmektedir. Bu sektörlerin ortak özelliği ise dış talebe bağlı sektörler olmasıdır. Küçük birer ekonomi olan Güney Kıbrıs ve Malta örneklerinde olduğu gibi, mal ve hizmet üretimleri dış pazarlara ulaştırabildiği ölçüde sürdürülebilir ve istikrarlı yüksek ekonomik büyüme hızı yakalanabilmektedir. KKTC ekonomisinin başta ekonomik izolasyonlar olmak üzere belirli nedenlerle dış pazarlara erişimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu durum ise ekonominin dış talebe bağlı büyümesini sınırlamaktadır.

KKTC ekonomisi üzerine yapılan bir çalışmada (Günçavdı & Küçükçitçi, 2007), KKTC ekonomisinde büyümenin dinamikleri olarak nihai talebin önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuş, nihai talebin ise yurtiçi talepten ziyade dış talebe bağlı olması gerektiği belirlenmiştir. Küçük ülkeleri başarıya götürmüş olan politikalar, diğer küçük ülkelerin hızlı ekonomik kalkınma sağlamaları için uygulamaları gereken politikaların çerçevesini oluşturmaktadır. Bu politikalar içerisinde uluslararası pazarlara yönelik mal ve hizmet ihracatı anlamına gelen dışa açılma politikaları, küçük ülkelerin küçüklük özelliklerinden kaynaklanan birçok sorunu aşarak hızlı kalkınmayı gerçekleştirmelerine katkıda bulunmaktadır. Yaşanan hızlı küreselleşme, başarılı bir dışa açılma politikası izlenebilmesi için ekonomik entegrasyonu zorunlu kılmaktadır. Küçük ülkelerin gelişmiş büyük ekonomilerle sağladıkları ekonomik entegrasyon, ekonomik performanslarını olumlu etkilemektedir.

Doğru belirlenmiş politikalar ile kalkınma hızını artırması gereken KKTC’de, 1990 sonrası yaşanan ekonomik gelişmeler, ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşmek yerine, giderek marjinalleştiğini ortaya koymaktadır. Ülke ekonomisinde yaşanan gelişmeler, KKTC için küresel ekonomiye ayak uydurma zorluğunu ortaya çıkarmıştır. Seksenlerin ikinci yarısında KKTC ekonomisinin dışa açılmaya yönelik çıkışı sürdürülememiş, 1990 sonrasında eğilim ters dönerek, marjinalleşme süreci başlamıştır. KKTC’nin 1990 sonrasında dünya ekonomisinden kopmak suretiyle daha kapalı bir ekonomik yapıya dönüşmesi ülke yönetiminin inisiyatifi dışında yaşanan gelişmelerin yanında, KKTC’nin ekonomik ve siyasi yapısından da kaynaklanmaktadır. Ülkedeki dış pazarlara dönük yatırımların eksikliği, Polly Peck krizi, yabancı sermaye yatırımlarının yetersizliği, ATAD kararları, Uruguay Turu sonrası yaşanan gelişmeler, KKTC’nin ihracat yapısı, hizmetler sektöründeki dar ürün yapısı ve ekonomi yönetiminin esnek olmayan yapısı, 1990’lı yıllarda mal ve hizmet ihracatının görece azalmasına yol açarak, KKTC’nin ekonomisindeki marjinalleşmenin nedenlerini oluşturmaktadır. Söz konusu marjinalleşme ise ekonomik büyüme performansını en fazla etkileyecek olan dış talep faktöründen yoksun bırakmıştır.

Kutu 3.1: İki Başarı Öyküsü: Mauritius ve Güney Kıbrıs

Ekonomik kalkınma sağlama çabaları, küçük ülkelerin dış aleme yönelik sektörlere olan bağımlılıklarını arttırmaktadır. Karşı karşıya kalınan söz konusu zorunluluk, küçük ülkelerin dış pazarlara yönelik büyüme politikaları izlemelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Küçük ülkelerin birçoğunda olduğu gibi, Güney Kıbrıs ve Mauritius ekonomik kalkınma gerçekleştirebilmek için dışa açık bir büyüme stratejisi izlemiş ve bu stratejilerinde başarılı olmuşlardır. Söz konusu iki ülkenin ihracata (mal ve hizmet) dayalı büyüme stratejisinin başarısı her iki ülkenin ihracat istatistiklerinde daha iyi bir şekilde görülmektedir. Mauritius'un yetmişlerde tarımsal ürünlere ve özellikle şeker ihracatına dayalı dış ticaret yapısı, Güney Kıbrıs'ın ise ağırlıklı olarak tarıma ve kısmen sanayi ürünlerine dayalı ihracat yapısı, 1980'li yıllarda değişime uğramıştır. Mauritius, başarılı şekilde geliştirdiği İhracat İşleme Bölgeleri (İİB) ile sanayi malı ihracatı çok yüksek bir artış göstermiştir. Güney Kıbrıs ise dış ticaret yapısını, re-export ve sanayi malı ihracatına yönlendirmiştir. Her iki ülkenin sanayi malı ihracatının artışında tercihli ticaret imtiyazları önemli rol oynamıştır.

Mauritius'un, 1970 yılında 30 milyon ABD \$ olan ihracat hacmini, 2006 yılında 2.5 milyar ABD \$ düzeyine yükseltmiş olması, uygulanan politikalarındaki başarıyı göstermektedir. Şeker ihracatı 1970'li yıllarda toplam ihracatın %85'ini oluştururken, şekerin payı 1980'lerde %40'a, 1990'larda ise %20'ye inmiştir. İİB ihracatı ise aynı dönemlerde %15 olan payını, %50'lere, sonrasında ise %70 düzeyine çıkarmıştır. 2006 yılı itibarıyla İİB'den yapılan ihracatın payı, toplam ihracat içerisinde %80'e yükselmiştir. Güney Kıbrıs dışa açık bir ekonomik yapıya sahip olmakla birlikte, mal ve hizmet üretimi içerisinde hizmet ihracatı (turizm ve finansal hizmetler), mal ihracatının oldukça üzerinde gerçekleşmektedir. Toplam mal ve hizmet ihracatının %84'ü hizmet ihracatı gelirlerinden oluşmaktadır. 1980'lerde bu oranın %50 düzeyinde olduğu dikkate alındığında, hizmetler sektöründe sağlanan gelişme daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle, turizm gelirleri toplam dış alem geliri içerisinde önemli paya sahiptir (%47). Güney Kıbrıs, turizm sektöründe önemli gelişme sağlayarak 1976 yılında 21 milyon Kıbrıs Pound'u (51 milyon ABD \$) olan turizm gelirini, 2006 yılında 1.9 milyar Kıbrıs Pound'u (3.2 milyar ABD \$) düzeyine çıkarmıştır. Ülkenin turizm gelirleri, toplam ihracatının üç katına ulaşmıştır. Güney Kıbrıs'ın turizm sektörü büyük oranda AB ülkelerine dayanmaktadır. Ülkeyi ziyarete gelen turistlerin %93'nü Avrupa ülkelerinden gelen turistler oluşturmaktadır.

Mauritius ise İİB ile göstermiş olduğu başarılı dışa açık kalkınma stratejisi kadar, hizmetler sektöründe de benzer başarıyı yakalamıştır. Ülkeye gelen turist sayısı 1980'lerde 90 bin düzeyinden, bugün itibarıyla 800 bin düzeyine ulaşmıştır. Gelen turistlerin %60'ını ise AB ülkelerinden gelen turistler oluşturmaktadır. Mauritius'da turizmden elde edilen gelir ise 80 milyon ABD \$'ı düzeyinden, 1.05 milyar ABD \$'ına yükselmiştir. Seksenlerin sonunda teşvik edilmeye başlanan finansal hizmet ihracatı, ülkede turizm sektörü ile gelişen hizmet birimi olmuştur. Finansal ve off-shore hizmetler sektörü son beş yılda ortalama %10 düzeyinde büyüme hızını yakalarken, GSYİH'a katkısı %10 düzeyine ulaşmıştır. Off-shore hizmetler, İİB, turizm ve şeker sektöründen sonra dördüncü öneme sahip sektörü oluşturmaktadır.

Gerek Mauritius gerekse Güney Kıbrıs'ın dış ticaretlerinde sağlamış oldukları başarılı büyümenin dayandığı önemli unsurlar, ülkelerin 1980'li yıllardan itibaren uyguladığı dış pazarlara yönelik ticaret politikalarıdır. Mauritius, İİB ile hazır giyim sanayi ağırlıklı, ancak hizmet ihracatı ile desteklenen bir büyüme gerçekleştirirken, Güney Kıbrıs turizme ve diğer hizmetlere dayalı bir stratejiyi benimsemiştir.

2002 sonrası KKTC ekonomisinde sağlanan, ancak sürdürülebilir olmayan büyüme performansı, büyümeye neden olan sektörler itibarıyla dış talebin ne kadar önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. İnşaat sektörünü tetikleyen dış talep ve bu sektörün diğer sektörlerle girdi-çıktı ilişkisi 2002–2006 yılları arasında ekonomide ortalama yıllık %13.4'lük bir artış sağlamıştır. KKTC ekonomisinin yüksek, istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme hızı sağlayabilmesi için dış talebe dayalı sektörlerle öncelik vermesi gerekmektedir. Bu sektörler arasında turizm ve yüksek öğrenim sektörleri, en öncelikli sektörler olarak göze çarpmaktadır. Bu sektörlerin birçok sektörden girdi alması, bu sektörlerden kaynaklı üretim artışı, ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde etki yaratacaktır. Günçavdı ve Küçükçiftçi'nin 2007 yılında yayınladıkları makalede KKTC ekonomisinin geleceğe yönelik olarak büyüme perspektifleri ve bu çerçevede hangi sektörlerin daha yüksek büyüme performansı gösterebileceği incelenmiştir. Çalışmaya göre bu sektörlerin turizm, inşaat, ulaştırma, yüksek öğrenim, diğer hizmetler ve finansal hizmetler olduğu belirlenmiştir. Bu sektörler arasında turizm, inşaat, yüksek öğrenim ve diğer hizmetler dış talebe dayalı sektörler olarak göze çarparken, ulaştırma ve finansal hizmetlerin dış talebe bağlı sektörlerle girdi sağlayan sektörler olarak büyüme performansına olumlu etkide bulunacakları düşünülmelidir.

3.2 KKTC Ekonomisinin Karşılaştırmalı Rekabet Gücü

Rekabet edebilirlik günümüz uluslararası ekonomik ilişkileri göz önüne alındığında, gerek ticaret yapabilmenin gerekse yabancı sermaye çekebilmenin önemli bir ölçütü olarak değerlendirilmektedir. KKTC ekonomisi de her ne kadar, siyasi nedenlerle dış piyasalara entegre bir yapıya sahip olmasa da, mal ve hizmet ihracatı yoluyla ve kısmen de yabancı sermaye girişi açısından dış dünya ile belirli bir ilişki ve rekabet içerisinde kabul edilebilir.

Ekonomiler arasındaki rekabet edebilirliği ölçebilmek için birkaç farklı yöntem kullanılmaktadır. Ancak en yaygın kullanılan parametreler “birim işgücü maliyeti” ile “işgücü verimliliğidir”. Birim işgücü maliyeti; ücretlerin işgücü verimliliğine bölünmesiyle elde edilirken, işgücü verimliliği de toplam hasılanın işgücü sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir ki; bu ölçüt işgücü verimliliği yanında, sektörel verimliliği de yansıtan bir göstergedir. Bu parametreler dışında;

toplam faktör verimliliği, ortalama maliyet ve kapasite kullanımı gibi göstergeler de rekabeti ölçmek için kullanılıyor olmasına rağmen veri sıkıntısı nedeniyle bu çalışmada kullanılmamıştır. Ayrıca işgücü ve enerji gibi maliyet unsurlarının ülkeler arası kıyaslanabilmesi açısından kur dönüşümlerinin yapılabilmesi için reel kur hesaplamalarına da ihtiyaç vardır. Farklı ekonomileri birbirleri ile kıyaslarken, aynı standartta veri elde edilmesi ve bunların kıyaslanabilir olması da, çalışmanın güvenilirliği açısından önemlidir. Bu nedenle genellikle Tüketici Fiyat Endeksi kullanılarak elde edilmiş endeksler kullanılması yoluna gidilmektedir. KKTC’de de Türk Lirası kullanımı nedeniyle ayrı kur belirleme imkanı bulunmamakta ve TL’nin yabancı para birimleri karşısındaki değişimleri, KKTC için de geçerli kabul edilmektedir.

Bir ekonominin rekabet gücünün hangi alanlarda olduğunun bilinmesi, o ülkede uygulanacak politikaların doğru ve etkin tasarlanmasında önemlidir. Gelişen uluslararası piyasalarda, rekabet yönünden avantaj elde edebilmek için birçok ülke farklı enstrümanlar geliştirmek ve uygulamak yoluna gitmektedir. KKTC açısından maliye politikaları yoluyla bir takım teşvik uygulamaları yürürlükte bulunmaktadır. Vergi politika araçları arasından da kurumlar vergisi muafiyetinden (yatırımlar için), damga pulu ve gümrük vergisi muafiyetlerine kadar bir dizi uygulama mevcuttur. Turizm ve imalat sektörlerine yönelik indirimli enerji girdi desteği, ithal girdi muafiyeti, ihracat sübvansiyon desteği gibi farklı enstrümanlar da kullanılmaktadır. Teşvik lisansı konusunda Devlet Planlama Örgütü yetkili kurum olarak görev yaparken, teşvikli kredi sunumunu Kalkınma Bankası, yatırımların değerlendirilmesi ve yatırım alanlarının tanıtımını ise yeni kurulan Yatırım Geliştirme Ajansı (YA-GA) yapmaktadır. Ancak sektörel ve firma bazlı teşvik uygulamaları yerine devletin serbest piyasa koşullarının yerleştirilmesi yönündeki düzenlemelere yer vererek kaynak dağılımının piyasa tarafından sağlanmasına yönelik politikalar izlemesinin daha avantajlı sonuçlar yarattığı diğer ülke örneklerinden de görülebilmektedir.

3.2.1 İstihdam ve Ücretler

Rekabet edebilirliğin önemli bir ölçütü işgücü maliyetleri olduğundan işgücünün verimliliği yanında ücret seviyeleri ve işçilik kalitesi de rekabete etki etmektedir. KKTC’de birçok alanda vasıfsız işgücü açığı bulunması nedeniyle, bu alanlardaki işgücü ihtiyacı Türkiye’den gelen işgücü ile giderilmeye çalışılmaktadır.

Özellikle iki ekonomi arasında var olan ücret farklılıkları KKTC’nin bir çekim yaratmasına neden olmaktadır. Ancak son iki yıldır KKTC genelinde uygulamaya giren işgücü piyasalarının düzenlenmesine yönelik ve işgücü akımının kayıt altına alınmasına yönelik yasal düzenlemeler sonucu, işgücü maliyetleri rekabet açısından olumsuz yönde etkilenmiştir. Kayıt sisteminin yarattığı bürokrasi ve zaman maliyeti dışında işletme sahiplerine getirdiği sosyal güvenlik katkı payı yükümlülükleri ciddi maliyetler yaratmıştır. Yurtdışından çalışmak için adaya gelen işgücünün hem asgari ücrete tabii olması, hem de farklı düzeylerinden sosyal sigorta katkı payları ödenmesinin yanı sıra, zorunlu tasarruf fonu olan “İhtiyat Sandığına” da kesinti yapılması işgücü maliyetleri üzerinde %30’a yakın maliyet artışı getirmiştir. Tüm bu düzenlemeler, sonuç olarak, işgücü maliyetinin önemli olduğu emek yoğun sektörlerin rekabet edebilirliği üzerinde ciddi sıkıntılar yaratmıştır.

Tüm sektörler için geçerli olan asgari ücret KKTC’de işçi, işveren ve kamu kesimini temsil eden farklı kurum temsilcilerinden oluşan 15 kişilik bir “Asgari Ücret Tespit Komisyonu’nca” yılda üç kez belirlenebilmektedir. Aşağıdaki tabloda her yılın ilk asgari ücret seviyesini ve bunların dolar cinsi karşılıkları görülebilir.

Tablo 3. 3: KKTC Asgari Ücret Gelişmeleri

Yıllar	YTL*	ABD Doları
2001	240	170
2002	320	212
2003	440	296
2004	550	385
2005	720	533
2006	780	541
2007	950	712
2008	1160	928

Kaynak: DPÖ (2008)

*2005 öncesi yıllarda TL olarak ifade edilmiştir.

Ancak tüm bu ilave maliyetler yanında yabancı işgücünün niteliğinin vasıfsız oluşu işgücü verimliliğini olumsuz yönde etkilemekte, işgücü verimliliğinin düşük seviyelerde olması yanında yüksek ücret düzeyleri de rekabet edebilir-

lik üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Aşağıdaki tabloda 2002-2006 yılları arasında KKTC'deki sektörel işgücü verimliliğinde yaşanan yüzde değişim hesaplanmıştır. Aynı dönem içerisinde asgari ücret reel olarak %66 düzeyinde artarken verimlilik artışlarının tümü bu oranın altında kalmıştır. Bu da göstermektedir ki verimlilikten fazla artan ücret düzeyi ile rekabet edebilirlikte gerileme yaşanmaktadır.

Rekabet edebilirliğin bir ölçütü de işgücü verimliliğidir. Toplam yıllık hasılanın istihdama bölünmesi ile elde edilen bu oran işgücü başına yıllık üretim değerini göstermektedir ki; uluslararası düzeyde kıyaslama yapılırken kur ve fiyat oynamalarını da dikkate alarak kıyaslama yapmak gerekir. KKTC'de sektörler arası işgücü verimliliğine yönelik bir kıyaslama yapılacak olursa; ana sektörler olarak, hizmet ana sektörünün en yüksek, tarım ve inşaatın ise en düşük verimliliğe sahip oldukları görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki; milli gelir hesaplamalarında sanayi sektörüne verilen sübvansiyonlar veri eksikliğinden dolayı hesaplamadan düşülememiştir; bu nedenle, sektör verimliliği olduğundan yüksek görülmektedir. Benzer şekilde kamu hizmetlerinin katma değeri hesaplanmasında ücretler kullanıldığından ve kamu ücretlerinin yüksek olmasından dolayı çok yüksek verimlilik değeri ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durum kamu hizmetlerinde verimliliğin gerçekte yüksek olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Haberleşme ve Ulaştırma alt sektörlerinin yüksek işgücü verimliliğine sahip olması ise sermaye yoğun üretim olmasından etkilenmektedir.

Tablo 3.4: KKTC'de Sektörel İşgücü Verimliliği¹

Sektörler	2002	2006	Değişim
1. Tarım	67.3	94.8	%40.8
2. Sanayi	121.0	142.2	%17.5
3. İnşaat	49.2	74.6	%51.8
4. Hizmetler	97.3	115	%17.6
4a. Ticaret ve Turizm	135	181	%34
4b. Ulaştırma Haberleşme	138.3	151.6	%9.6
4c. Finansal Kuruluşlar	162.8	168.9	%3.7
4d. Şahsi mesleki işletmeler	55.7	75.1	%34.9
4e. Kamu hizmetleri	80.4	85.4	%6.1

Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

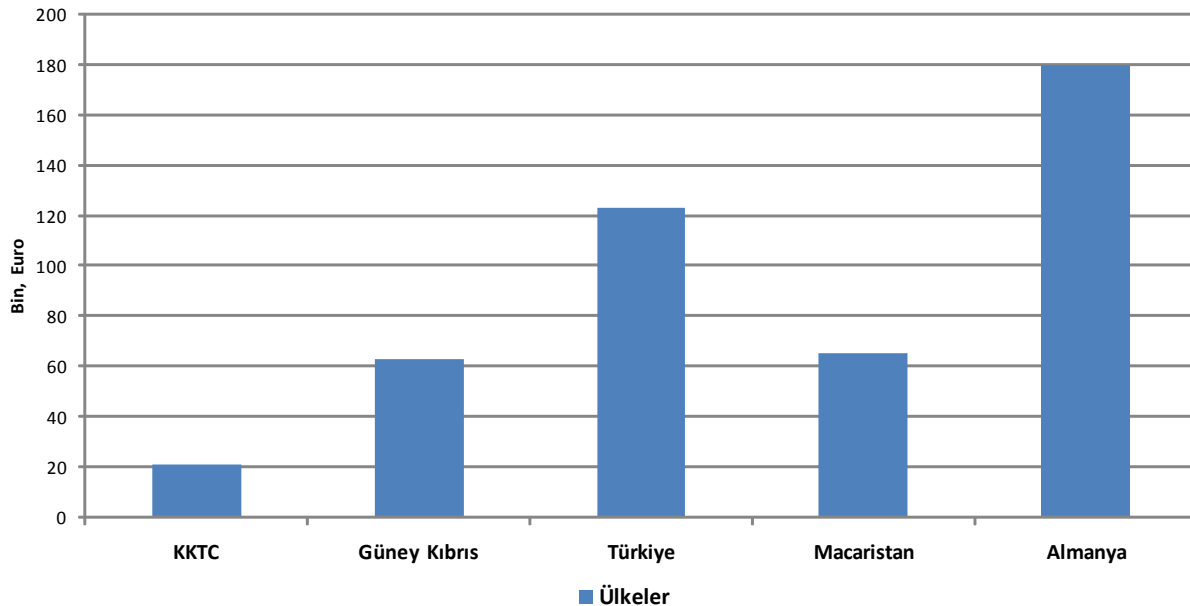
1 (sektörel Reel GSYH (\$)/ sektörel işgücü)

3.2.2 Karşılaştırmalı İşgücü Verimliliği

İmalat sanayinin KKTC'deki üretim alanları içerisinde görece verimliliğinin diğer bölge ülkeleri ile kıyaslandığında, oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, KKTC imalat sanayinin aynı coğrafyayı paylaştığı Güney Kıbrıs imalat sanayinin %30'u düzeyinde bir verimliliğe sahipken, Türkiye'nin imalat sanayi işgücü verimliliğinin ise ancak %13'üne yakındır. Söz konusu rakamlar KKTC imalat sanayinin dış pazarlarda rekabet edebilirliğinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Düşük verimliliğe ilaveten yüksek ücret düzeyleri de sektörün rekabet edebilirliğini ciddi anlamda kısıtlamaktadır. İmalat sanayinin düşük verimlilik rakamları yıllardan beridir 60-70 milyon ABD doları aralığına sıkışıp kalmış olan ihracat rakamlarının neden artmadığını da açıklamaktadır.

Birim işgücü verimliliği rakamlarına bakıldığı zaman birim işgücünün yarattığı katma değer bakımından KKTC'nin AB üyesi ülkelerinin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Gerek işgücü maliyetlerinin yüksekliği, gerekse karşı karşıya olunan verimsizlik, bu sıralamada KKTC'yi en sona taşırken; ticaret ve turizm ile mali sektörler genel ortalama üzerindeki alt sektörler kapsamında dahi oldukça düşük düzeylerde kalmaktadırlar.

Şekil 3.1: İşgücü Verimliliği (Euro)

Kaynak: DAÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi (2005)

Düşük verimlilik yanında düşük kapasite kullanımı ise rekabet gücü üzerindeki bir diğer olumsuz etken olarak değerlendirilebilir. Ekonomi genelinde, kapasite kullanım oranının bazı sektörlerde nispeten yüksek, bazılarındaysa oldukça düşük seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. Ancak imalat sanayinde ortalama kapasite kullanım oranının %50 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Doğu Akdeniz Üniversitesi Ekonomik Araştırmalar Merkezi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, yüksek kapasite kullanımına sahip sektörler arasında küçük tarımsal makine teçhizat imalatı, %90 üzeri ile ilk sırada yer alırken, elektrikli makine ve cihazlar ile optik aletler imalatı, plastik ve kauçuk ürünleri imalatı %70 civarı kapasite kullanımı ile ikinci sırada yer almaktadır. Gıda, içecek ve tütün ürünleri ile kimyasal ürünler ise, genellikle %50 civarı ile ortalama oran civarında kapasite kullanmaktadırlar. Tekstil ve giyim ile kağıt ürünleri ve ana metal sanayi alanlarında ise, %50'nin altında bir kapasite kullanımı hesaplanmıştır¹.

İşgücü dışında işletmelerin maliyetlerini ve dolayısıyla rekabet güçlerini etkileyen diğer unsurlar arasında; enerji giderleri, haberleşme ve ulaşım giderleri, imalat sanayinde ise; hammadde giderleri sayılabilir. Enerji giderleri özellikle enerji yoğun bazı sektörlerde önemli yer tutabilmektedir, bu nedenle bu alanlara özel sübvansiyon uygulamalarıyla maliyet avantajları yaratılabilenmelidir.

3.3 KKTC'de Ekonomik Şoklar ve Büyüme Dönemleri

KKTC'nin ekonomik yapısını doğru anlamak ve zayıf yanlarının kapsamlı tespitini yapabilmek için yaşanan şok ve neticesinde oluşan krizleri incelemek gerekmektedir. Bu yaklaşımla ekonomik şokların adres ve kaynaklarının belirlenmesi doğru ve etkin ekonomik politika üretilmesi bağlamında çok önemlidir. Bu çerçevede KKTC'nin son otuz yıllık kısa ekonomik tarihine bakıldığında, çok sayıda krizler yaşandığı ve ekonomideki daralmaların yoğun olduğu gözlenmektedir (Şekil 3.2). Bu ekonomik krizler, gerek iç ve gerekse dış şoklar neticesinde yaşanmıştır. Kuzey Kıbrıs ekonomisinde 1980-2007 yılları arasında ortalama olarak her 6 yılda bir ekonomik küçülme yaşanması, ekonominin çok kırılgan bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir.

---

¹ KKTC İmalat Sanayi Rekabet Gücü Raporu (2004)

Dünya iktisat tarihi incelendiğinde bütün (gelişmiş ve gelişmekte olan) ekonomilerin çeşitli dönemlerde ekonomik krizler ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Konjonktürel dalgalanmalar olarak da tanımlayabileceğimiz ekonomik şokların kaynağında; kısa, orta ve uzun dönemlerdeki toplam arz-talep değişimleri ve doğal afetler vardır. Her ne kadar, 20. yüzyıl öncesinde yaşanan ekonomik krizler ve ekonomik daralmalar daha çok iç kaynaklı olsa da, 20 ve 21. yüzyıllarda ülkeler arası ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve küreselleşme sürecinin artması, ekonomileri birbirlerine daha bağımlı kıldığından, artık ekonomiler dış kaynaklı şoklardan da dolayı krizlerle karşı karşıyadırlar.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra artan globalleşme sürecinde ülkeler arasındaki ticaretin ve ekonomik ilişkilerin artması karşılıklı bağımlılıkları arttırmıştır. Dünya ekonomisindeki önemli ülkelerin (aktörlerin), yaşadığı ekonomik zorlukların küreselleşme süreci ile kendi sınırlarını hatta kıtalarını aşarak, tüm dünyayı etkilediği görülmüştür. Bu konuda verilecek en son örnekler, 2007 Temmuz'unda başlayan ve tüm dünyada etkileri süren ABD' deki konut piyasasında yaşanan krizdir. Bu gerçekler aslında artık ülkelerin diğer ülkelerden izole yaşayamayacaklarını, dış şok ve oluşacak krizlere karşı politikaların geliştirmesi ve bunların gerektiğinde uygulanabilmesi için yasal ve kurumsal yapılanmanın gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır.

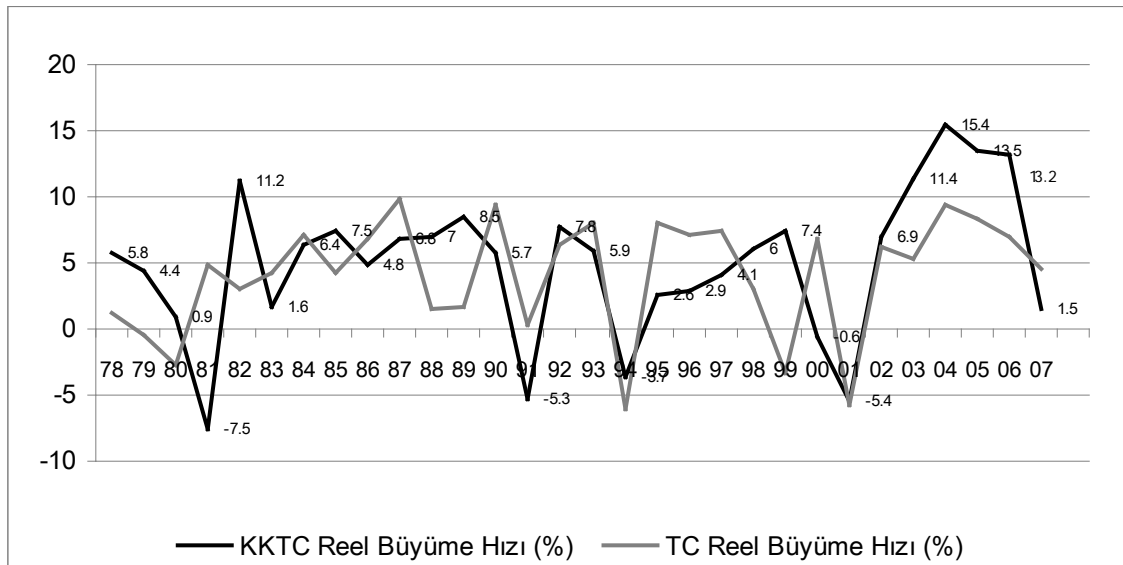
Tipik ada ekonomisi özelliklerine sahip KKTC, gerek nüfus gerekse kısıtlı yer altı ve yer üstü kaynakları ile dışa bağımlılığı yüksek olan bir ülkedir. 1974 yılı sonrası oluşan yeni durumda, KKTC ile Türkiye arasında yaşanan sıkı siyasi ve ekonomik ilişkiler, KKTC ekonomisinin yapısal ve konjonktürel dalgalanmaları itibariyle, KKTC ekonomisinin Türkiye ekonomisiyle benzer dalgalanmalar yaşamasına neden olmuştur. Bunun yanında iç pazarı sığ ve siyasi nedenlerden ötürü uluslararası piyasalara erişim zorlukları yaşayan KKTC için Türkiye, her alanda olduğu gibi ticaretle de bir nefes borusu durumundadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde yaşanan ve ticaret koşullarını etkileyen her ekonomik gelişme bire bir KKTC ekonomisine yansımaktadır. Aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere, TC ile KKTC'de ekonomik büyüme ve daralmalar açısından büyük benzerlikler görülmektedir.

3.3.1 80'li Yıllar

KKTC'nin 1980-2007 yılları arasındaki makro ekonomik performansı incelendiğinde, ilk dönem için 1981 yılında %7,1 oranında derin bir daralma yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunun nedenlerine bakıldığında, Türkiye'de 1980 sonbaharında yaşanan askeri darbenin etkisiyle ekonominin olumsuz etkilendiği söylenebilir. Dış talepteki bu daralma ile iki ekonomi arasındaki mal akımında yavaşlama yaşanmış ve KKTC'nin ihracatında gerileme görülmüştür. Bu yıllarda KKTC ihracatının GSMH'nin %40'ını oluşturması ve 1981 yılında ihracatın 1980 yılına göre %26 gerilemesi, ekonominin %7'yi aşan oranda küçülmesini açıklamaktadır.

Yine bu dönemde KKTC için çok önemli olan Türkiye'ye yönelik transit ticaret de, olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunun yanında, Türkiye'den gelen turist sayısındaki önemli düşüş, KKTC'nin önemli gelir kaynağı olan turizm gelirlerinin %30'a yakın gerilemesine neden olmuştur. Enflasyon, faiz ve kur gibi makroekonomik göstergelerin direkt olarak KKTC'ye yansması ve bu yüksek oranlı makroekonomik parametrelerdeki dalgalanmaları hazmetme (absorbe) kapasitesi olmaması nedeniyle ekonomik daralma %7'yi aşamamıştı.

Şekil 3.2: KKTC ve TC'de Büyüme Hızı

Kaynak: DPÖ 2008 ve TC Devlet İstatistik Enstitüsü

Şokun kaynaklandığı Türkiye’de 1980’de %2,8 küçülme yaşanmasına rağmen, 1981 yılında büyümeye geçilmiş; fakat KKTC bu dış şokun etkisini 1980 yılında yaşamaya başlamış ve durağana geçen ekonomi 1981 yılında yüksek oranda daralmıştır. Bu da, KKTC’nin bu yıllarda dış şokları karşılayacak kapasitede olmadığını göstermektedir.

1983 yılında KKTC’nin kurulmasıyla ve buna ilave olarak yaratılan pozitif sinerjiden dolayı büyüyen KKTC ekonomisi, 1986 yılında Türkiye ile yapılan protokol sonucunda serbest ekonomiye geçişi hızlandırmış ve 1991 yılına kadar büyüme trendini sürdürmüştür. 1983-1991 yılları arasında Türkiye’de var olan tek partili hükümet, hem Türkiye’de hem de KKTC’ de gerçekleşen ekonomik büyümeye politik istikrar sağlayarak katkıda bulunmuştur.

3.3.2 90’li Yıllar

1990 yılı Ağustos ayında Irak’ın Kuveyt’i işgali ile başlayan ve 1991 yılının Şubat ayında Irak’ın geri çekilmesiyle son bulan Körfez Savaşı, bölgesel riskin artmasına neden olmuştur. Bu gelişme Türkiye’de önemli miktarda yabancı sermaye çıkışına, yabancı turist sayısında azalışa, risk faktörünün etkisiyle artan faiz oranlarına ve Irak’ a uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle Türkiye’nin o bölgeye yönelik ticaretinin azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinin 1990 yılını küçülerek geçirmesine sebebiyet vermiştir. 1990 yılının KKTC’de seçim yılı olması, ekonomiye pompalanan paranın ve gerçekleştirilen kamu yatırımların yüksek olmasına neden olmuştur. Bütçe imkanlarının tamamının kullanıldığı 1990 yılında bütçe açığı 32 milyon dolara ulaşmış olup; bu bir önceki yıla göre, dolar bazında 3 kat artışa işaret etmektedir. Keynesyen yaklaşımlarla ekonomi 1990 yılını %5,7 gibi yüksek oranda büyüme ile kapatmıştır.

1991 yılı itibariyle başta kamu yatırımlarının yavaşlaması ve bununla birlikte bölgede yaşanan krizin etkilerinin daha fazla hissedilmesi ekonominin küçülmesine neden olmuştur. Dış şok olarak tanımlayabileceğimiz adaya turist akışının 300 binlerden 220 binlere kadar inmiş olması turizm gelirlerinin %30’un üzerinde gerilemesine neden olmuştur. Bunun yanında, doğal afet olarak tanımlanabilecek 1990–91 yılı kuraklığı tarım sektörünün iki yıl üst üste %9’lara varan oranlarda küçülmesine neden olmuştur.

Bunların ötesinde en önemli şok, KKTC'nin en büyük yatırımcısı durumunda olan Polly Peck'in İngiltere'de yaşadığı hukuki ve sonrasında finansal sorunlara dönüşen sebeplerden dolayı, yatırımlarının durma noktasına gelmiş olmasıdır. Özellikle ana ihracat geliri olan narenciye sektörünü büyük ölçüde etkileyen bu gelişme diğer dış kaynaklı şoklar ile birlikte KKTC ihracatının %20'lere gerilemesine neden olmuştur. Özetle, 1991 yılında yaşanan ekonomik kriz iç (iç talebin daralması), dış (dış talebin gerilemesi) ve doğal afet olarak tanımlayabileceğimiz kuraklıktan dolayı yaşanmıştır. Bu üç yönlü şoktan dolayı KKTC ekonomisi, tarihinin en derin krizlerinden birini yaşayarak %5,3 oranında küçülmüştür.

Yukarıdaki Şekil 3.2 de görüleceği üzere, 1994 yılı KKTC için 90'lı yıllarda yaşanmış bir başka kriz yılı olmuştur. Üç farklı kaynaklı bu şoklar neticesinde KKTC ekonomisi krize girmiş ve %3,7'lik bir ekonomik küçülme yaşanmıştır.

KKTC'nin Türkiye ile ortak para alanında olması ve Türkiye'de patlak veren ekonomik kriz neticesinde, o dönemin hükümetlerinin aldığı "5 Nisan Kararları" KKTC ekonomisini derinden etkilemiştir. Türk Lirası'nın yüksek oranda devalüasyona uğrayarak değer kaybetmesi, çarpan etkisiyle KKTC ekonomisine yansımış ve %215 ile tarihinin en yüksek enflasyonunu yaşamıştır. Böylesine yüksek oranlı enflasyonun yanında faizlerin de, yüksek olması hiç kuşkusuz ülkedeki kaynak dağılımını olumsuz etkilerken, bireylerin tüketim, yatırım ve tasarruf kararları ile ilgili davranışlarının rasyonel olmaktan uzak olmasına neden olmuştur.

KKTC'de bulunan Türkiye sermayeli bankaların Türkiye'de yaşanan krizden etkilenmeleri, KKTC bankacılık ve finans sektörüne de sıçramış ve belli sayıda yerel bankanın sektörden ayrılmasına neden olmuştur. Türkiye'deki ekonomik krizden dolayı daralan iç talep, KKTC'ye gelen Türkiyeli turist sayısında da %10'u aşkın azalmaya yol açmıştır. Bununla birlikte, TL'nin aşırı değer kaybı, KKTC'de alım gücünün daralmasıyla birlikte ithalatın bir önceki yıla göre %21 (80 milyon dolar) azalmasına neden olmuş, devletin ithalat ve gelir vergileri de gerilemiştir. Yaşanan daralmadan en fazla nasibini alan sektör, %8,2'lik küçülme ile inşaat sektörü olmuştur.

Daha önce de değinilen ATAD'ın kararları geleneksel ürünlerin ihracatını,

dolayısıyla üretimi olumsuz etkileyerek ekonomide negatif şok yaratan diğer bir unsur olmuştur. 1994 yılının ekonomik krize dönüşmesinin az da olsa diğer olumsuz etkisi, ülkede yaşanan genel kuraklıktır. 1993 yılında 66 milyon dolar katma değer yaratan tarım sektörü, 1994 yılında yaşanan kuraklık ile %12,3 küçülerek ancak 48 milyon dolar değerinde üretim yapabilmıştır.

KKTC ekonomisi 1994 yılında yaşadığı bu üç değişik kaynaklı şoklardan dolayı devam eden kırılgan yapısını düzeltmek üzere gerekli önlemleri alamamış ve ekonominin %4'e yakın küçülmesine neden olmuştur.

3.3.3 2000'li Yıllar

KKTC ekonomisi, Türkiye ekonomisiyle yıllar içerisinde yaşanan konjonktürel dalgalanmalarda benzerlikler gösterse de, bazı yıllarda farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, 1999 yılında Türkiye'de yaşanan %6,1'lik küçülmeye rağmen KKTC %7,4 büyümüştür. Bunun temelinde KKTC için veri olarak kabul edilen enflasyon, faiz ve kurlarda fazla dalgalanma olmayışı vardır. Ayrıca TC ile KKTC'nin altyapı yatırımlarına yönelik protokol anlaşmaları KKTC genelinde ekonomik aktivitenin devam etmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'de yaşanan krizin KKTC'nin dış talep niteliğindeki sektörlerini etkilememesi büyümenin devamına neden olmuştur.

2000 yılında KKTC bankacılık sektöründe bir kriz yaşanmıştır. İç şok olarak tanımlanacak bu gelişmede, Türkiye'de bankacılık sektörünü yeniden yapılandırmaya yönelik uygulamaya konulan programa KKTC'de bulunan Türkiye sermayeli bankaların da etkilenmesiyle başlanılmıştır. KKTC'deki bankacılık sektöründeki denetim ve gözetim yetersizliği ile sektörün güçlendirilmesi için gereken mevzuat altyapısının olmayışı, sektörü kırılgan kılmış ve Türkiye sermayeli bankalarda baş gösteren sorunlar bütün sektöre yayılmasına neden olmuştur.

Bankacılık sektöründeki sorun yanında, tarım ve turizmde de katma değer olarak azalma olmasına rağmen, özellikle inşaat sektöründe %18'i aşan yüksek oranlı büyüme ile sanayideki %4'lük genişleme, ekonominin büyük ölçüde küçülmesini engellemiş ve 2000 yılı %0,6'lık daralma ile sonuçlanmıştır. KKTC'de bankacılık sektöründe yaşanan kriz ile önemli sayıda yerel bankanın sektörden

çıkışı gözlenmiştir. Bu gelişme ile KKTC bankalarına olan güven azalmış olup, mevduatların büyük ölçüde Türkiye sermayeli bankalara kaydığı görülmüştür. Buna paralel olarak, DPÖ istatistiklerine göre mevduatlarda 2000 yılında 30 milyon doları aşkın bir azalma yaşanmıştır.

KKTC ekonomisi 2000 yılındaki ciddi bankacılık krizini %0,6 küçülme ile atlatsa da, 2001 yılında tarihinin en önemli krizlerinden birini TL'nin devalüasyonundan kaynaklanan bir dış şok ile yaşamıştır. Türkiye'de uygulanan sabit kur rejiminin ekonomideki olumsuzlukları derinleştirmiş ve iç siyasette sorunların yaşanması sonucunda, rejim sekteye uğramış ve artık Türkiye enflasyon sorununu aşmak için uyguladığı sabit kur rejimini terk etmek zorunda kalmıştır. Serbest kur rejimine geçilmesi ile aşırı değerli olan TL, yabancı sermayenin Türkiye'den çekilmesi ile %100'ü aşan oranlarda değer kaybetmiştir.

Ortak para alanında olan KKTC, bu olumsuz gelişmeden bire bir etkilenmiştir. Sektör girdilerinin ithalata bağımlı olması ve ithal ürünlerin (Türkiye'den gelenler dahil) çoğunun yabancı para biriminde fiyatlandırılması, başta inşaat, turizm ve sanayi sektörünü büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Sırasıyla inşaat sektörü %20, ticaret ve turizm sektörü %15.5 ve sanayi %6.5 oranlarında küçülmüşlerdir. Bunun yanında, geliri TL olan KKTC hane halkının alım gücü azalmış, ekonomide tüketim için yerel üretim ikamesi olmadığından alım gücü adeta erimştir.

Bu noktada bir tespit yapılacak olunursa, iç kaynaklı bankalar krizi ekonominin önemli sektörleri olan inşaat ve turizmi fazla etkilemediğinden ekonomide derin bir kriz yaşanmamıştır. Fakat dış kaynaklı kur şoku, inşaat ve turizmi olumsuz etkilemesi ve bu sektörlerin milli gelir içerisindeki katma değer paylarının büyük olması, ekonominin daha derinden etkilenmesine neden olmuştur.

2002 yılından itibaren, başta Türkiye'nin uygulamaya koyduğu ekonomik istikrar programı ile dünya piyasalarında yaşanan olumlu gelişmelerle; özellikle petrol ihraç eden ülkelerde görülen likit bolluğuyla artan likit akışı, öncelikle faiz oranlarında düşüslere, enflasyonda gerilemeye ve döviz kurlarındaki dalgalanmanın durulmasına yardımcı olmuştur. Türkiye'nin AB yolunda önemli bir aşamadan geçerek üyelik müzakerelerinin başlatılması ülkedeki yatırım iklimini

geliştirmiş ve yalnızca portföy türünde yatırımlara değil, doğrudan yabancı yatırımların da artmasına neden olmuştur. KKTC için veri olan enflasyon, faiz ve kur gibi makroekonomik parametrelerin istikrara kavuşması, ülkede önemli bir büyüme zemini yaratmıştır.

Bu yüksek oranlı büyüme dönemi, 2006 yılı sonlarına doğru yerine inşaat ve konut sektöründe baş göstermeye başlayan sorunlarla yeni bir döneme bırakmıştır. Beş yıl boyunca gelişen inşaat ve konut sektörüne yapılan önemli ölçüdeki sabit sermaye yatırımları artık talebin daralmaya başlamasıyla atıl duruma geçmeye ve bu sektörde kapasite kullanımının düşmesine neden olmuştur. Dış talepteki düşüşten kaynaklanan bu olumsuz gelişmenin iyi yönetilememesi ekonomideki yavaşlamanın derinleşmesine neden olmuştur. Bire bir inşaat sektörünü etkileyen devletin çevreyi koruma amaçlı getirdiği düzenlemeler, çoğu planlanan inşaatın durmasına, belli şirketlerin sermayesi durumunda olan arazilerin artık değersiz kılınmasına neden olmuştur. DPÖ istatistiklerine göre, 2006 yılında %68 büyüyen inşaat sektörü, 2007 rakamlarına göre %4,2 büyümüştür. Böylesine derin bir düşüş hiç kuşkusuz ilişkide bulunduğu; başta sanayi ve ticaret sektörlerini de büyük ölçüde etkilemiş ve bu sektörlerin de 2007 yılında durağanlaşmalarına neden olmuştur. Talep daralması gözlemlenen bir piyasada genişletici maliye politikaları uygulaması beklenirken, önceki bölümde değinildiği üzere, kamu maliyesinin esnek olmayışı nedeniyle hükümetin manevra alanı bulunmadığından, maliye politikaları ile ekonomik yavaşlamaya tepki verilememiştir. Yaşanan dış talep ve iç mevzuat değişikliklerinin etkileri sonucu 2006 yılında %13,2 büyüyen ekonomi, büyük bir düşüşle, 2007 yılında yalnızca %1,5 oranında büyüebilmiştir. 2007 yılında ekonominin daralmasındaki diğer bir temel sorun ise, TC'nin altyapıyı iyileştirmesi için sağladığı yardımların %50'yi aşan kısmının kullanılamamasından kaynaklanmaktadır. Bu da, KKTC'nin kamu yönetimi açısından yetersiz kalmakta olduğuna ve gerekli düzenlemeleri hazmetme (absorbe) kapasitesini artırma gereksiniminde olduğuna işaret etmektedir.

2007 yılında baş gösteren ekonomik durgunluk 2008 yılının ilk yarısında da kötüleşerek devam etmiştir. 2007 Temmuz'unda baş gösteren ve derinleşerek devam eden ABD kaynaklı konut kredilendirme (sub-prime) krizinin AB ülkelerini ve özellikle Britanya ile TC piyasalarını da olumsuz etkilemesi, 2008 ilk çeyreğinde KKTC ekonomisinde devam eden durağanlığın dış kaynaklı büyümeye dönmesini sağlayamamıştır. Kapasite kullanımındaki düşüklük, işletme

siparişlerindeki gerileme ve özellikle devletin dolaylı vergiler ile çalışanlarından aldığı sosyal güvenlik primlerindeki düşüş, durağanlığa hatta ekonomide küçülmenin başladığına işaret etmektedir. Özellikle 2008 yılının ikinci çeyreğiyle birlikte petrol fiyatlarındaki artış ve küresel ısınmanın getirdiği kuraklık ile tüketim ürünlerindeki fiyat artışı, üretim maliyetlerini artırdığı gibi tüketicilerin alım güçlerinin görece bir şekilde azalmasına neden olmuştur. Bütün bu olumsuz iç ve dış kaynaklı gelişmelerle, devletin gelirleri azalmış ve katı olan harcamalarından dolayı finansman gereği artmıştır. Devletin bu finansman gereksinimini harç, fon ve kamu ürün ile hizmetlerindeki fiyat artışları yoluyla karşılamaya çalışması, ekonomide üretim maliyetlerinin artmasının yanında, vatandaşların satın alma güçlerinin de azalmasına neden olmuştur. 2008 yılının ilk yarısına hakim olan ekonomik durgunluk 2008'in ikinci yarısında küresel ekonominin hızla bozulması sonucu yerini gerilemeye bırakmıştır. Göstergeler 2008 yılında ekonominin küçülme ihtimalinin dahi olduğuna işaret etmektedir.

3.4 KKTC Ekonomisinde Yapısal Sorunlar

Yukarıdaki bölümde değinilen dönemsel şok ve krizlerden de görüleceği üzere, KKTC ekonomisi istikrarlı ve sürdürülebilir bir yapıya sahip değildir. Dış faktörler (ambargo ve izolasyonlar) dışında, ülke içerisinde yıllardır uygulanan yanlış ekonomi politikaları nedeni ile ekonomik alanda birçok yapısal bozukluklar oluşmuştur. KKTC ekonomisinde serbest piyasa ekonomisinden çok, kamu harcamalarına dayalı bir yapı oluşmuştur. Genel olarak ekonomi kamu ağırlıklı ve dış yardımlara bağlı olarak gelişimini sürdürmektedir.

1 - Enflasyon, faiz ve kur: KKTC'nin son 34 yıllık ekonomik geçmişi incelendiğinde, özellikle dış kaynaklı şoklardan derinden etkilenildiği gözlemlenmektedir. Ortak para alanında olduğu Türkiye'deki TL'nin istikrarsız seyri sonucunda; enflasyon, faiz ve kur gibi makroekonomik göstergelerdeki değişimlerin birebir KKTC ekonomisine yansımaları, KKTC'nin istikrarsız bir yapı sergilemesine neden olmuştur (Bkz Ek A.2) Bu gerçek, KKTC gibi ekonomik yapısı güçsüz küçük bir ekonominin daha istikrarlı bir para rejimine sahip olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yapısı itibarıyla TL'den kaynaklanan derin dalgalanmaları hazmetme kapasitesi olmayan KKTC ekonomisinin, istikrarlı bir para biriminin kullanılması halinde dış şokları önemli ölçüde elimine edeceği öngörülebilir.

2 - Maliye politikası: Özellikle KKTC gibi para politikasından yoksun bir ekonomide, ekonomideki kaynak kullanımını etkin kılmada ve ekonomiye yön vermede maliye politikaları önem kazansa da, maliye politikası, KKTC ekonomisini şoklara karşı korumada başarılı olamamıştır. Dönemsel olarak yaşanan şoklarda bütçe kaynaklarında esnek bir yapıya sahip olunmaması nedeniyle yaşanan sorunların çözümüne yönelik, geniş açılımlar yapacak politikalar geliştirememiştir. Mevcut vergi politikasının etkin olmaması nedeni ile vergi toplama performansı istenilen düzeye getirilememiştir. Bir taraftan uygun vergi politikası, diğer taraftan da etkin kamu harcamaları maliye politikalarına esneklik kazandırarak, KKTC ekonomisini dış şoklara karşı daha güçlü kılacaktır.

3 - Bütçe açıkları ve mali disiplin: Mali disiplini sağlama yönünde önlemler almayan devlet yüksek bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bütçe gelirlerinin (ulusal gelirler) bütçe harcamalarını karşılamada yetersiz oluşu nedeni ile Türkiye’den sağlanan mali yardımlar da cari harcamaları ve bütçe açıklarını karşılamada kullanılmaktadır. GSMH’nin %10’unun üzerinde seyreden bütçe bu açıklarının ekonominin %10’nun üzerinde büyüdüğü yıllarda bile devam etmesi, kamu harcama politikasında yapısal sorunlar olduğunu işaret etmektedir (Bkz. Ek. A.3). Sosyal güvenlik açığı, tarım sübvansiyonları, KİT gibi kurumların artan finansman ihtiyaçları ve diğer transferler gibi ödenmesi gereken kalemlerden dolayı katı olan bütçe harcamaları, kaynak tahsisinde esneklik oluşmasını engellemektedir. Bu da, özellikle personel ve transferler nedeniyle (sosyal ve diğer), ekonominin yavaşladığı dönemlerde büyük sorunlara sebebiyet vermektedir. Kamu harcamalarının %35’i personel harcamalarının %25’i sosyal transferlere gitmektedir. Maliye, politikalarına manevra imkanı sağlamayan harcamaları karşılamak için ek vergi ve harçlara başvurma yanısıra, kamu ürün fiyatlarını arttırma yoluna gitmektedir. Bütün bunlar KKTC ekonomisini kırılgan kılmakla beraber, yaşanan şokların derinleşerek krize dönüşmesine neden olmaktadır.

4 - Kamu sektörü: Kamu sektöründe aşırı istihdam ve bunun üzerine bir de sektörün sunduğu hizmetin kalitesiz ve verimsiz olması ekonomide istikrarsızlığa neden olan önemli etkenlerden biridir. Bu ise kamu sektörüne yapılan kaynak aktarımının doğruluğunun tartışılmasına neden olmaktadır. Aldığı kamu hizmetinden memnun olmayan vatandaşın vergi bilinci olumsuz etkilenmektedir. Bunun ötesinde ekonomik büyüme sürecine destek verecek, özel sektörün önünü açacak bir yapıya sahip olması gereken kamu sektörü, hantal yapısıyla ekonomik gelişimde en büyük engeller arasında yapısal bir sorun olarak yer almaktadır.

5 - Fiziki altyapı eksikliği: Kamu harcamalarının ağırlıklı olarak personel harcamaları ve sosyal transferlere gitmesi sonucu yatırımlara ayrılan kaynak azalmaktadır. Özellikle son beş yılda ekonomideki hızlı büyüme ile birlikte ortaya çıkan alt yapı ihtiyacı kendini çok net hissettirmiştir. Elektrik, su, haberleşme ve ulaşım gibi alanlarda ciddi yatırım ihtiyaçları ortaya çıkarken, var olan şebekelerin de yetersiz ve geri kalmış olması da, yeni yatırımlar dışında yenilenme ihtiyacını da gündeme taşımıştır. Altyapı yetersizliği KKTC’de farklı sektörlerin gelişiminde büyük engel oluşturmaktadır. Üretken her ekonomik yapıda vazgeçilmez bir unsur olan enerji altyapısı, her yıl artan ihtiyaç oranında geliştirilirken alternatif enerji kaynaklarının da devreye konulması ile doğa ile uyumlu enerji üretimine imkan tanınmaktadır. KKTC’de ise enerji alanında ortaya çıkan ani talep artışı yanında elektrik ihtiyacının önemli bir kısmını sağlayan Teknecik santralının eski teknolojiye sahip olması elektrik maliyetlerinin yükselmesine neden olurken kullanılan yakıt türü ve yetersiz donanım nedeniyle de çevre kirliliği yaratılmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda Teknecikte kurulan ilave santral ünitesi yanında yap işlet devret modeli ile ihale edilen Kalecik santrali da bu alanda ihtiyacı karşılamaya yetmemiş ve 2008 yılı içerisinde yeni bir ilave santral yatırımı öngörülmüştür. Benzer şekilde, haberleşme alanında da var olan telefon şebeke alt yapısının eski ve yetersiz oluşu artan talebe cevap verememektedir. Özellikle şehir dışı bölgelerde ortaya çıkan yapılaşma nedeniyle belirli bölgelere haberleşme hizmeti kamu eliyle götürülemediğinden, özel sektörün bu alanlara girmek istediğini ancak hukuki alt yapının da bu alanda engel teşkil ettiği görülmüştür. Kamuya bağlı ilgili birimlerin söz konusu eksikliği gidermek için, hızlı çözüm sağlayacak olan kablosuz şebeke ve santral sistemi kurmak üzere ihaleye çıktığı ancak çok hızlı sonuç alınamadığı görülmüştür.

6 - Aksak piyasa koşulları: Sürdürülebilir kalkınma, teknoloji gelişimi ve sosyal paylaşım için önemli olan serbest piyasa koşullarının olmaması, KKTC’de birçok alanda yapısal zayıflıkların oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle belli bir kritere bağlı olmayan, denetlenmeyen ve şeffaf olmayan devlet yardımları ülke içerisindeki piyasa işleyişini bozmakta ve piyasada haksız rekabet oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca, günümüze kadar herhangi bir yasal altyapının bulunmaması piyasaların etkin işleyişine engel teşkil ederek, gerek fiyat oluşumu sürecinde gerekse piyasadaki aktörlerin hakim durumu kötüye kullanmaları sonucunda negatif sonuçlar doğurmuştur. Kamu ağırlıklı ekonomiden bir türlü kurtulamayan KKTC, olası dış şoklar karşısında özel sektörün dinamizminden

yararlanamayarak, şokları derin yaşamakta veya kısa sürede atlatamamaktadır. Serbest piyasa koşullarının olgunlaşması için gerekli mevzuat düzenlemesini yeterli ölçüde yapamayan KKTC, mal ve hizmet sunumlarında piyasa koşullarını yeterince oluşturamamış, ürün piyasasında esneklikler yaratamamıştır. Gerek literatürdeki çalışmalardan gerekse yaşanan örneklerden görülmektedir ki; etkin bir kaynak dağılımı etkin çalışan bir serbest piyasa düzeni ile mümkündür, bunun da başarılabilmesi için gereken koşullardan biri gerekli yasal mevzuat ve bu sistemi yürütebilen bir yargı sistemidir. Ancak ne var ki; KKTC’de yıldır serbest piyasa sistemi uygulandığı iddia edilse de, sistemin vazgeçilmezi kabul edilen birçok yasa henüz çıkarılmamıştır. Örneğin rekabetin korunması yasası, tahkim yasası gibi temel yasaların boşluğu görülürken, geçen yüzyılın başından kalan ve günümüz ekonomik sistemine cevap veremeyen birçok yasa da sistemi zaman zaman kilitleyebilmektedir. Bunların yanında, herhangi bir sanayi politikasının geliştirilmemesi de, ülkedeki ürün çeşitliliğinin oluşmasına engel olmaktadır.

7 - Verimsizlik ve düşük kapasite kullanımı: Bunun yanında üretimde emek yoğun KKTC ekonomisinde emeğin pahalı olması ve işgücü verimliliğinin düşük olması, üretim maliyetlerinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle, ülkenin kapasite kullanımı da düşüktür. Bu, özellikle kaynakların atıl kalmasına neden olmakta ve faktör verimliliğinin azalmasına yol açmaktadır.

8 - Yardım ve kredi bağımlılığı: Diğer yapısal bir sorun da, TC’den sağlanan yardım ve kredilerin akışı ile ilgilidir. Bu kaynak akışındaki yavaşlama ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediği ve KKTC ekonomisinin aslında yardıma dayalı ve bağımlı bir ekonomiye sahip olduğunu işaret etmektedir. Türkiye’den gelen yardım ve krediler iki ülke arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolleri çerçevesinde sağlanmaktadır. Ek A.3’de ayrıntılı olarak incelendiği üzere, TC yardımları 2006 yılında GSMH’nın %7’si ve bütçenin de %15’ine ulaşmaktadır. Ancak Türkiye’den sağlanan yardımların da doğru alanlara kanalize edilememesi sonucunda ülkede üretken bir yapı oluşturulamamıştır. Ayrıca protokollerde yer alan hususlar da geçen yıllara rağmen, tam olarak hayata geçirilememiş ve ekonomiye beklenen katkıyı yaratamamıştır.

9 - Tarım sektörü: KKTC’de yapısal sorun olan diğer bir alan ise tarım sektörüdür. Tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının yıllar içerisinde azal-

masına rağmen ihracata olan katkısı, imalat ve hizmet sektörüne sağladığı hammadde nedeniyle ekonomide önemli bir yere sahiptir. Ancak kuraklıktan dolayı su kaynaklarının yetersiz oluşu ve tarımsal arazinin elverişliliğinin az olması, tarım sektörünün gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin çoğunluğu küçük aile işletmelerinden oluşmaktadır. Tarım sektöründe profesyonel anlamda faaliyet gösteren işletme sayısı çok azdır. Bu da tarımsal alanda faaliyet gösteren üreticilerin çoğunluğunun esas gelirlerini tarım dışı sektörlerden elde ettiğini göstermektedir. Bu nedenle üreticiler piyasa taleplerine göre kaliteli ürün üretmeye veya maliyetleri düşürücü teknolojik gelişime ve modernizasyona yönelmemektedirler. Tarımda modernizasyona geçilememesi, eski teknoloji kullanımı, yetersiz ve pahalı girdi kullanımı tarım sektörünün karşılaştığı önemli sorunlardandır. Bunun sonucunda da, üretimde verimlilik ve talebe yönelik ürün çeşitliliğinin ortaya çıkması engellenmektedir. Tüm bunların yanında kamu, KİT'ler ve kamusal kurumlar aracılığı ile tarım sektörüne müdahale etmektedir. Bu çerçevede ilgili kamu kurumları ürün fiyatı açıklamakta ve ürün alımı yapmaktadır. Uygulanan yanlış sübvansiyonlar ve etkin olmayan tarımsal teşvik unsurları sonucunda serbest piyasa sisteminin çalışması engellenmekte, kalitesiz üretim teşvik edilmekte ve tarım sektörünün rekabet edebilirliği azalmaktadır. Tarım sektörüne her yıl ödenen kuraklık tazminatları ve diğer tarım teşvikleri altında aktarılan kaynaklar bütçe üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır.

10 - Kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamusal kurumlar: Yeniden yapılandırılması gereken bir alan ise; Kamu İktisadi Teşebbüsleridir. Kamu yönetiminde olan KİT ve benzeri kurumlarda aşırı istihdam yaratılmakta ve verimsiz çalışmaları nedeni ile de, bu kurumlarda görev zararları oluşmaktadır. Bu kurumlardaki yönetimlerin siyasi müdahalelerin etkisi altında olması, kurumların etkin yönetilememelerine neden olmaktadır. Ekonominin en temel sorunlarından birisi de, bütçe üzerinde büyük bir yük oluşturan görev zararlarıdır. Her yıl bütçeden görev zararlarının finansmanı için bu kurumlara transferler yapılmaktadır. Bütçe gelirlerinin yeterli olmadığı KKTC'de KİT ve benzer kuruluşların görev zararları borçlanma yolu ile finanse edilmekte ve bu da kamu borçlanma gereğini arttırmaktadır. Diğer taraftan, KİT ve benzer kurumların varlığı devletin ekonomideki varlığını arttırmakta ve rekabetçi piyasaların oluşmasını engellemektedir.

4

BÖLÜM

ÇÖZÜM SÜRECİ DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE REFORM İHTİYAÇLARI

4. ÇÖZÜM SÜRECİ DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE REFORM İHTİYAÇLARI

Kıbrıs konusunda devam etmekte olan siyasi belirsizlik, KKTC'nin tanınmamış olması ve izolasyonların yarattığı olumsuzluklar, Kıbrıs Türk halkının ekonomik kalkınmasını engellemektedir. Her ne kadar Kıbrıs'ta kalıcı bir çözüm bulma yolunda iki lider arasında tam kapsamlı doğrudan görüşmeler başlamış olsa da, anlaşmanın ne zaman olacağı, nasıl gerçekleşeceği ve görüşmelerin sonuç verip vermeyeceği konularının net olmayışı, belirsizliğin devamına neden olmaktadır. Çözüm dinamiklerinin olduğu bu konjonktürde, gerek yıllardan beri var olan yapısal sorunlara çözüm üretmek ve Kıbrıs Türk halkının refahını arttırmak, gerekse Kıbrıs'ta olası bir anlaşma durumunda, çözüme ve AB'ye üyelik sürecini kolaylaştırmak için Kıbrıslı Türklerin üzerlerine düşeni yerine getirmesi gerekmektedir.

Bunun yanında, bölgesel ekonomik dinamiklerin değişmesi; Güney Kıbrıs'ın AB üyesi olması, kapıların açılması ve kısmi de olsa emek, mal ve hizmetlerin ada içerisinde dolaşması, Türkiye'nin yeni AB üyesi ülkelerle gümrük birliğine girmesi ve üyelik müzakerelerine başlaması, Kuzey Kıbrıs'ın belirli ekonomik gerçeklerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Kıbrıslı Türklerin dışa açılma sürecinin arttığı bu konjonktürde, toplumun bundan daha iyi yararlanabilmesi ve sürdürülebilir kalkınma yolunda ilerleyebilmesi için ekonomisinde kurumları ile birlikte süratle bir modernleşme sürecine girmesi gerekmektedir. Bu girişim, Kıbrıs sorunu ile ilgili çözüm sürecinden bağımsız, çözümün gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi halinde de yapılması zorunlu bir icraattır.

4.1. Yeni Bir Ekonomik Sisteme Doğru

Çalışmanın ikinci ve üçüncü kısımlarında ve Ek. 1'de ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere, KKTC ekonomisi uyguladığı politikalarla sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı başaramamıştır. Yapılan analizlerdeki tespitlerden de görüleceği üzere, başarısızlığın nedenleri kısmen siyasi tanınmamışlıktan kaynaklansa da, sürdürülebilir kalkınmada yol alamamanın temel nedenlerini uygulanan yanlış ve eksik ekonomik politikalar oluşturmaktadır.

Ekonominin mevcut yapısıyla sürdürülebilir bir yapıda olmayışı, uygulanmakta olan politikalarda değişikliğe gidilmesi gerektiğini göstermektedir. Ekonominin yüksek oranlı büyüdüğü dönemlerde bile ekonomideki yapısal sorunlara çözümler getirilememesi ekonomi yönetiminde sorunlar yaşandığını göstermektedir.

Kamu sektörünün ekonomide giderek artan bir eğilim sonucu %50'yi aşan ağırlığı, kamu yönetimi sorunu, bütçedeki yapısal sorunlar, ekonomideki yatırım ikliminin iyileştirilememesi ve serbest piyasa koşullarının oluşturularak özel sektörün gelişmemesi, verimsizlik ve düşük kapasite kullanımı sorunu, sosyal güvenlik çıkmazı, kayıt dışı ekonomi sorunu ve Türkiye'ye olan mali bağımlılık temel sorunlar arasındadır.

4.1.1. Devletçi Ekonomiden Piyasa Ekonomisine

Kuzey Kıbrıs ekonomisini modernleştirme sürecinde KKTC halkının, iş imkanlarının artık kamu sektörü tarafından değil, özel sektörün gelişmesi ile sağlanabileceğini anlaması gerekmektedir. Hükümetler uygulayacakları vergi, harcamalar, ücret ve diğer ekonomik politikalarla, ekonomik büyümenin ancak özel sektör motoru ile olabileceğini göstermelidir. KKTC ekonomisinin kendi çapında yaşadığı tecrübe ve bunun yanında uluslararası deneyimler, artık kamuya dayalı ekonomik büyüme modelinden çıkılması gerektiğini göstermektedir. Ekonomideki kaynak kullanımının etkin kılınması için özel sektörün kurumsallaşmasını sağlayacak yapılandırmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu ise modernleşme sürecinin özel sektör odaklı bir yapıda olmasını gerektirmektedir.

Geliştirilecek ekonomik politikalar, ekonomideki üretim faktörlerinin istihdamını, özel sektörün büyümesi ve geliştirilmesine yönelik şekilde kullanılmalıdır. Siyasi nedenlerden ötürü küreselleşme sürecine dezavantajlı durumda dahil olan Kuzey Kıbrıs ekonomisinin bu coğrafyada rekabet edebilecek yapıya gelebilmesi için, özel sektörün gelişimine yönelik ve yatırım ikliminin iyileşmesini sağlayacak politikalar reform gündeminin ana maddelerini oluşturmalıdır.

4.1.2. Ekonomide Vizyon ve Hedefler

Ekonomideki üretim faktörlerinin etkin kullanımı, yatırımların doğru şekilde yönlendirilmesi, teknolojik gelişimi sağlama ve adaptasyon, kurumsallaşma ve

benzeri bütün değişim süreçleri, ekonomik kalkınmanın kritik unsurlarıdır. Yalnız bu reform süreçlerinin, halkın bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları ve istekleri ile birisi uyum içerisinde olması gerekir. Bunun yanında reformlar, toplumun ihtiyaçları ve isteklerini karşılayabilmesi için gerekli fırsat ve potansiyelleri arttıracak niteliklere sahip olmalıdırlar. Ancak o zaman toplum reformlardan yararlanır ve gerçek anlamda sürdürülebilir kalkınma yolunda başarılı olunabilir. Bu ise yapılacak reformların toplum katında kabul görmesini gerektirir.

KKTC'nin ekonomisi incelendiğinde, gerçek anlamda bir ekonomik vizyona ve ekonomik hedefe sahip olmadığı görülecektir. Her ne kadar 1990'lı yılların sonlarına kadar beş yıllık kalkınma planları Hükümetler tarafından hazırlanmış olsa da, bunların gerçekte uygulamaya geçirilmediği, bugün dahi var olan yapısal sorunlar nedeniyle rahatlıkla görülebilir.

Kıbrıs Türk halkının, belirlenen yapısal sorunlara etkin çözümler getirebilmek, dış şoklara karşı kırılganlığı asgariye indirmek ve ekonomik kalkınma yolunda ilerleyebilmek için ekonomik vizyona ihtiyacı vardır.

Kıbrıs Türk Halkının Ekonomik Vizyonu;

“Adada çözüm ve AB üyeliği sağlanmasıyla, yüksek rekabet gücü ekonomisiyle bölgede çekim merkezi olacak, halkına AB standartlarında yaşam kalitesine sağlayacak, çevresel zenginliklerini de koruyan ve geliştiren, sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmaktır.”

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma vizyonunun AB ve çözüm perspektifli olması gerekmektedir. Bu perspektif, Kıbrıslı Türklerin olası bir çözüm durumunda mevzuat, kurumsal ve ekonomik gelir olarak AB'yle daha kolay yakınsaması; daha da önemlisi adadaki siyasi çözümü kolaylaştırabileceği için gereklidir.

Belirlenen vizyona ulaşmak için uygulanacak politikalar aşağıdaki gibi olmalıdır:

- Sürdürülebilir ekonomik büyüme için güçlü kamu maliye yapısına ve bütçe disiplinine sahip olunması,
- Kamunun ekonomideki rolünün üretici ve üretim kaynaklarının kullanımında

belirleyici olmak yerine, ekonomiyi düzenleyen ve denetleyen, özel sektörü tamamlar nitelikte olması,

- Serbest piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarıyla ekonomide yer alması,
- Ekonomik büyümenin motorunun özel sektör olması için sektörün önünün açılması ve yatırım ikliminin iyileştirilmesi,
- Özel sektörün gelişimi ve istihdam yaratması için verimli, güçlü ve yenilikçi bir ekonomik yapıya sahip olması,
- Yerel kanun, kural ve standartlarının AB mevzuatına uyumlaştırılması,
- Üretim kapasitesini taşıyacak ve artmasını sağlayacak fiziki altyapı kalitesi,
- Vatandaşların bilgi ve becerilerini artıracak yenilikçi ekonomiye işgücü sağlayacak etkin bir eğitim sistemi,
- İyileştirilmiş sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri,
- Dış talebe bağlı sektörleri taşıyabilecek su kaynakları ve
- Sürdürülebilir kalkınmada başarılı olabilmek için korunmuş ve geliştirilmiş bir çevre.

4.1.3. Reform Sürecinin Yönetişi

Tespit edilen yapısal sorunların aşılması için belirlenen vizyon çerçevesinde bütünlüklü ekonomik politikalar geliştirilmelidir. Ekonomik planlama ve politikaların geliştirilmesindeki yöntem şeffaf ve katılımcı bir yaklaşım içerisinde olmalıdır. Bunun için ülkedeki ilgili tüm paydaşların; sektör temsilcilerinin, sivil toplum örgütleri vb, politikaların geliştirilmesi aşamasında sürece dahil edilmeleri şarttır. Bu yaklaşım sayesinde yapılacak reformların, toplum nezdinde siyasi ve sosyal olarak kabul görmesine ve daha etkili bir şekilde sonuç alınmasına ortam hazırlayacaktır. Buradaki temel zorluk, değişik paydaşların kısa vadeli kazançlarını bütün toplumun orta ve uzun vadeli refahı için feda etmeleri yönünde ikna edilmeleri olacaktır.

Geliştirilen ekonomik planın hayata geçirilmesi için aksiyon planlarının oluşturulması gerekir. Bu sayede belirlenen hedeflere ulaşma yolunda icraatların performansı ölçülebilecektir. Bunun ötesinde hazırlanacak ekonomik programın kaynak gereksinimi de olacaktır. Söz konusu ekonomik kalkınmanın finansman ihtiyaçları ve bu ihtiyacın hangi kaynaklardan sağlanacağı bütçeleme yöntemiyle belirlenmelidir.

4.2. Makroekonomik Reformlar

1974'den bugüne KKTC ekonomisinin en büyük eksikliklerinden biri olan makroekonomi yönetimi, yukarıda anlatılan vizyona erişmek için belirlenecek politikaların etkin uygulanabilmesi için çok önemlidir. Siyasi iradenin tam olarak yansımalarının şart olduğu makroekonomi yönetiminde, sürdürülebilirlik olgusu esas alınmalıdır. Sınırlı yerel kaynaklar ile sağlanan dış kaynakların rasyonel kullanım gereksinimi vardır. Bunun yanında makroekonomi yönetiminde etkinliği sağlamak için kurumlar arasında koordinasyon ve işbirliği gerekmektedir. Bu sayede politika yapıcılarının uyguladığı politikalarda çelişkiler olmayacak ve ekonomik program bütün kurumların sorumluluğunda etkin sonuç verecek şekilde uygulanabilecektir.

Kıbrıs Türk halkı ekonomisini modernleştirmek adına başta istikrarı sağlamak için kamu maliyesini rasyonel politikalarla disiplin altına almayı ve güçlü bütçe yapısıyla istikrarlı bir para birimine geçmeyi hedeflemelidir. Bunun yanında ticaretin kolaylaştırılması için gerekli prosedürel düzenlemelerle bürokrasiyi azaltarak özel sektörün gelişimi için gerekli yasal ve kurumsal altyapıyı oluşturması gerekmektedir. Ülkedeki yatırım ikliminin iyileştirilmesi için fiziki altyapının güçlendirilmesi ve AB uyum sürecinin hızlandırılması ana reform politikaları arasında gelmelidir.

Hükümetlerin katılımcı ve şeffaf bir yaklaşım ile paydaşlarla birlikte yapısal sorunlara çözüm getirecek bir dizi makroekonomik reformları hayata geçirmesi gerekmektedir:

4.2.1 Mali Disiplinin Sağlanması

- KKTC'nin ekonomik kalkınma sürecinde en temel sorunlarından biri olan istikrarın sağlanabilmesi ve ekonomik dalgalanmalarda etkin rol üstlenebilecek güçlü ve şoklara karşı esnek bir kamu maliye yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Para politikalarından yoksun KKTC ekonomisinin Türk Lirası kullanımından kaynaklanan kur, faiz ve enflasyondaki hızlı değişimleri (şokları) asgariye indirebilmesi için bütçe disiplini gerekmektedir. Mevcut yapısıyla kamu kaynaklarının çoğu yatırımdan fazla tüketime yöneliktir. Mali kaynakların kullanımını etkin

kılmak ve israfı önlemek için yasalarla sınırlandırılmış ve performansa dayalı bir harcama yapısı ile bütçe yeniden formüle edilmelidir. Bunun için süratle performans dayalı bütçe uygulamasına gidilmelidir.

- Kamu maliyesinde yapılacak reformlar kendi kendine yeten bir maliye yapısını hedeflemelidir. Bu çerçevede bütçe harcamalarının en büyük kalemini oluşturan personel harcamalarında yerel kaynakların daha yararlı kullanılabilmesi için kamunun süratle ücret politikasında değişikliğe giderek, maaşların tamamen performansa dayalı bir yapı içerisinde yapılmasının sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında, kamuda, istihdamda emekliye ayrılan sayısına göre daha düşük bir istihdam uygulamasına gidilmesi ve bunun siyasetteki değişimden etkilenmesini engellemek için yasalarla bağlayıcı kılınması gerekmektedir. Bu uygulamalarla personel harcamalarının bütçe içerisindeki payı azalacak ve kaynakların daha fazla yatırımlara yönelmesine olanak sağlanacaktır.

- Mevcut ve gelecekteki sosyal güvenlik açığının bütçe üzerindeki mali baskısını asgariye indirmek için 2008 yılında yürürlüğe giren yeni sosyal güvenlik sistemine, bugünkü sosyal açığa neden olan eski sistemin aşamalı olarak dahil edilmesi gerekmektedir. Bu sayede, kendi kendine yeten bir sosyal güvenlik sistemi hedeflenecektir.

- 2000’li yıllarla birlikte bütçedeki ekonomik ve finansal transferlerin oranı GSMH’nın %10’nu aşmış durumdadır. Bütçenin bu mali baskıdan kurtulması için öncelikle belediyelerin mevcut hizmet alanlarını geliştirerek, KKTC sınırları içerisindeki tüm bölgelerde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu sayede yerel yönetimlerin büyük sorunu olan ölçek sorunu büyük ölçüde aşılmış olup, yenilenecek yönetim biçimleriyle daha sağlıklı kaynaklar yaratılabilecektir.

- Bütçe dışı idareler ve kamu iktisadi teşekküllerine (KİT) yapılan transferlerin ekonomik açıklaması bulunmamaktadır. Bu sonu belirsiz transferler bir taraftan bütçeye yük getirirken, diğer taraftan ise serbest piyasa koşullarının olgunlaşmasını engellemekte ve kamunun piyasaya ürün ve fiyatlarıyla müdahalesine neden olmaktadır. Bu idare ve teşekküllerin esaslı bir çalışma çerçevesinde özelleştirilmeleri gerekmektedir. Bu uygulama ile bir taraftan yapılacak transferlerin ekonomik esaslara göre yapılması sağlanırken, diğer taraftan da kamu ma-

liyesinde rahatlatma sağlanacak ve kamunun gerçek anlamdaki mali sorumluluğu tanımlanabilecektir.

- KKTC'deki gelir vergisi uygulamasında reforma gidilerek, oranların %10 ile %30 gibi kabul edilebilir seviyelere çekilmesi ya da düz oran uygulamasına gidilmesi gerekmektedir. Buna paralel olarak, teknolojik gelişimlerden yararlanarak vergi yönetiminin modernizasyonu, kazançların tümünün sisteme dahil etmesi ve denetlenmesi gerekmektedir. Bu sayede vergi denetiminin genişletilmesiyle, vergi tabana yayılacak ve ülkenin önemli sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonomik faaliyetler kayıt altına alınmış olacaktır.

- Uygulanmakta olan maliyetli, karmaşık ve çok oranlı KDV sisteminden vazgeçerek, basit ve uygulanması kolay olan üç oranlı (örneğin %0-1, %5 ve %15) ve yerli-ithal mal ayırımı gözetmeyen uygulamaya geçilmelidir.

- Mükelleflerin vergi verme isteği, kamunun vatandaşına karşı şeffaf olması ve sunduğu hizmetlerin kalitesiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda ülkedeki vergi bilincini artırmak ve vergi mükelleflliğini iyileştirmek için kamunun, topladığı vergileri halkın hayat standartlarını artırmak için doğru yerlere harcadığını, politikalarıyla şeffaf bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir.

- Bütçe finansman açığını finanse etmek için sağlanan kredi ve yardımların mutlak surette proje bazlı gerçekleştirilmesi ve cari bütçenin tüketime yönelik harcamaları için kullanılmaması gerekmektedir. Bu yaklaşım, harcamaların disiplin altına alınması yanında, sağlanan dış kaynakların orta ve uzun vadede gelir yaratacak alanlara yönlendirilmesi açısından da çok önemlidir.

- Projelendirme kapasitesi yetersiz olan kamu, TC hükümetleri tarafından sağlanan kaynakların KKTC ekonomisinde etkin ve zamanlı kullanımını etkilemektedir. Bu bağlamda kamunun yatırım bütçelerini hazırlamasında ve bunların projelendirilmesi için gereken niteliklere sahip personelin yetiştirilmesinde, beşeri sermayeye yatırım yapılması gerekmektedir. Bu sayede KKTC ekonomisine sağlanan mali kaynaklar daha etkin bir şekilde absorbe edilebilecek ve doğru alanlara yönlendirilmesi sağlanabilecektir.

4.2.2. İstikrarlı Para Birimine Geçiş

- Makro ekonomi yönetiminin önemli araçlarından biri olan para politikası, Türk Lirası kullanımından dolayı, hiçbir dönem KKTC ekonomisinin politika aracı olmamıştır. Kaldı ki, ekonomi literatüründeki birçok çalışmada KKTC gibi serbest kambiyo rejimi altındaki küçük bir ekonomide para politikasının etkin olmadığı ortaya konulmuştur. Dışa açık küçük ekonomilerin entegre oldukları ekonomiye bağlı sabit kur sistemi ya da o ekonominin para birimini kullanmaları, etkin makro ekonomi yönetimi için önerilen en optimal politika seçeneği olarak gösterilmektedir. Ancak entegre olunan ekonominin fiyat istikrarına sahip olması gerekmektedir. Türk Lirasının uzunca bir süredir istikrarlı olmaması, KKTC'nin istikrarlı başka bir para birimine geçilmesi yönünde ihtiyaçlarını artırmıştır. Her ne kadar son yıllarda TL göreceli olarak istikrara kavuşmuş olsa da, tam anlamıyla istikrarlı olduğu söylenememektedir. Bunun yanında, KKTC ekonomisinde mal ve hizmet piyasasındaki fiyatlandırma ve halkın tasarruf tercihlerinin Türk lirası dışında olduğu görülmektedir. Bu ise daha istikrarlı bir paraya geçişin piyasa tarafından talep edildiğini göstermektedir.

- Gelişen koşullar değerlendirildiğinde, Kuzey Kıbrıs'ın ileride entegre olma ihtimali yüksek olduğu AB'nin birçok ülkesinin ve özellikle, AB üyesi Güney Kıbrıs'ın Euro alanı içinde oluşu ve Kuzey Kıbrıs'ın en önemli ticari partneri olan Türkiye ekonomisinin ağırlıklı ticaret ortağının AB olması dikkate alındığında, KKTC'de tek taraflı Euro'ya geçişin ekonomik kazançları maliyetinden daha yüksek olacaktır.

- Para birliğine giren ülkelerin üstlendiği en önemli maliyetlerin başında bağımsız para ve kur politikasından yoksun olmaları, son kredi merciinin olmayışı ve senyoraj kayıpları gelmektedir. Halbuki Kuzey Kıbrıs halihazırda bunların hiçbirine sahip olmadığından, para birimi değişimi ile üstlenilecek ilave maliyetler olmayacaktır. Bu nedenle KKTC'de Euro'ya geçiş ilave maliyetler yaratmayacaktır. Bununla birlikte, Euro'ya geçiş için bazı düzenlemelere ihtiyaç duyulabilecektir. Başta bütçe disiplini ile açıkların kontrol altına alınması, sosyal güvenlik sisteminin yarattığı yükün giderilmesi ve kamu borç stokunun sürdürülebilir hale getirilmesi gerekmektedir.

- İstikrarlı bir paraya geçiş ile birlikte hem ticari ilişkileri güçlendirmek ve geliştirebilmek hem de rekabet gücünü artırılabilmek için verimlilik artışına ve buna bağlı olarak işgücü piyasalarında gerekli esnekliklere imkan tanıyacak düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Para ve döviz kuru politikalarından yoksun bir ekonomi, ancak bunların sağlanması halinde gelecek negatif şokları absorbe etme kapasitesine sahip olabilecektir. Ekonomik entegrasyon düzeyinin yüksek olduğu Türkiye ekonomisi ile olan ekonomik faaliyetlerin devalüasyon riskiyle kaybedilmemesi için özellikle hizmetler alanında ücret esnekliklerine bağlı verimlilik artışları gereklidir.

4.2.3. Dış Ticaret Reformları

- KKTC'nin küçük bir ada ekonomisi oluşu, dış ticareti ekonomi için kaçınılmaz derecede önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda KKTC'de yıllardır liberal bir ticaret rejimi uygulanmaya çalışılsa da, zaman zaman üreticilerden gelen baskılarla korumacı tedbirlere veya ihracatta teşvik uygulamalarına rastlanmaktadır. KKTC bu aşamada artık dışa açılma engellerini asgari düzeye indirmeli ve hedef olarak AB gümrük uygulamalarını benimsemeli, bu alanda AB'ye uyumu sağlamalıdır. Bunun yanında, Türkiye dışında ülkelerle ikili ticaret anlaşmaları yapamasa veya çok taraflı ticaret anlaşmalarına taraf olamasa da, Dünya Ticaret Örgütü'nce belirlenmiş dış ticaret prensiplerini ve uygulamalarını benimseyecek düzenlemelere gidilmelidir.

- Her ne kadar KKTC'de uygulanan gümrük tarifeleri AB'nin ortak gümrük tarifeleriyle uyumlu olsa da, gümrük prosedürlerinde eksiklikler ve aksaklıklar vardır. Bu bağlamda, AB gümrük prosedürlerine uyumlu olacak şekilde, teknolojiyen de yararlanarak gümrüklerdeki prosedürlerde değişikliğe ve yenilenmeye gidilmelidir. Bu sayede izin alınması gereken makamların (sağlık sertifikası, ithal izni gibi) bir noktada (gümrükte) toplanması prosedürü basitleştirecek, emek ve zaman tasarrufu sağlanabilecektir. Bu değişiklikler ithalat ve ihracat maliyetlerinin azalmasına da yardımcı olabilecektir.

- Gümrüklerde uygulanan gümrük vergisi dışındaki fon adı altında alınan vergilerin, dış ticaret rejiminde basitliği ve uygulamasında kolaylığı sağlamak adına, "Özel Tüketim Vergisi" adı altında toplanarak sınırlandırılmalıdır.

- 2007 yazında yeniden uygulamaya giren ve peşin vergi tahsilatı anlamına gelen gelir vergilerinin ithalat aşamasında “stopaj” adı altında ithal edilen mal üzerinden alınması, ithalatçılara ilave maliyet yüklemiş ve mal fiyatları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu uygulamaya son verilmesi piyasada yaratılan sapmaları asgariye indirecektir.

- Tarımsal ürünlerde, ürünün hasat dönemine bağlı olarak ithalatta miktar kısıtlamaları yapılmaktadır. Yerli üretimi korumak adına ithalatı tamamen yasaklamak yerine, üretimi pazarda oluşan fiyat koşulları ile ilişkilendirerek, serbest piyasaya müdahale etmeden düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

4.2.4. Serbest Piyasa Ekonomisinin Kurumsallaştırılması

- Özel sektör odaklı modernleşme sürecinde KKTC’de serbest piyasa koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için bir dizi düzenleyici ve denetleyici mevzuatın yasallaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu çerçevede, piyasa koşullarının kurum ve kuralları ile hayata geçirilebilmesi için ilk adım olarak rekabetin korunması ile ilgili mevzuatın süratle yasallaştırılması ve ilgili kurumların (Rekabet Kurulu) yapılandırılması gerekmektedir.

- Devlet ekonomide artık üretici ve tüketici olmaktan çıkıp, bunun yerine, piyasayı düzenleyen ve denetleyen bir aktör olarak hareket etmelidir. Bu anlayışla devletin ekonomideki ağırlığı azaltılabilecek ve fiyat mekanizmasına müdahalesi asgariye indirilecektir. Bu nedenle işletmelerin serbest piyasa ortamında daha iyi rekabet etme koşulları iyileşebilecektir. Devlet, geliştirilecek olan rekabetin korunması ile ilgili mevzuatla, enerjisini ve kaynaklarını özel sektörün gelişimi için gerekli altyapı ve piyasanın ihtiyaç duyacağı beşeri sermaye kaynaklarını geliştirme yönünde kullanmalıdır.

- Liberalleşme yolunda, devletin kontrolünde bulunan işletmeler ve kurumların özelleştirilmesi gerekecektir. Bu sayede kamu kuruluşlarına yapılan destekler daha rasyonel ve piyasa koşulları çerçevesinde yapılabilecektir. Piyasaya girişin sınırlı olduğu sektörlerle derinlik kazandırılması ya da devletin hakim durumda olduğu; enerji, ulaşım ve iletişim gibi sektörlerin özel sektöre açılması için gereken deregülasyonları yerine getirmesi ve bunları düzenleyecek ve denetleyecek üst kurullar oluşturması gerekmektedir.

- Ticari uyuşmazlıkların tahkim yoluyla hakem veya hakemler tarafından çözümlenmesinin sağlanması, ülkedeki yatırım ikliminin iyileştirilmesine büyük katkı sağlayabilecektir. Bununla birlikte ticari mahkemelerin kurulması için gerekli yasal ve anayasal düzenlemelere gidilmelidir.

4.2.5. Fiziki Altyapının İyileştirilmesi

- KKTC ekonomisinin modernleşme sürecinde ülkenin yatırım ikliminin iyileştirilebilmesi ve üretimin daha düşük maliyetlerde rekabet edebilecek bir şekle gelmesi için altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Özel sektör odaklı öngörülen KKTC ekonomisinin modernleşme sürecinde devletin temel fonksiyonu, özel sektörün gelişimi için gerekli altyapı yatırımlarını planlamak ve bütçelemektir. Bu çerçevede özel sektör ile işbirliği içerisinde; kamu-özel ortaklığı, yap-işlet, yap-işlet-devret gibi modellere de başvurarak devletin, özel sektörün gelişimi için gerekli altyapı imkanları sağlaması gerekmektedir.

- Enerji sektöründe üretimin özel sektöre de açılması ve üretimin önemli girdisi olan elektriğin daha uygun çevresel koşullarda ve maliyetlerde üretilmesi sağlanmalıdır. Ticaretin büyük ölçüde gerçekleştirildiği Mağusa limanı gerek yapısal gerekse teknik olarak güçlendirilmeli ve yeni teknolojilerin kullanımı ile ticarete yarattığı ek maliyetler asgariye indirilmeli, kapasitesi artırılmalıdır.

- Hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu KKTC ekonomisinde başta üniversiteler olmak üzere, çağrı merkezi odaklı hizmet üretimi için hızlı iletişim imkanlarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda kablolu ve kablosuz iletişim imkanlarının (internet, broadband) artırılarak uygun maliyetlerle ekonomiye sunulması, sektörlerin rekabet gücünü arttırabilecektir.

- Ekonominin üretim yapısına çeşitlilik sağlayacak telekomünikasyon kapasitesinin yükseltilmesi de altyapı öncelikleri arasında yer almalıdır. Ülkenin turizm ve yüksek öğrenim gibi hizmetler üretimine dayalı sürdürülebilir büyüme sağlayabilmesi için, turizm ve yüksek öğrenimin ekonomiye getireceği tüketici sayısını dikkate alan su, çöp ve atık unsurlarının çevreyi de gözeterek şekilde yönetilebilmesine olanak tanıyacak altyapı yatırımları gerekmektedir.

- Ada genelinde ulaşım ağını etkinleştirecek yatırımlara öncelik verilmelidir.

4.2.6. Avrupa Birliği Uyum Sürecinin Hızlandırılması

• KKTC'nin sosyal ve ekonomik yaşamını iyileştirmek ve yaşam standartlarını yükseltmek için yasal mevzuat ile ilgili yapılması gereken birçok düzenleme vardır. Bunun özellikle yukarıda sıralanan reformlar için ve/veya onları tamamlayıcı kılmak için eş zamanlı yapılması gerekmektedir. Kıbrıs Türk halkının siyasi tercihleri içerisinde AB'nin bir parçası olma gerçeği, AB mevzuatının Kuzey Kıbrıs'ta bir rehber olarak kullanılması ve mevcut yasalarımıza yansıtılarak, uyumlu hale getirilmesi yer almaktadır. Bu uyumlaştırma süreci çözüm sürecine bağlı olmadan, Rum tarafının engellemelerine rağmen, Kıbrıslı Türklerin yaşam standartlarını iyileştirme ve AB'ye yakınlaşma amacıyla yapılmalıdır.

• AB mevzuatının uyumlaştırılması ticaretin liberalleşmesine yardımcı olacağı gibi KKTC ekonomisinde rekabetin artmasına ve kaynakların piyasa koşullarında daha doğru tahsis edilmesine de yardımcı olacaktır. Mal ve hizmet piyasalarında artan rekabet, kalkınma başarısına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda AB Genişleme Komiserliğince başlatılan teknik desteğin daha etkili ve hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi için KKTC'deki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Başbakanlıkta oluşturulan AB Koordinasyon merkezi beşeri kaynak açısından da güçlendirilmelidir. Bunun yanında uyumlaştırma sürecinin etkili olabilmesi için ilgili bakanlık ve kamu kurumlarında yeniden yapılandırma ya gidilerek bu kurumlar, uzman ve altyapı bakımından güçlendirilmelidir.

• Meclisin AB mevzuatını daha etkin ve uygun şekilde yasallaştırması için siyasi erkin bu sürece tam destek vermesi şarttır.

4.3. Mikro Ekonomik ve Düzenleyici Reformlar

KKTC ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda ekonomik zayıflıklar ortaya koyulurken sıkça makro ekonomik unsurlar üzerinde durulmakta, çözümler makro ekonomik istikrarın tesisine yönelik politika önerilerini içermektedir. Özellikle kamu ve bütçe tarafındaki dengesizlikler irdelenerek, kamuda harcama disiplinine yönelik kamu reformunun önemine dikkat çekilmektedir. Çalışmanın gerek önceki, gerekse bu bölümünde makro ekonomik reform konuları ele alın-

mıştır. Bir ekonominin kalkınabilmesi ve sürdürülebilir büyüme sağlayabilmesi için makro ekonomik istikrar oldukça önemli bir faktördür. Ancak, makro ekonomik istikrar, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir büyüme için yeterli koşul değildir. Bu bağlamda, önceki başlıkta ele alınan makro ekonomik reformların KKTC ekonomisine sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme sağlama hususunda tek başına yeterli olamayacağı anlaşılmalıdır. Reform sürecinin mikro ekonomik reformlarla da desteklenmesi gerekmektedir. Makro ekonomik istikrarın sağlanması ve korunmasına yönelik politikalar uygulanırken, ekonomiyi dış pazarlara açacak, ekonominin dünya ile entegrasyonunu geliştirecek, serbest piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısını güçlendirecek ve ekonomide faaliyet gösteren oyuncuların dış pazar odaklı faaliyetlere yönelmesi ve rekabet edebilmesi için verimliliği esas alacak olan mikro temelli reformlara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölüm 3’de büyümenin belirleyicileri irdelenirken, KKTC gibi küçük bir ekonominin sürdürülebilir büyüme sağlamasında dışa açık olmasının önemine değinilmişti. Bu önem, makro istikrarın tesisine yönelik reformların tek başına yeterli olmayacağını destekleyen diğer bir unsuru ortaya koymaktadır. Politika yapıcılar ciddi bir ekonomik programla bütçe disiplini sağlayacak, üretim altyapısını güçlendirecek, işgücü piyasasındaki kamu-özel dengesizliğini giderecek tedbirleri uygulasa dahi, bu yolla sağlanacak makro ekonomik istikrarın KKTC ekonomisinde özel sektör yatırımlarını artıracığını ve ekonominin hızlı büyüme sürecine gireceğini beklemek yanlış olacaktır. Bütçe disiplini ile sağlanacak makro istikrar, ekonominin küçülmesine ve işsizliğin artmasına yol açabilecektir. Bölüm 3’de büyümenin kaynakları arasında kamunun rolü dikkate alındığında, ekonomiyi dış pazarlara açacak unsurlardan yoksun bir programın daha düşük düzeyli bir ekonomik aktiviteye yol açabileceği öngörülmüştür. Kamuya dayalı politikalardan vazgeçmek istemeyen politika yapıcıların esas çıkmazı da bu noktada kendini göstermektedir. Düşük düzeyli ekonomik faaliyetlerden ve düşük gelir düzeyinden sakınmak için Türkiye’den sağlanan finansmanla kamuya dayalı bir ekonomik model tercih edilmektedir.

Uzun dönem yüksek büyüme hızı sağlamış olan KKTC benzeri küçük ülkelerin ekonomilerine bakıldığında, bu ülkelerin dışa açıklık (openness) olarak adlandırılan mal ve hizmet ihracatlarının gayrisafi milli gelirlerine oranları %50’nin üzerinde olduğu, bazı ülkelerde %80’i aştığı görülmektedir¹. KKTC’de

¹ Güney Kıbrıs %54; Barbados %51; Malta %103; Mauritius %64.

ise bu oran %50'nin altındadır. Yıllık ortalama %10,3 ekonomik büyüme sağlanan 2002-2007 dönemine büyümeye dış talep yönünden bakıldığında, dış talebe dayalı sektör gelirlerinde önemli bir artış görülmesine rağmen, bu sektörlerin milli gelir paylarının çok fazla artmadığı, bununla birlikte inişli çıkışlı bir seyir izledikleri görülmektedir.

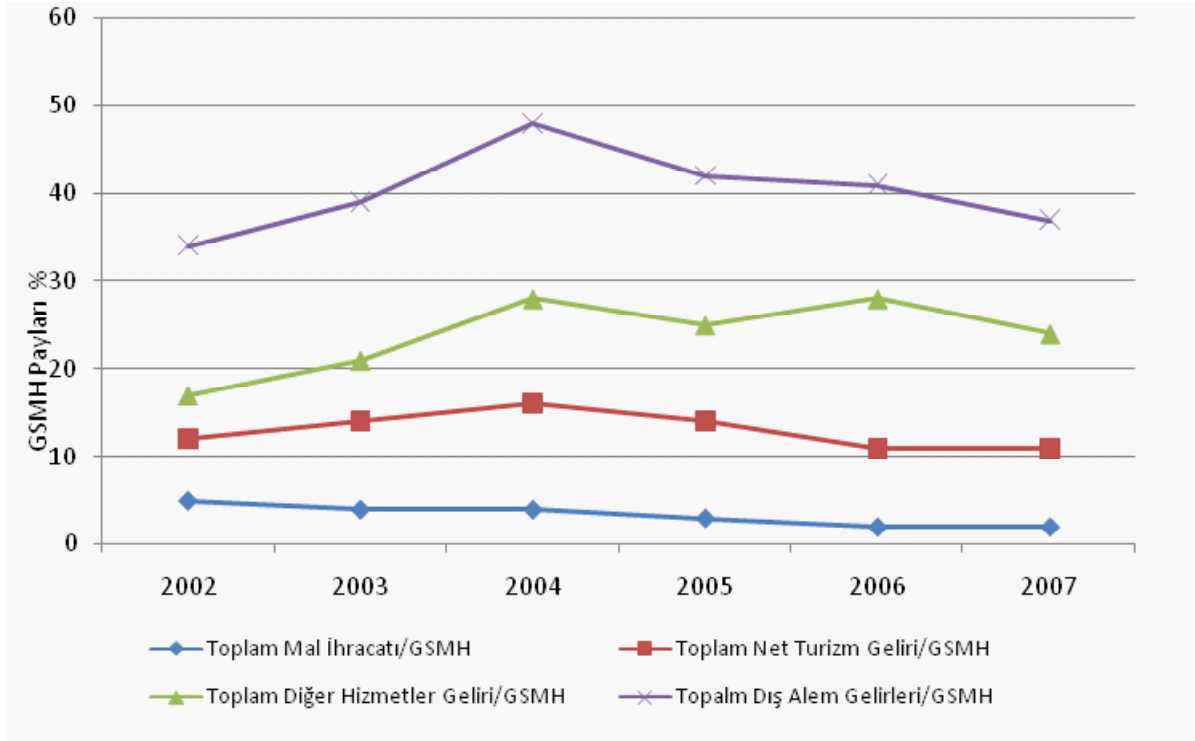
2002-2007 arası ekonomi hızlı büyürken, mal ihracatının GSMH'ya oranı 2002 yılında %4,4'den 2007 yılında %2,3'e gerilemiştir. Bu dönemde mal ihracatı yıllık %12,2 büyümesine rağmen, ekonomik büyümede mal ihracatının katkısı sınırlı kalmıştır. Ekonomiye olan katkısı mal ihracatına konu sektörlerden daha yüksek olmakla birlikte, hızlı büyüme döneminde turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi de sınırlı kalmıştır. Bu dönemde sektör gelirleri yıllık ortalama %26,9 büyümesine rağmen, 2002 yılında %12,2 olan turizm gelirlerinin GSMH'ya oranı 2007 yılında %11'e inmiştir.

Turizm gelirlerinin büyüme üzerindeki etkisi düşük olmakla birlikte, sektörde yaratılan gelir istikrarsızlık göstermiştir. Turizm gelirleri dışında yüksek öğrenim gelirleri gibi diğer hizmetlerden ve işgücü gelirlerinden oluşan diğer hizmet gelirlerine aynı dönem itibarıyla bakıldığında, GSMH oranının 2002 yılında %17,4'den 2007 yılında %23,9'a yükseldiği görülmektedir. Diğer hizmet gelirlerindeki gelişme, mal ihracatı ve turizm gelirlerine göre ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlamıştır. Ancak benzer istikrarsızlık diğer hizmet gelirleri için de geçerlidir.

Dış talebe dayalı olan mal ihracatı, turizm ve diğer hizmet sektörlerinin yüksek ekonomik büyüme döneminde milli gelir paylarının çarpıcı büyüme sağlamaması, KKTC ekonomisinin yeterli ölçüde dışa açık bir ekonomi olmadığını doğrulamaktadır. KKTC'nin dışa açık olmamasını önemli ölçüde ekonomik izolasyonlarla açıklamakla birlikte, ekonomik izolasyonların kalkması halinde ne kadar dışa açılabilceği, küresel rekabete konu dış talebe dayalı ürünlerde rekabet edebilirliği ve işletmelerin ne ölçüde dışa dönük bir yapıda olduğu bu noktada önem kazanmaktadır. Ekonominin bu yapısı, dış pazarlara açık bir büyüme modeline olan ihtiyacı daha belirgin hale getirmektedir. Politika yapıcılarının ekonomide istikrarsızlığın temeli olan ve dış finansmana bağımlı kamuya dayalı modelden, dış pazarlara dayalı bir modele geçebilmesi için, makro ekonomik

reformlarla birlikte ekonomiyi küresel rekabete konu dış talebe dayalı mal ve hizmetler sektörlerine açabilecek, bu sektörleri ekonomik büyüme üzerinde rol oynayacak hale getirecek ve bu sektörlerle rekabet gücü kazandırabilecek mikro ekonomik reformları da uygulaması gerekmektedir.

Grafik 4.1: Dış Alem Gelirlerinin GSMH Paylarındaki Gelişme (%, 2002-2007)

Kaynak: DPÖ Ekonomik ve Sosyal Göstergelerden derlenmiştir.

Mikro ekonomik reformlar ve düzenlemelerden beklenen serbest piyasa alt-yapısını güçlendirmesi, işletmelerin küresel düzeyde rekabet edebilirliklerini artırması ve KKTC ekonomisinin dış pazarlara erişimini sağlamasıdır. Bu nedenle, mikro reformların ürün ile üretim faktörlerine yönelik olması gerekir. Bu çerçevede mikro reformların iki temelde ele alınması gerekmektedir. Birincisi, ekonominin dışa açılmasını sağlayacak ürün ve işletme stratejileri geliştirecek politikalar, ikincisi ise rekabet gücünü artıracak ve teşvik edici olacak politikalardır. Bu iki temel çerçevesinde mikro ekonomik reformlardan anlatılmak istenen, dış pazarlara yönelik ürün geliştirilmesi ve bu ürünlere odaklanmasıdır. Dış pazarlara yönelik ürünlerden kastedilen yalnızca mallar değil, özellikle kü-

çük ekonomi yapısına uygun hizmetlerdir. Turizm, finansal hizmetler ve yüksek öğrenim, dış talep yaratan hizmetlerin başında gelmektedir. KKTC ekonomisi bu ürünlere sahip olmakla birlikte, bu ürünlerin dış pazarlara erişimleri oldukça sınırlıdır. Ayrıca, bu ürünleri rekabet edilebilir kılacak ölçüde çeşitlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle mikro reformların birinci bacağına dış talebe dayalı ürün geliştirme ve bu ürünlerde uzmanlaşma sağlayacak politikalar oluşturmaktadır.

Reformların ikinci adımını ise söz konusu ürünleri üretecek ve dış pazarlarda pazarlayacak olan işletmelerin geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturmaktadır. İşletmelerin dış pazar odaklı örgütlenmelerini sağlayacak düzenlemeler, KOBİ geliştirme politikaları, teşvik modelleri, yabancı sermaye yatırımlarını ekonomiye çekecek politikalar ve pazarlama tekniklerindeki yenilikler bu politikaların temelini oluşturmalıdır. Tüm bu politikaların, rekabet gücü sağlayacak reformlarla desteklenmesi halinde, ekonomide özel sektöre ve dış pazara dayalı bir kalkınma modeli uygulanması mümkün olacaktır. Üretime nitelikli iş gücü sağlayacak ve işgücü verimliliğini artıracak istihdam politikaları yanında, kaliteyi esas alan, girdi maliyetlerini düşürücü düzenlemeler, dış pazar odaklı ürünlerde rekabet gücünün sağlanmasına ve artırılmasına yol açabilecektir.

4.3.1. Ürün Geliştirme ve Uzmanlaşma Politikaları

KKTC’de politika yapıcılar, benzer ülke örneklerinden hareket ederek ekonomide hizmet sektöründe uzmanlaşma stratejisi geliştirmek suretiyle dış talebe dayalı ürünlere yönelik politikalar ortaya koymuş ancak bu politikalar sınırlı başarılar sağlamıştır. Turizm ve yüksek öğrenim bu çerçevede başarılı olunan sektörler olmakla birlikte, küresel rekabetin getirdiği yeni ekonomik çevre, bu iki sektörde yenilikler getirilmemesi halinde orta vadede zorluklarla karşılaşılacağını göstermektedir. Bu nedenle, KKTC’nin büyüme stratejisinin bir unsuru olarak küresel düzeyde rekabet edebileceği, yüksek katma değer yaratan ve istihdam sağlayan yeni ürün geliştirilmesine yol açacak politikalar ortaya koyması gerekmektedir. Bugüne kadar dışa açılmada başarı sağlanmış turizm ve yüksek öğrenim gibi sektörlerde ise önceden sağlanan rekabet avantajını güçlendirecek politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Ölçek ve teknoloji sınırları nedeniyle küçük ekonomilerin küresel ürünlerde rekabet edebilme kabiliyetleri oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, küçük ekonomilerin katma değeri yüksek, fiyat rekabeti düşük olan (fiyat esnekliği düşük), yüksek kalitede ürünlere yönelmeleri gerekmektedir. KKTC'nin ekonomik kaynakları itibarıyla turizm, yüksek öğrenim, finansal hizmetler, transit yük depolama (off shore hizmetler) ve sağlık hizmetleri, uzmanlaşma sağlayabileceği potansiyel ürünler/sektörler olarak dikkat çekmektedir. “Niche” ürünler olarak da adlandırılan bu sektörlerin temel özelliği, küresel rekabete konu olmaması ve bu nedenle fiyat rekabetinden uzak olması, yüksek gelir grubuna hitap eden kalite standardı yüksek, küçük üretim kapasitesine rağmen yüksek katma değerli ürünler olmasıdır.

KKTC ekonomisinin dışa açılmasına yol açacak bu “niche” alanlar aşağıdaki gibi özetlenebilir. Bu niche ürünler, yaratıcı işletmelerin ortaya çıkardığı, farklılaştırılmış yapıları ile talep yaratabilecek ve sınırları belli olmayan ürünlerdir. Bu nedenle, ürün yelpazesini aşağıdaki gibi sınırlı düşünmemek, aksine işletmelerin bu tür ürünleri geliştirmelerine olanak tanıyacak teşvikler sağlamak, politika yapıcıların öncelikleri olmalıdır. Ancak, bu teşvikler ve politikalar tasarlanırken baştan belirlenmiş bir süre için geçerli olmalarına dikkat edilmelidir. Desteklenecek faaliyet kollarının şeffaf ve katılımcı bir süreçte belirlenmesi, bir alanda uygulanacak teşvinin diğer faaliyet kollarına yaygınlaştırılması doğrultusundaki siyasi taleplerin önünü kesecektir.

A - Turizm Sektörü

KKTC'nin güneş, deniz, kum konseptine dayalı geleneksel ve küresel turizm ürünleri ile bölgesinde rekabetçi olması mümkün değildir. Bu nedenle, turizm potansiyelinden daha fazla yararlanabilmek için özel ilgi turizmine (nichlere) yönelmesi gerekmektedir. Haçlı seferleri güzergahında bir ada olarak sahip olduğu tarihsel ve kültürel zenginlik kültür turizmi için potansiyel içermektedir. Kültür turizmi yanında, yüksek gelir grubuna hizmet eden golf turizmi (kısıtlı su kaynaklarına rağmen), marinacılık, agro turizm, spor turizmi, kongre turizmi gibi özel ilgi alanlarının geliştirilmesine yönelik teşviklere ve politikalara ihtiyaç vardır.

B - Yüksek Öğrenim Sektörü

KKTC dış talebe bağlı sektörler arasında yüksek eğitim sektöründe önemli sayılacak bir gelişme göstermiş olmasına rağmen, sektörün orta ve uzun vadede avantajını yitirecek tehditlerle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Sektörün ağırlıklı olarak Türkiye pazarına dayalı olmasının yanında, kalite yönünden kendini geliştirememiş olması da söz konusu tehditlerin başında gelmektedir. Yine de yüksek gelir sağlayacak alanlara yönelik uzmanlaşma politikaları, kalite standartlarının yükseltilmesi ve farklı pazarlara yönelik çeşitlilik sağlayacak politikalarla, yüksek öğrenim sektörü, karşı karşıya olduğu zorlukları ve tehditleri aşabilecektir.

C - Sağlık Hizmetleri

Bu alanda, yüksek beşeri sermayeye sahip KKTC'nin tıp alanındaki teknolojik gelişmelerin transferi ile dış pazarlara yönelik sağlık hizmetlerini geliştirme potansiyeli vardır. Yaşlanan Avrupa nüfusu ve bu nüfusa cevap vermekte zorlanan Avrupa ülkelerindeki sağlık hizmetleri, KKTC ekonomisi için bir fırsat yaratmaktadır. Bu tür yeni faaliyetlere yönelik teşvikler geliştirerek, bu fırsatı ekonomik avantaja çevirme kabiliyeti gösterilmelidir.

D - Finansal Hizmetler

Finansal hizmetlerin geliştirilmesi için yasal altyapı yürürlükte olmasına rağmen, KKTC bu sektörden yeterli düzeyde yararlanamamıştır. Finansal hizmetler sektörünün gelişmesinde diğer ülkelerle yapılan çifte vergilendirme anlaşmaları önemli rol oynamaktadır. KKTC'nin siyasi tanınmaması bu bağlamda sektörün gelişimi için bir engeldir. Bununla birlikte, çifte vergilendirme anlaşması yapılan Türkiye'deki şirketlerin faaliyetleri dahi KKTC'ye yeterli düzeyde çekilememiştir². Son dönemlerde kara paranın aklanması ve terör faaliyetlerinin finansmanı gibi konular bu tür merkezlerin mercek altına alınmasına ve daha sıkı düzenlemelere maruz kalmalarına yol açmıştır. Ancak buna rağmen birçok ülke ekonomisinde finansal hizmetler önemli yer tutmaktadır. KKTC için de

---

² Bu hususta Türkiye ekonomisindeki kayıt dışılık da rol oynamıştır.

bu sektörün uluslararası düzenlemelere bağı kalmak suretiyle, ekonomik fayda potansiyeli devam etmektedir. Tanınmamışlığa rağmen Türkiye ve İslam ülkeleri ile finansal hizmetlerin geliştirilmesi sektörün bu ülkelerde etkin tanıtımı ile sağlanabilecektir.

E - Diğer Hizmetler

İklimi, sahip olduğu eğitimli işgücü ve doğasıyla KKTC, uluslararası şirketlerin iş merkezi olma yönünde bir strateji geliştirebilir. İş merkezi olabilmenin asgari koşulları, çifte vergilendirme anlaşmaları, düşük vergi uygulamaları, olumlu iş iklimi, telekomünikasyon ve ulaşım gibi güçlü altyapı, kaliteli eğitim ve sağlık olanaklarıdır. İş merkezi yüksek eğitimli işgücüne istihdam olanakları sağladığı gibi, ülke içinde yaratılan katma değere de önemli katkı sağlamaktadır. Bunun yanında, KKTC'nin turizm, eğitim ve sağlık gibi dışa açılmak istediği alanlarda da tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır.

İş merkezi yaratma stratejisinin yanında, girişimcilerin dünyaya outsourcing yapacak bilişim teknoloji alanlarına yönelmeleri, bulunduğumuz bilgi çağında önemli bir alan olarak görülmektedir. KKTC bu alanda uzmanlaşacak yetişmiş kalifiye işgücüne sahiptir. Telekomünikasyon altyapısının güçlendirilmesi ile dış talebe yönelik bu alanda gelişmeler sağlanacaktır.

Bölgemizde, Mısır ve Beyrut transit konteynır taşımacılığında birer hub olabilmişlerdir. Lübnan'daki siyasi istikrarsızlık, Mısır'ın ise bu alandaki yoğunluğu, Gazimağusa limanının bir hub olarak gelişmesi için bir potansiyel doğurmaktadır. Transit konteynır taşımacılığı yüksek dışsallığa sahip, istihdam sağlayan bir sektördür. Gazimağusa limanının bu alana yönlendirilmesi, KKTC ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. KKTC'nin bu sektörlerle yönelik ürün geliştirme stratejisi dışa açık sektörlerde ürün çeşitliliği sağlayacak ve bu ürün çeşitliliği ekonominin dış şoklar karşısında kırılganlığını azaltacaktır.

KKTC'nin ürün çeşitliliğine giderken öncelikler arasına alması gereken diğer bir alan ise telekomünikasyon alanında yaygınlaşan ve çağrı merkezi olarak bilinen, uluslararası telekomünikasyon hizmetleridir. Pasifik'te bulunan bazı ada ülkeleri bu alanda faaliyet gösteren ülkelere örnek teşkil etmektedir. Teleko-

münikasyon altyapısı ile güçlendirilmesiyle haberleşme ve internet alanlarında hizmet veren bir merkez olma stratejisi izlenmelidir.

4.3.2. Özel Sektörün Geliştirilmesine Yönelik Teşvik Politikaları

Küresel rekabet KKTC’de faaliyet gösteren şirketlerin daha verimli çalışmalarını ve daha yüksek katma değer yaratmalarını zorunlu kılmaktadır. KKTC’de faaliyet gösteren şirketler önemli oranda KOBİ, hatta mikro sayılacak küçük aile şirketleridir. Ayrıca işletmelerin birçoğu dış pazar odaklı değil, iç piyasa odaklı faaliyet göstermektedir. Haliyle işletmeler, küresel rekabet gücü sınırlı, ölçekleri küçük, kayıt dışılıkları yüksek ve kurumsal yapıdan uzak bir görünüm arz etmektedirler. Bu yapılarıyla şirketlerin yatırım ve iş yapma kapasitelerinin artırılması mümkün değildir. Bu nedenle politika yapıcılarının işletmelerin dışa açılmalarını sağlamaları, iş yapma olanağı yaratmaları ve işletmelerin rekabet güçlerini artırmaları için bir dizi mikro reformları hayata geçirmeleri gerekmektedir.

Bu alandaki mikro reformlar işletmeleri dış pazar odaklı hale getirecek, kurumsallaşmaların ve kayıt altına girmelerini sağlayacak, iş yapmalarının önündeki engelleri kaldıracak, kalite standartlarını yükseltecek, finansman olanaklarına erişimlerini artıracak ve serbest piyasa altyapısını güçlendirecek bir dizi düzenlemeleri içermelidir. Yapılacak olan idari ticari ve yatırımların önündeki engeller ile piyasa ekonomisinin etkin çalışmasını önleyen uygulamaları kaldıracak düzenlemeler, bu hususta yapılması gerekenleri kapsamaktadır. Bunun yanında dış pazar odaklı ürünlerde doğrudan yabancı sermayeyi ekonomiye kazandıracak yabancı sermaye stratejisi ve teşvik sistemi de reformların önemli bacağına oluşturmaktadır.

A - Piyasaya Yönelik Düzenlemeler

Yeni işletmelerin kurulabilmesi özendirici düzenlemeler piyasaya yeni girişleri artırarak rekabetin artmasına yol açacaktır. Bunun sonucunda, verimsiz çalışan işletmeler piyasadan çekilecek ve piyasa koşullarında rekabet edebilen işletmelerin faaliyetlerine olanak tanınacaktır. Şirket kuruluş süresinin kısalığı, kuruluş aşamasındaki bürokrasinin hafifletilmesi ve kuruluş maliyetlerinin azaltılması, yeni işletmelerin kurulabilmesini özendirici düzenlemeleri oluşturmaktadır. Özellikle tek duraklı (One Stop Shop) şirket kurma kolaylığı gerek yerli gerekse

yabancı girişimcilerin sektörlere girişlerini kolaylaştıracak tedbirlerin başında gelmektedir. Ekonomide giriş kolaylıkları kadar çıkış kolaylıkları da yatırım ve iş yapma iklimini olumlu etkilemektedir. KKTC’de gönüllü ve gönülsüz iflas düzenlemeleri bulunmakla birlikte pratikte bu düzenlemenin işlerliği ya da ne kadar engel oluşturduğu çok fazla test edilmemiştir³. Yine de çıkış işlemlerinde hukuki sürecin uzun ve bu bağlamda maliyetli olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle gerek giriş gerekse çıkışı engelleyici düzenlemelerin bürokratik süreçlerden arındırılması ve daha kolay hale getirilmesi, iş yapma ve yatırım yapmayı cazip hale getirecektir.

İş yapmayı teşvik eden giriş-çıkış kolaylıkları yanında haksız rekabetin önlenmesine yönelik düzenlemeler de piyasa altyapısını güçlendirmekte, iş yapmayı kolaylaştırmaktadır. KKTC’de son yıllarda bu yönde önemli adımlar atılmış ve haksız rekabeti önlemeye yönelik düzenleme yasallaşmak üzere meclis gündemine alınmıştır. Raporun yazıldığı dönemde henüz yasallaşmasa dahi kısa sürede yasallaşması ve yürürlüğe girmesi beklenmektedir.

B - Yargı Sistemine Yönelik Düzenlemeler

KKTC’de mevcut yargı sistemi iş yapmayı zorlaştıran ve yatırımı dışlayan bir yapı arz etmektedir. Anlaşmazlıkların çözümünde olsun, alacakların tahsilinde olsun yargı sistemi ağır çalışmakta, sonuç alınması oldukça uzamaktadır. Yargı sistemi sözleşme hukukunun çalışmasını engelleyecek düzeyde bir hantallığa sahiptir. Bunun yanında yargının sözleşme hukukuna yaklaşımı, sözleşmeye taraf olanların suiistimallerine olanak tanımaktadır. Şöyle ki, yargı nezdinde borçlu (ya da yükümlü) sözleşmedeki zayıf taraf görülmekte, yargı zayıf tarafı kollayan yaklaşımı borçlunun sistemi kendi lehine kullanmasına ve bu da dolaylı olarak ahlaki zafiyetin artmasına yol açmaktadır. Karşılıksız çeklerin tahsili davaları dahi iki üç yıldan fazla sürmektedir. Yargı sistemi yanında icra işlemleri de etkin çalışmamakta, iflas işlemleri yıllar almaktadır. Son dönemlerde faize sınır getirilmesi yönünde başlatılan imza kampanyası dahi, ekonomideki ahlaki zafiyetin hangi noktalara geldiğinin önemli bir göstergesidir.

Yargı ve icra sisteminde bir dönüşüm kaçınılmaz görülmektedir. Sözleşmelerde bağlayıcılığın sağlanması, uyuşmazlıkların ve alacak davalarının süratle ve

---

³ Dünya Bankası Raporu “Kıbrıs’ın Kuzeyinde Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Büyümenin Kaynakları”, Haziran 2006.

etkin bir şekilde sonuçlandırılması, icra ve iflas müesseselerinin etkin çalışmasını sağlayacak düzenlemelerin bu çerçevede hayata geçirilmesi etkin bir iş iklimi için kritik konuların başında yer almaktadır.

C - Yatırımı ve Girişimi Teşvik Politikaları

KKTC'deki mevcut teşvik politikalarının yetersizliği çeşitli çevrelerce tartışılmaktadır. Sahip olunan çok başlı yapının yanı sıra (DPÖ, Kalkınma Bankası, Turizmden sorumlu Bakanlık ve Maliye Bakanlığı), teşvik unsurlarının vergi indirimi, ithal ürünlerde vergi muafiyeti, arazi tahsisi ve finansman olanakları gibi geleneksel unsurları içermesi ve hedeften yoksun yapısı, teşvik sisteminin etkinliğini sınırlamaktadır. Bunun yanında, etkinliği ölçmeyen, teşvikin dönüşünü takip etmeyen pasif bir sistem oluşu, diğer handikapları oluşturmaktadır. Bu nedenle, yatırımları artıracak, girişimcileri ülkenin temel ihtiyacı olan dış pazarlara yönlendirecek, kontrol edilemeyen ve rekabet gücü üzerinde olumsuzluk yaratan unsurlara çözüm getirecek bir teşvik sistemine ihtiyaç bulunmaktadır.

Geliştirilecek teşvik sistemi tek elden yönetilmeli, aktif bir yapıda olmalı, teşviklerin etkinliğini ölçerek değerlendirmelidir. Dış pazarlara yönelik alanlarda küresel düzeyde faaliyet gösteren yabancı sermayeyi ülkeye çekebilecek politikalar ve yetkiye sahip olmalıdır. Bu çerçevede standart teşvik sistemi yerine, yatırım alanına uygun olarak dizayn edilebilecek bir sisteme geçilmelidir. Yüksek katma değer ve kaliteyi esas alan üretim alanlarına ve üretim teknolojisini yenileyen sektörlerle ağırlık verecek şekilde düzenlenmelidir.

Bu yıl içinde yatırımları teşvik ve yönlendirmek için dünyadaki örneklerine benzer şekilde Yatırımları Geliştirme Ajansı kurulmuştur. YA-GA olarak adlandırılan ajans halen strateji belirleme ve organizasyon aşamasında olduğundan, yukarıdaki çalışma programı detayları ile bilinmemektedir. Yine de yabancı yatırımları çekme, tek elden işlerin yürütülmesini sağlama, yatırımları teşvik stratejileri belirleme ve teşviklerde etkinlik sağlama yönünden YAGA'nın kuruluşu önemli bir adımdır.

D - Finansal Kaynaklara Erişim

Bearing Point tarafından 2005 yılında şletmelere yönelik yapılan bir çalışmada, finansal kaynaklara ulaşım ankete katılan şletmeler tarafından özel sektördeki sorunların başında gsterilmiřtir⁴. Dış pazarlara açılacak yatırımların yapılabilmesi, iş kurmanın arttırılabilmesi ve rekabetçi bir ekonomik evre yaratılabilmesi için şletmelerin ihtiyaç duydukları finansal kaynaklara erişimlerinin güçlendirilmesi gerekir. KKTC’de uzun vadeli finansman olanakları oldukça sınırlıdır ve yalnızca Kalkınma Bankası tarafından teşvik alan yatırımların finansmanı için kullandırılmaktadır. Kuruluş sermayesi olanakları, Vakıflar Bankası tarafından kullandırılan tercihli kredilerle küçük miktarlar için karşılanmaktadır. Bankalar tarafından verilen krediler ise overdraft niteliğinde çalışma sermayesi ihtiyaı için verilmektedir.

KKTC’de şletmelerin finansman olanaklarına erişimlerinin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Reformlar ve düzenlemeler bu engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik olmalıdır. Bu çerçevede finansmana erişim önündeki engelleri belirlemekte yarar vardır.

- Dış finansman kaynaklarına erişim kısıtlaması⁵,
- Yerel kaynakların kısa vadeli ve yarısına yakınının TL cinsinden olması nedeniyle yüksek faiz oranlarına sahip olması,
- Yüksek aracı maliyetleri nedeniyle finansman maliyetinin (faiz oranlarının) yüksekliliği,
- Kaynakların önemli bir oranda kamusal alanlarda kullandırılması (kamu kredileri yüksek payı),
- Borç verenin alacağının tahsilini güçleştiren yargı ve icra sistemi, kamu alacaklarının önceliği ve yargının kredilere uyguladığı kat sınırı,
- şletmelerin mali yapıları ve geçmiş kredi performansları hakkında bilgi paylaşımı kısıtlaması. Bu kısıtlama nedeniyle etkin kredi değerlendirmesi yapılamaması,
- şletmelerin gerçeği yansıtmayan mali tabloları ve kayıt dışında faaliyet göstermeleri,

⁴ Bearing Point , “Cyprus Partnership for Economic Growth: Analysis and Findings”, Ocak 2005.

⁵ Bankaların sermaye yapısı, ülke ve banka kredi derecelendirmeden yoksun olunması ve uluslararası siyasi tanınmamışlık bu unsurun en büyük nedenleridir.

- İşletmelere yönelik uluslararası geçerli muhasebe standartlarının eksikliği,
- Ticari Bankacılık dışındaki diğer finansman yöntemlerinin ve sermaye piyasasının gelişmemiş olması,
- Kredi Garanti Sistemi gibi KOBİ'lerin teminat yetersizliği nedeniyle finansmana erişim sorunlarının aşılmasını sağlayacak sistemlerin eksikliği⁶,
- Yurtiçi kredileri sigortalayacak sigorta sisteminin ve hukuki zemininin eksikliği.

Söz konusu engellerin ortadan kaldırılması ve işletmelerin finansal kaynaklara ulaşımını sağlamak için bir dizi kurumsal düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Piyasa düzenlemelerinin geliştirilmesi KKTC'de yatırım iklimini güçlendireceği gibi ekonomideki verimliliği artıracak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayacaktır. Söz konusu piyasaya yönelik mikro düzenlemeler, özel sektörün sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkaracak, kayıt dışılığı azaltıp şirketlerin büyümesine yol açacak ve bu sayede üretkenlik ve yatırımlar üzerinde belirleyici bir rol oynayacak olan kritik öneme sahip unsurlardır.

E- İşgücü ve İstihdam Politikaları

KKTC'nin dışa açık büyüme stratejisinin başarısı, mal ve hizmet ürünlerini dış pazarlarda rekabet edecek düzeyde ulaştırması ile mümkündür. Küresel rekabet ortamında uluslararası pazarlardan pay elde etmenin yolu sahip olunan rekabet gücüne bağlıdır. Bu çerçevede KKTC'nin rekabet gücünü hedef alan politikaları uygulaması ve rekabet gücünü sürekli izlemesi gerekmektedir. Dışa açık ülkeler geçmiş dönemlerde kur politikası ve fiyat sübvansiyonları ile rekabet gücünü korumaya çalışmışlardır. Günümüzde makro ekonomik istikrarın bir unsuru olarak parasal birliklerin genişlediği ve dalgalı kur sisteminin birçok ekonomi tarafından benimsendiği dikkate alındığında, kur politikası etkinliği zayıflamış, zaten etkin olmayan fiyat sübvansiyonları da terk edilmiştir. Rekabet gücünü para ve döviz politikaları ve fiyat sübvansiyonları ile sürdürmek yerine, verimliliğin artırılması ile rekabet gücünü artırmak ve korumak daha sürdürülebilir politikalar olarak tercih edilmektedir.

---

6 Raporun son halinin verildiği 2009 başında kredi garanti sistemi yasal altyapısı için çalışmalar başlatılmıştır

Kutu 4. 1: Yatırımcı Ne İster – Ne İstemez?

Yatırımcılar, yerli ya da yabancı olsun getiri (kar) beklentisiyle yatırım kararları verirler. Ancak kar, yatırım kararını belirleyen tek faktör değildir. Uluslararası kurumlar veya yatırım ajansları, çeşitli araştırmalarla, yatırımcıları bir ekonomiye yapılacak yatırım kararında rol oynayan getiri dışındaki diğer unsurları da belirlemeye çalışırlar. Yapılan araştırmalardaki sonuçlara göre yatırımcıların iyi bir getiri dışında başka neleri aradığını şöyle özetleyebiliriz:

- Yatırımcı için bilgi ve yatırım sürecini işler kılacak açık ve belirlenmiş kurallar ile etkin yönetsel prosedürler,
- O ekonomideki siyasi istikrar, özellikle yerel veya merkezi hükümetin yatırım sözleşmesinin işlerliğini sağlayacak olması,
- Kurulan işletmeyi, istikrarlı ve şeffaf düzenlemeler çerçevesinde özgürce yönetebilme olanağı,
- Uzun vadede aşırı kiraya yol açmayacak uzun vadeli arazi kiralama olanağı ve güvenli, ipotek edilebilir ve satılabilir arazi mülkiyet edinme olanağı,
- İşletmeyi istendiğinde serbest piyasada satabilme güvencesi,
- Rekabet edebilir maliyetlerle yararlanabilecek enerji ve telekomünikasyon hizmetler ile sağlam altyapı olanakları,
- Her an ulaşılabilir yetişmiş ve yarı yetişmiş işgücü ile bu işgücünün sendikal çatışma içinde olmaması, rekabet içindeki bölge ülkelerine göre düşük ücrete sahip olması,
- Güçlü, rekabetçi maliyetlere sahip, eşit koşullarda ulaşılacak finansal sistem
- İstikrarlı ve kar ve gelir üzerinden alınan düşük vergi yüküne sahip vergi sistemi ile yatırım mallarının ithaline sağlayacak vergi muafiyetleri,
- Aşağıdaki unsurlar ise yüksek getiri oranına rağmen yatırımları caydırıcı olabilir.
- İstikrarsız, belirsiz ve öngörülemeyen vergi sistemi ile düzenleyici çevre,
- Yerel ortaklık, yönetici vs gibi zorlayıcı düzenlemeler,
- Yatırım maliyetini artıran, görünmeyen maliyetlere yol açan bürokrasi ile bürokrasi arasında güç kavgasının ve anlaşmazlıkların varlığı.

Ekonomideki verimlilik düzeyini yukarıya çekebilmenin yolu üretim faktörlerini etkin kılmaktan geçmektedir. İşgücü piyasası düzenlemeleri, istihdam politikaları, beşeri sermaye kalitesini artırmaya yönelik politikalar, yüksek teknolojiye sahip teçhizat yatırımları ve düşük girdi maliyetleri, üretimde verimliliğin artırılması için gerekli politikaların çerçevesini oluşturmaktadır.

KKTC'deki işgücü piyasası üzerindeki en önemli olumsuzluk, kamunun istihdam ve ücret politikalarıdır. Kamu kesiminin uyguladığı özel sektöre göre yüksek maaş ve ücret politikası, iş güvencesi, çalışma saatleri gibi unsurlar işgücü piyasasının etkinliğini sınırlamaktadır. Bunun yanında kamu üzerindeki istihdam baskısına cevap veren istihdam politikası da nitelikli işgücünün kamuyu tercih etmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, işgücü piyasasına esneklik kazandırabilmek için kamunun istihdam ve ücret politikalarını değiştirmesi, iş güvenliği ve çalışma saatlerinde özel sektör ile uyumu sağlaması gerekmektedir. Sosyal haklar bağlamında da kamu-özel sektör dengesizliği bugüne kadar bir faktör olmasına rağmen, 2008'de yürürlüğe giren ve tüm çalışanları tek şemsiye altında toplayan sosyal güvenlik yasası, bu bozucu etkiyi kısmen zayıflatmıştır. Yine de yasanın yürürlüğe girmesinden önce işgücüne katılanların önceki sosyal güvence sistemleri altında çalışmakta olmaları işgücü piyasası üzerindeki etkisini tam anlamıyla ortadan kaldırmamıştır.

KKTC verimlilik düzeyi ve kalifiye işgücü kriterleri dikkate alındığında yüksek ücret düzeyine sahip bir ekonomidir⁷. Yüksek ücretler dışa açılması gereken ekonominin rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Yüksek ücret düzeyi, işgücü piyasasındaki düzenlemelerden çok makro ekonomik faktörlerin bir sonucudur. Eşel mobil sistemi ve asgari ücret gibi uygulamalar bu makro ekonomik faktörlerin başında gelmektedir. Bununla birlikte işgücü üzerindeki vergi ve benzeri yükler işgücü maliyetini daha da artırmaktadır. Örneğin net olarak eline 1,900 YTL geçen bir çalışanın işverene maliyeti 2,650 YTL'dir. Bu rakamlar net ücretin üzerinde %40 ilave maliyet anlamına gelmektedir ki, bu yüksek sayılabilecek bir maliyeti işaret etmektedir⁸. İşgücü üzerindeki yüksek yükler ayrıca işverenleri kayıt dışılığa itmekte, verimliliği olumsuz etkilemektedir.

İşgücü piyasasındaki mevcut düzenlemeler, piyasayı bozucu, esnekliği azaltı-

⁷ Dünya Bankası Raporu , "Sustainability and Sources of Economic Growth in the Northern part of Cyprus", Haziran 2006.

⁸ KKTC'de aynı ücret düzeyindeki bir çalışanın işveren ve işçi payı olarak ödediği oran brüt ücret üzerinden %38'dir. Bu oranın AB ortalaması %36, orta gelir düzeyi ülkeler ortalaması ise %25'dir.

cı yönde olmamasına rağmen işe alma, işten çıkarma, iş güvencesi, özel sektör çalışma saatleri, sendikalaşma zorunluluğu, belirli sayıda işçi istihdamı gibi, hükümetin son dönemdeki piyasayı olumsuz yönde regüle etme çabaları, piyasa esnekliğini bozacak unsurlar içermektedir. Ayrıca, bugünkü hükümetin verimlilik artışından bağımsız olarak asgari ücreti, dolayısıyla ücret düzeyini suni olarak artırma eğiliminde olması ve son beş yılda asgari ücreti reel olarak %66 oranında artırması⁹, işgücü piyasasını ve rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Ucuz yabancı işgücüne dayalı sektörler bu politikadan olumsuz etkilenmektedir.

KKTC'nin işgücü piyasası dinamizmden yoksun, ücretler genel gelir düzeyi ve işgücü verimliliğine göre yüksektir¹⁰. İşgücü piyasasında verimliliği öne çıkarak ücret esnekliği sınırlıdır. İşgücü piyasasını dolayısıyla ekonomiyi olumsuz etkileyen unsurların bir politika çerçevesinde ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu çerçevede öncelikli olarak mevcut asgari ücret uygulamasına son verilmesi veya yetkinlik-beceriye dayalı objektif sektörel asgari ücret uygulamasına geçilmesi gerekmektedir. Mevcut uygulama ile emek piyasasına müdahale edilmekte, piyasa koşullarına (emek arzı ve talebi) göre belirlenmesi gereken ücretler belirlenmemektedir.

Özellikle mukayeseli avantajımızın olması beklenen hizmetler (Otel, restoran vb.) dikkate alındığında, sektörel asgari ücret uygulaması hizmetler sektörüne pozitif yönde katkı sağlayabilecektir.

KKTC ekonomisinde işgücünün verimliliğini ve hizmetler sektörü ile birlikte hafif imalat sanayinde rekabet gücünü arttırmak için olumsuz regülasyonlardan kaçınılmalı, ücret artışı, verimlilik zeminine oturturulmalıdır. İşgücü piyasasında kamunun ücret ve istihdam politikalarından kaynaklanan ücret katılıkları esnek hale getirilmelidir. Ayrıca, beşeri sermaye gelişiminin rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi dikkate alındığında, beşeri sermayenin gelişimini sağlayacak işgücü eğitim programlarının, meslek edindirme programlarının ve yerel işgücünün işgücü piyasasına girişini sağlayacak programların geliştirilmesi gerekmektedir.

---

⁹ Aynı dönemde GSYİH reel %58 büyüme göstermiştir.

¹⁰ Dünya Bankası Raporu, a.g.e, Haziran 2006.

İşgücü verimliliğinin artırılması ekonomik rekabet gücünün artırılması konusunda önemli bir yere sahip olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Üretim maliyetleri üzerinde, elektrik ve ulaşım gibi altyapı girdi maliyetlerinin ve bürokrasinin de olumsuz etkisi vardır. İşgücü piyasasında yapılacak düzenleme ve politika değişiklikleri ile birlikte, enerji sektörünü rekabete açarak, özel sektör yoluyla ulaşım kapasitesini ve limanların etkinliğini artırarak ve bürokrasiyi para ve zaman yönünden daha düşük maliyetli yapıya dönüştürerek, KKTC'nin rekabet gücünün artırılması yönünde bütünlüklü politikalar tercih edilmelidir.

5 BÖLÜM

ALTERNATİF SİYASİ ÇÖZÜM
SENARYOLARINA GÖRE
KKTC EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ

5. ALTERNATİF SİYASİ ÇÖZÜM SENARYOLARINA GÖRE KKTC EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ

Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında 2004 yılı referandumu sonrası kopan müzakere süreci ancak 2008 Mayıs ayında Rum başkanlık seçimi sonrasındaki dönemde hareketlenmeye başlamıştır. Güney'deki başkanlığın Şubat 2008'de el değiştirmesi ve Kıbrıs konusunda nispeten daha uzlaşmacı bir politika izleyeceğini vaat eden Hristofyas'ın başkanlığa geçmesi, adanın her iki tarafında da umudu yeşertmiştir. Yaratılan olumlu havayla birlikte, iki liderin önce gayri resmi düzeyde görüşerek, özel danışmanları gözetiminde müzakerelere ön hazırlık çalışmalarına başlamaları var olan olumlu havayı daha da pekiştirmiştir. Mayıs ayı sonunda her iki taraftan 7 teknik komite ve 6 çalışma grubundan oluşan heyetler arası görüşmeler başlamış, heyetler arası görüşmeler sürerken üç kez de liderler düzeyinde görüşmeler gerçekleştirilerek hazırlık süreci tamamlanmıştır. Temmuz ayı içerisinde komite ve grupların ön çalışmalarını tamamlamasıyla, BM Genel Sekreteri de Özel Temsilci atamasını gerçekleştirerek, BM'yi bu süreçte daha da aktif bir konuma taşımıştır. İki liderin de mutabık kaldıkları şekliyle, liderler arası müzakerelere 3 Eylül 2008 tarihi itibarıyla başlanmıştır.

Bu bölümde adada 40 yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan Kıbrıs sorununun önümüzdeki dönemde ulaşabileceği aşamaların hukuki ve siyasi sonuçlarından ve etkilerinden çok, ekonomik sonuçları ve etkileri üzerinde durularak üç farklı senaryo analizi yapılmaktadır. Birinci senaryoda mevcut durumun, yani çözümsüzlük durumunun devam etmesi varsayımı üzerinde durularak bu durumun sonuçları değerlendirilirken, ikinci durumda bütünlüklü bir çözüme ulaşılsa dahi KKTC'nin gerek AB ile gerekse dünya ile daha ileri düzeyde ilişkiler geliştirebilmesi varsayımları üzerinde durularak olası sonuçları değerlendirilmektedir. Üçüncü senaryoda ise Kıbrıs sorununa bütünlüklü bir çözüm bulunarak, AB üyesi federal bir devlette gerek ada içindeki iki ekonominin bir birine yakınsaması ve sonuçları gerekse Kuzey Kıbrıs ekonomisinin AB içerisindeki gelişimi değerlendirilmektedir.

5.1 Mevcut Durumun Devamı

Bu kısımda adada devam eden görüşmelerden bir sonuç alınmaması durumunda ne gibi ekonomik sonuçların ortaya çıkacağına analizi yapılmaktadır.

Söz konusu analizleri yapabilmek için öncelikle mevcut durumda Kuzey Kıbrıs ekonomisinin Türkiye ve AB ile olan ilişkileri ele alınarak bir durum tespiti yapılmıştır.

5.1.1 KKTC-TC İlişkileri

Türkiye dışında başka bir ülke tarafından tanınmayan KKTC, Türkiye Cumhuriyeti ile gerek siyasi gerekse ekonomik alanlarda yakın bir işbirliği geliştirmiştir. Daha önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere, KKTC ekonomisinde yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve ekonomide istenilen gelişimin gerçekleşmesi için iki ülke arasında protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır. Protokoller neticesinde Türkiye’den belirli miktarlarda yardım ve krediler KKTC ekonomisine aktarılmaktadır. Söz konusu protokoller yalnızca aktarılacak parasal tutarı değil, ayrıca hangi alanlarda kullanılması gerektiğini de içermektedir. Bu nedenle çoğu protokol belirli bir ekonomik hedefe yönelik düzenlenmekte ve detaylı amaçlar içermektedir. Genel hedef ise iki ülke arasında ekonomik dengelerin güçlendirilmesi ve KKTC ekonomisinin sürdürülebilir bir yapıya kavuşması için gerekli yapısal değişimin gerçekleşmesi, üretim ve refah düzeyinin arttırılmasıdır.

Ekonomik protokoller, izolasyonlardan ve verimsiz kamu yönetiminden kaynaklanan sorunların çözülmesi ve KKTC’de istikrarın oluşması için yapısal reformların gerçekleştirilmesine kadar, geniş bir perspektifte katkı sağlanmasını amaçlamaktadır. Protokollerin yanı sıra, iki ülke arasında Ticari İşbirliği Antlaşmaları da imzalanmaktadır. Bu anlaşmalarla iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin arttırılması ve ticari mevzuatın uyumlaştırılması da hedeflenmektedir. Ticari işbirliği yanında birçok alanda daha işbirliği protokolleri de imzalanarak işbirliği ve yardımlaşma amaçlı projeler desteklenmektedir. Bu kapsamda sağlık, güvenlik, eğitim, kültür, ulaştırma ve daha birçok alanda işbirliği anlaşmaları ile iki ülke arasındaki uyum arttırılmaktadır.

Genellikle ilişkilerin ana çerçevesini oluşturan protokoller, KKTC’de kamu finansman dengesinin sağlanması ve kamunun sürdürülebilir bir yapıya kavuşması için yeniden yapılandırılması, sosyal güvenlik ve maliye politikalarına ilişkin düzenlemeler, bankacılık ve finans sektörünün güçlendirilmesi için mali sektöre

ilişkin düzenlemeler, yatırımların teşvik edilerek ekonomiye dinamizm kazandırılması amacıyla altyapı yatırımlarının gerçekleşmesi ve teşvik sağlanması için reel sektöre ilişkin düzenlemeler gibi temel hedefleri içermektedir.

Söz konusu protokoller kapsamında yılda ortalama 400 milyon dolar tutarında bir kaynak TC'den KKTC'ye aktarılmaktadır. Son olarak 2007 yılında imzalanan ve 2007-2009 dönemlerini kapsayan “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeniden Yapılandırma ve Destek Programı” çerçevesinde KKTC'ye üç yılı kapsayan süre içerisinde toplam 1,875 milyar YTL mali destek verilmesi öngörülmüştür. Yine bu protokol kapsamında yer alan alt programlara göre “Kamu Reformu”, “Sosyal Güvenlik Reformu”, “Yerel Yönetimler Reformu” ve “KİT Reformu” gibi alt hedefler belirlenmiştir. Tüm bu uygulamaların mali disiplin içerisinde sürdürülmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede ayrıca bir “KİT Yeniden Yapılandırma Komisyonu” oluşturularak KİT'lerin etkin olarak çalışması ve KİT'lerde çalışan sayısının kademeli olarak azaltılarak görev zararlarının giderilmesi öngörülmüştür. Buradaki esas amaç kamu giderlerinde tasarruf sağlanması ve bütçe açığının 3 yıl içerisinde kademeli olarak azaltılmasıdır. Belirlenen hedeflere göre 2007 yılında 125 milyon, 2008 yılında 100 milyon ve 2009 yılında 75 milyon YTL'lik bir bütçe açığı öngörülmüştür. Ancak 2007 rakamlarına baktığımız zaman fiili bütçe açığının öngörülenin çok üzerinde bir rakama ulaştığı tahmin edilmektedir.

Türkiye'den alınan desteğin bir kısmı da var olan izolasyon ve ambargoların aşılmasına yöneliktir. Deniz ve havalimanlarının uluslararası taşımacılık ağı dışında kabul edilmesi nedeniyle ulaşımda ortaya çıkan teknik ve siyasi engeller Türkiye liman ve havalimanlarının kullanılması yoluyla aşılmaya çalışılıyor olsa da, bu uygulamalar maliyetler üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. İhracata yönelik olarak uygulanan bazı sübvansiyon ve desteklerin söz konusu ilave maliyetlerin etkisini gidermeye yönelik olduğu bilinmektedir. Örneğin konfeksiyon sektöründe navlun desteği ile turizme yönelik yapılan uçuş koltuk destekleri bunlardan bazılarıdır.

Benzer şekilde, uluslararası finans ve sermaye piyasalarına KKTC'den erişim olanağı bulunmadığından, ekonomide ihtiyaç duyulan dış kaynaklı finansman da Türkiye üzerinden sağlanmaktadır. Gerek resmi krediler gerekse özel kesime yönelik faiz sübvansiyonlu krediler sağlanması, hatta bazı dış kaynaklı yatırım

projelerinin özel kredi imkanlarını kullanarak yatırımların yapılması bunlara örnek olarak verilebilir.

Gerek iki ülke arasındaki ticaret hacmi, gerekse fon akışı göz önünde bulundurulduğunda KKTC ile TC arasında güçlü bir ekonomik ve ticaret bağı olduğu gözlemlenmektedir. Ancak ne var ki bunca protokol ve işbirliğine rağmen hedeflenen reformların gerçekleştirilebildiğinden ve hatta istikrar hedeflerine ulaşılabildiğinden bahsetmek pek mümkün değildir. Sürekli artan harcamalar nedeniyle ciddi açıklar veren KKTC bütçesi, bu açığı ancak TC yardım ve kredileri ile finanse edebilmektedir. Bu nedenle iki ülke arasında imzalanan ekonomik ve mali protokollerin kaynakları çoğunlukla verimsiz bütçe harcama kalemlerini finanse etmekte kullanıldığından, protokollerin öngördüğü uygulamalar tam anlamıyla hayata geçirilememekte ve uygulanan programlar istenilen ölçüde başarıya ulaşamamaktadır.

Özellikle iktidara gelen partilerin siyasi tercih ve öncelikleri, seçim dönemlerindeki ilave harcama alışkanlıkları, gereksiz istihdamlar gibi verimsiz birçok harcama bütçe üzerinde kalıcı yükler oluşturarak kaynak dağılımına olumsuz etkide bulunmaktadır. Zaman zaman Türkiye'deki iktidarların da siyasi bazı gerekçelerle bir takım verimsiz harcamalara göz yumuyor olmaları da bu alışkanlığın sürdürülüyor olmasına neden olmaktadır. Ülkede 2000 yılında yaşanan bankacılık krizi sonrası mali sektörde yapılan düzenleme ve reformlar ile sağlanan istikrar ve güven dışında çok fazla bir ilerlemeden bahsetmek mümkün değildir. Sosyal Güvenlik sistemindeki çarpık yapı ve açıklar, KİT'lerin yönetim sorunları ve bunlardan kaynaklanan finansman sorunları, yerel yönetimlerin açıkları, kamudaki verimsiz yapılar ve istihdam fazlasına bağlı bütçe açıkları ekonomide acilen çözüm bekleyen temel sorunlardır.

Tüm bu nedenlerle ki Kıbrıs'ta bir anlaşma yolu ile çözüme ulaşılamaması durumunda KKTC ekonomisi dünya ekonomisinden daha da izole edilmiş olacak ve ekonomik yapıyı düzeltmek için gerekli yapısal reformların yerine getirilmesi daha da kaçınılmaz olacaktır. Bu anlamda da, belirli bir süre, daha çok dış yardıma ihtiyaç duyulacağı açıktır. Böyle bir siyasi gelişme neticesinde, KKTC'nin kendi ayakları üzerinde durabilecek bir yapıya kavuşması için; hem Kıbrıs Türk tarafının hem de Türkiye'nin üstlenmesi gereken ciddi sorumluluklar olacaktır.

5.1.2. 2004 Referandumu Sonrası AB ile İlişkiler

Kırk yıllık aşkın bir süredir adada devam eden çözüm ve müzakere arayışları sürecinin sonuca en çok yaklaştığı dönem 2004 yılıdır. Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adıyla anılan plan, 24 Nisan 2004 tarihinde adanın her iki tarafında referanduma sunulmuş ve Kuzey'de %65 oyla kabul, Güney'de ise %75 gibi net bir oy oranıyla reddedilmiştir. Ancak oylama sonucu, 1 Mayıs 2004 tarihinde adanın AB üyesi olması sonucunu değiştirmemiştir. (Tek farkla, Kıbrıslı Rumlar tek başlarına üye olurken, plana onay veren Kıbrıslı Türkler dışarıda kalmışlardır).

Referandum sonucu belli olduktan sonra, AB'nin yeni üyeleri birliğe katılmadan önce, AB Konseyi 26 Nisan 2004 tarihinde toplanarak Kıbrıslı Türklere yönelik bir takım çalışmalar yapılması için Avrupa Komisyonu'na görev verilmesi kararını almıştır. Söz konusu çalışmalardan birincisi, Güney ve Kuzey Kıbrıs arasındaki ticari ve insani geçiş koşullarını düzenleyen “Yeşil Hat Tüzüğü”; ikincisi Kıbrıslı Türklere mali yardımı öngören ve Ağustos 2004 tarihinde yasalaşan “Mali Yardım Tüzüğü” ve sonuncusu da bir türlü yasalaşamayan “Doğrudan Ticaret Tüzüğü”dür. Her ne kadar, bu düzenlemeler Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonları kaldırıcı bir etki yapmıyor olsa da, AB ile resmi anlamda temas kurulmasına ve ölçülü de olsa ticaretin önünün açılmasına katkı yapmaktadır. Her düzenleme kendi içinde farklı içerik ve koşullara sahip olsa da, hedef alınan kitle Kıbrıslı Türkler; amaçlanansa izolasyonların yarattığı olumsuz etkileri hafifletmektir.

Yeşil Hat Tüzüğü ve Ada İçi Ticaret

Kıbrıs adasının 1974 yılında ikiye bölünmesinden ve iki toplum arasındaki temasın kesilmesinden sonra en radikal değişim 2003 yılında adada iki taraf arasında geçişlerin başlamasıyla yaşanmıştır. Yaklaşık 30 yıl aradan sonra iki kesimden insanların karşılıklı olarak diğer tarafı ziyaret edebilmesine imkan tanınması, iş ve yatırım imkanlarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle çalışmak üzere belirli sayıda Kıbrıslı Türk'ün her gün Güney kesimine geçmesi, her iki tarafa gelen turistlerin de karşılıklı olarak günlük geçişlerde bulunarak, alış-verişte bulunmaları ekonomik sonuçlar doğuran aktiviteler olmuşlardır. Ancak Güney

---

1 AB Konsey Kararı

Kıbrıs'ın AB üyesi olması beraberinde, söz konusu geçişlerin AB yasalarına uygun düzenlemesi ihtiyacını doğmuştur.

Güney Kıbrıs'ın imzaladığı 16 Nisan 2003 tarihli katılım antlaşmasıyla, Kıbrıs Ada'sı bütün olarak AB toprağı kabul edilirken, 1 Mayıs 2004 sonrası AB mevzuatının (Acquis Communautaire) sadece Güneyde geçerli olacağı, Kuzey'de ise askıda olacağı deklare edilmiştir. AB yasalarının uygulanmadığı Kuzey ile AB toprağı kabul edilen Güney arasındaki kişilerin, malların ve hizmetlerin dolaşımını düzenlemek üzere yasal bir çerçeve Avarupa Komisyonu tarafından hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Kısaca adına “Yeşil Hat Tüzüğü²” denilen belge, iki bölge arasındaki kişilerin, malların ve hizmetlerin geçiş koşullarını düzenlemektedir. Tüzük uyarınca tamamıyla Kuzeyde üretilmiş veya üretiminde “yeterince” katma değer yaratılmış ürünlerin yetkili kurum kılınan Kıbrıs Türk Ticaret Odası'ndan menşe belgesi alınması koşuluyla Güneye veya Güney limanlarından AB ülkelerine serbestçe satılabilmesine imkan tanınmaktadır. Ayrıca, Kuzey'e gelen AB vatandaşı veya Kıbrıs Cumhuriyeti'ne girişte vize gerektirmeyen ülke vatandaşlarının yeşil hattan geçiş yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca Güney'den Kuzey'e geçen her şahsın 135 Euro tutarında kişisel nitelikli alışveriş yaparak, bu alışverişlerini beraberlerinde geçirebilmelerine de imkan tanınmaktadır³.

Bununla beraber, geçişine imkan tanınan ürünlerin yanı sıra geçişi tamamen yasaklanmış ürünler ve geçişine sınırlama getirilecek koşullarda da bu tüzük kapsamında tanımlanmıştır. Örneğin, Kuzey'deki hayvansal üretim AB standartlarını karşılayamadığı için, Kuzey'de üretilmiş herhangi bir hayvansal ürün ile süt ve süt ürünlerinin Kuzey'den Güney'e geçişi yasak kapsamındadır. Yine aynı şekilde KKTC menşeli olmayan ithal ürünler ile Kıbrıs Cumhuriyeti'ne girişte vize gereksiniminde olan şahısların geçişine de izin verilmemektedir. Müsaade edilen geçişlerin ise AB pazarını tehdit etmesi, kamu sağlığına zarar vermesi veya kamu güvenliğini tehdit ettiğinin saptanması halinde, Komisyonun raporu doğrultusunda Konseyin nitelikli çoğunluk getiren kararı ile yasaklanabileceği hükmüne de tüzükte yer verilmiştir.

---

² Council Regulation (EC) No: 866/2004

³ 24 Mayıs 2008 tarihinden itibaren bu sınır 260 Euro'ya yükseltilmiştir.

Yeşil Hat Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesiyle birlikte Kıbrıslı Türk ve Rum işadamları arasında bağlantılar kurulması sonucu, sınırlı miktarlarda da olsa ticaret gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak, Kuzey'deki yönetimin mütakabiliyet ilkesinden yola çıkarak Güney'den ithal edilecek ürünlerde yerli olma koşulu ve bunu kanıtlayacak menşe belgesi talep etmesi ve söz konusu belgeyi vermekle yetkili Rum Sanayi ve Ticaret Odası'nın bu belgeyi Kıbrıs içi ticarete vermeyi reddetmesi üzerine karşılıklı ticaretin önü tıkanmıştır. Aşağıdaki tablodan yıllar itibarı ile Yeşil Hat'ta Kuzey'den Güney'e yapılan ihracatın miktarı ve içeriği görülmektedir.

Tablo 5.1: Yeşil Hat Ticareti ile Kuzeyden Güneye İhracat (EURO)

	2004*	2005	2006	2007	2008 (6 aylık)
Meyve Sebze	103,000	171,000	636,500	694,253	1,328,677
Ahşap Mobilya	26,485	176,383	347,526	433,623	340,322
Al. ve PVC kapı ve pencere	7,764	49,246	298,535	59,407	134,878
Yapı malzeme taşları	13,205	128,716	232,044	355,779	250,096
Plastik ürünler	3,081	102,046	195,735	224,752	420,737
Hurda metal	0	28,908	134,459	318,121	234,428
Kağıt ürünleri	43,416	140,288	84,725	92,621	24,689
Diğer	78549	162,703	229,746		
Yeşil Hat İHRACAT	275,500	959,290	2,159,270	2,414,575	3,111,035
TOPLAM İHRACAT	15,186,896**	53,607,187	49,343,508	54,221,100	

Kaynak: K'TTO

*Tüzük Ağustos ayında yasallaştığından resmi olarak ada içi ticaret 2004 Ağustosunda başlamıştır.

** Ağustos-Aralık dönemi Toplam İhracat

Çok ilginçtir ki; Tablo 5.1’de yer alan ve ada içi ticarete ağırlığı oluşturan ürünlerin hiç biri Kuzey Kıbrıs’ın geleneksel ihraç ürünleri arasında yer almamaktadır. Diğer bir deyişle, ada içi ticaret Kuzey Kıbrıs açısından ticaret saptırıcı olmak yerine ticaret yaratıcı bir etki ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar, toplam ihracat içerisindeki pay, düşük gibi görünse de yıllar itibarıyla bu oranda ciddi artışlar gözlenmiştir.

Tabloda dikkat çekici bir diğer unsur da, ticareti yapılan ürünlerin genellikle emek yoğun ürünler olmasıdır. Kuzey’in özellikle nitelikli işgücü maliyetleri açısından daha avantajlı olması, bazı alanlarda yarı mamul ürünlerin Kuzey’e geçirilerek söz konusu emek avantajı kullanılmak suretiyle, ilgili ürünler tamamlanmış olarak Güney’e geri gönderilmektedir. Tablodaki ürünlerden KDV dışında diğer vergi ve harçların alınmaması da ticareti olumlu yönde destekleyen bir diğer unsurdur. Söz konusu şartlar Kuzey’den tüm AB ülkelerine Güney kanalıyla yapılacak ihracatı kapsamasına rağmen Güney limanları üzerinden AB’ye ihracat neredeyse hiç yapılmamıştır⁴.

Mali Yardım Tüzüğü

Avrupa Birliği’nin Kıbrıslı Türk’lere yönelik hazırladığı bir diğer hukuki mevzuat ise “Mali Yardım Tüzüğü”⁵ olarak bilinen ve Kıbrıslı Türklerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunmayı hedefleyen uygulamadır. Yine AB Konseyi’nin 2004 Nisanında aldığı karar sonucu Komisyon tarafından hazırlanan ancak 2006 yılında yasalaşabilen bir belgedir. Tüzük, Kıbrıslı Türklerin ekonomik ve sosyal düzeylerinin yükseltilmesi ve AB mevzuatına uyumlaştırılması gibi amaçları içermektedir. Uygulama dönemi olarak 2004–2006 yıllarını kapsayan süre için toplam 259 Milyon Euro tutarında bir kaynağın AB yapısal fon bütçesinden ayrılmasına karar verilmiştir. Yardım uygulamasının Avrupa Komisyonu tarafından ve AB mevzuatı hükümleri uyarınca ihale edilerek kullandırılması öngörülmüştür. Hatta tüzüğün yasallaşması sonrası Avrupa Komisyonu Kıbrıslı Türklerle teması arttırmak ve programın uygulanmasına birebir katkıda bulunabilmek amacıyla Kuzey Kıbrıs’ta ilk kez “irtibat” ofisi adı altında bir yapılanmaya gitmiştir.

⁴ Hasat döneminde AB’ye satılmak üzere bir kaç kez narenciye ve patates sevkiyatı denenmiş olmasına rağmen Kıbrıslı Türk nakliyeciler, gemi acente temsilcileri ve liman işçileri tarafından engellenmiştir.

⁵ Council Regulation (EC) 389/2006

Ancak mali yardım uygulaması kapsamındaki birçok proje Güney'in veto engeline takılmıştır. Özellikle Kuzey'deki resmi otoritenin tanınması korkusuna ilave olarak henüz çözümlenmemiş bir konu olan mülkiyet konusu bahane edilerek ihalesi yapılmış birçok proje uygulanma aşamasında durdurulmuştur. Hatta bununla yetinmeyerek Güney kesimi yönetimi bazı projeleri Avrupa Adalet Divanı'na taşıyarak beş adet dava açmışlardır. Ancak mahkemenin verdiği olumsuz görüş neticesinde açılan davalar geri çekilmiştir.

İlk olarak 2004–2006 dönemi için öngörülen ancak Güney kesimi engellemele-ri sonucu gecikmeler yaşanan ve mali yardım paketinin ihale dönemi 2007–2009 yıllarına kaydırılarak, ihalesi sonuçlanmış projelerin uygulama süresi de 2012 yılına kadar genişletilmiştir. Programın menfaattarları olarak; Kuzey Kıbrıs'taki özel kişiler, sivil toplum örgütleri, kar amacı gütmeyen kurumlar ve yerel idareler olarak atanmıştır. Kamu kurumları tanınma endişesi ile Kıbrıslı Rumların baskısıyla özellikle dışarıda bırakılmıştır. Mali Yardım paketi uygulamada olduğu sürece aşağıdaki beş başlığın uygulanması öngörülmektedir:

- i. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik
- ii. Altyapı yatırımlarının geliştirilmesi
- iii. Uzlaşma ve güven yaratıcı unsurlar ile sivil toplumun desteklenmesi
- iv. Kıbrıs Türk Toplumunu AB'ye yakınlaştırmak
- v. Teknik yardım

Yardım paketinin önemli bir kısmı alt yapı yatırımları ile ekonomik ve sosyal kalkınma projelerine ayrılmış olmakla beraber, özellikle Kıbrıslı Türkleri AB'ye yakınlaştırmak ve Kuzey'deki mevzuat ile uygulamaları da AB'ye uyumlaştırmak maksadıyla projelerin yapılması öngörülmüştür.

AB Uyum Çalışmaları

Kıbrıslı Türkler AB dışında kalmış olsalar da, AB tarafı askıda duran müktesebatın bir gün indirileceğini hesaba katarak, Kıbrıslı Türklere yönelik teknik yardım uygulama programını hayata geçirmiştir. AB'nin Genişleme Komiserliği altında faaliyet gösteren Teknik Yardım Ofisi TAIEX gayri resmi de olsa Kıbrıslı Türklere yönelik teknik yardım programını uygulamaya koyarak 12 başlık-

ta Kıbrıslı Türkleri yıllık programlarına dahil etmek suretiyle AB'ye hazırlama yoluna gitmiştir. Mali yardım paketinden 4 milyon Euro değerinde bir kalem de TAİEX'e ayrılarak teknik yardımı yürütmek üzere yetkilendirilmiştir. Kuzey Kıbrıs'ın ne aday ülke ne de üye ülke sınıflandırmasına girmemesi sonucu söz konusu ilişkilerin kurulmasında sıkıntılarla karşılaşılrsa da çalışmalara dört yıldır artan bir oranda devam edilmektedir.

Teknik yardım uygulaması kapsamında AB uzmanlarının adaya gönderilerek kamu personeline yönelik kurs ve seminerler düzenlenmesi, yasa hazırlama konularında takviye sağlanmasının yanı sıra Kıbrıslı Türk kamu personelinin AB'ye üye ülkelerde kısa süreli eğitim çalışmalarına gönderilmesi gibi değişik içerik ve nitelikte çalışmaları kapsamaktadır. Teknik yardım sunulan ve hatta bir ön tarama niteliği de taşıyan alanlar şunlardır: Tarım, Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Veterinerlik, Gümrükler, Rekabet ve Devlet Yardımları, Çevre, Ulaştırma ve Yol Güvenliği, Çalışma ve İşçi Sağlığı, Finansal Hizmetler ile İstatistik konuları.

Uyum çalışmalarının yanı sıra, iki kesim arasında güven yaratıcı uygulamalara da yer verilmekte ve Mali Yardım paketinden bu içerikteki projelerin finansmanı da sağlanmaktadır. Bu kapsamda, ara bölgedeki mayınların temizlenmesine yönelik bir projeye finansman aktarılırken, yine Kıbrıs sorununda önemli bir husus olan “Kayıp Kişilerin” bulunmasına yönelik iki toplumlu bir genetik laboratuvar kurulmasına da destek verilmiştir. Ayrıca, iki kesim arasında daha çok sayıda geçiş noktası açılabilmesi için yardımlar özendirilirken, iki taraftaki tarih kitaplarının yenilenmesi ve fanatizmden uzak bir ders içeriği kazandırılması yönünde sosyal içerikli projelerde bulunmaktadır.

5.1.3. Çözüm Olmaması Durumunda Olası Senaryolar

İki toplum lideri arasında Eylül 2008'de başlayan müzakerelerin başarıya ulaşmaması durumunda nasıl bir durumun ortaya çıkabileceğinin analiz edildiği bu kısımda siyasi ve hukuki sorunlardan çok ekonomik yönleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kıbrıs Türk tarafı son 3-4 yıldır gerek AB, gerekse AB içinden ve dışından bazı ülkelerle geliştirmeye çalıştığı ilişkileri 2004 yılındaki referandumda verdiği olumlu oy sonucunda kazanmıştır. Resmi tanınma getirmese de gerek direk uçuş denemeleri, gerekse üst düzey bürokrat ve yöneticilerin Kuzey Kıbrıs

ziyaretleri, bu dönemin kazanımları arasında değerlendirilebilir. Bu sonuçlar Güney kesiminin uzlaşmaz tutumuna devam etmesi sonucunda ortaya çıkabilecek durum hakkında bir mesaj verebilme niteliğindedir. Ancak yeni süreçteki çözüm çabalarının hangi tarafça sekteye uğratıldığına göre farklı sonuçlar çıkacaktır. Bu kısımda, ağırlıklı olarak, sürecin Türk tarafından kaynaklanan nedenlerle tıkanması ve çözüme ulaşılmaması durumunda ne tür sonuçlar olabileceğine yönelik analizlere yer verilmiştir.

AB ile İlişkilerin Askıya Alınması

Türk tarafından kaynaklanacak bir tıkanıklık ve çözümsüzlük durumunda ilk akla gelebilecek sonuçlardan biri, AB ile kurulmuş olan bazı ilişkilerin askıya alınması ihtimalidir. Gerek Mali Yardım çalışmaları gerekse AB Parlamentosu Kıbrıslı Türklerle Temas Grubu çalışmaları, bazı üye ülkelerin (özellikle İngiltere'nin) organize ettiği yardım faaliyetleri, askıya alınması beklenen ilişkilerin başında gelmektedir. Böylesi bir durumda, Kuzey Kıbrıs'ın daha fazla içe kapanması sonucu ekonomik şartlarda ciddi ağırlaşmaların ortaya çıkacağı beklenen bir gerçektir. Özellikle bütçe finansmanının yanı sıra, ödemeler dengesindeki açıkların TC yardımları olmaksızın finanse edilmesi imkansız bir hal alacaktır. Ayrıca yurtdışından emlak yatırımında bulunan yabancıların piyasadan iyice çekilmesi sektörel sorunları derinleştirme ihtimali taşımaktadır. AB rotası gevşeyen hükümetlerin popülist politikaları daha rahat uygulamaya koymaları ve mali disiplinin bozulması riskinin daha da artması, bu süreçte olası sonuçlardır. AB uyum çalışmalarının durması etkisini, en çok serbest piyasa yapısının AB uyumlu yasalarla yapılması çalışmalarının sekteye uğraması ve yapısal sorunların artması şeklinde gösterecektir.

Yeşil Hattın Kapanması

Bir çözümsüzlük durumu, hem sosyal hem ekonomik olarak en ağır maliyeti yaratabilecek durum olarak değerlendirilebilir. Geçişlerin başladığı 2003 yılından bu yana gerek Güney'e ihracat, gerekse işçi gelirleri ve gerekse Güney'den turist ve ziyaretçi geçişleri yoluyla ekonomiye ciddi katkılar yapan bu kanalın, yaptırım anlamında kapatılması sonucu ekonomide ciddi sıkıntılar baş gösterecektir. Bu durum, öncelikle Güney'de çalışan 5000 civarı insanın işsiz kalması

anlamına gelecektir. Bunun da ötesinde, bu yolla Kuzey ekonomisine enjekte olan yıllık 100 milyon dolar civarında bir kayıptan bahsetmek de mümkündür. Günü birlik geçiş yapan turistler yanı sıra, Güney'deki tüketicilerin Kuzey'den yaptıkları sınırlı da olsa tüketim de ekonomide ciddi kayıplara neden olabilir. Yeşil hat üzerinden Güney piyasasına mal veren (ihracat yapan) işletmelerin iş kayıpları ve neden olacağı işsizliği de olası maliyetlere eklemek gerekmektedir. Özellikle başka pazarlara ihracat yapmayan, yalnızca Güney'e ihracatta bulunan işletmelerin ciddi sıkıntı yaşayacağı da çok açıktır. Tüm bu ekonomik sıkıntıların daha da ötesinde, gününbirlik geçişlerde bulunan ve hatta uluslararası seyahatlerinde, Güney liman ve havalimanlarını kullanan Kıbrıslı Türklerin yaşayabileceği sosyal huzursuzlukları da dikkate almakta fayda vardır.

Uluslararası Tecridin Artırılması

Türk tarafının süreci tıkamasının olası sonuçlarından bir tanesi de var olan tecridin daha da arttırılması olasılığıdır. Belli başlı ülkelerin Kıbrıs'ın kuzeyini riskli bölgeler arasına alması, turist hareketleri anlamında ciddi sonuçlar doğurabilir. Ayrıca üniversitelerde okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin ülkelerinde karşılaşabilecekleri diploma kaynaklı sorunlar bu sektörü dolayısıyla da ekonomiyi olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin Yaptırımlara Maruz Kalması

Olası bir çözümsüzlükten Türkiye'nin sorumlu tutularak uluslararası ortamda yaptırımlara maruz kalması olasılıklar arasında en ciddi sonuçları doğurabilecek olanıdır. Özellikle Türkiye'nin AB üyelik sürecinin askıya alınması sonucu, AB rotasından çıkma ihtimali ekonomiyi olumsuz etkilemesinin ötesinde, siyasal anlamda da önemli istikrarsızlıklar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Her ne kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi AB uyumlu birçok yasayı yürürlükten geçirmişse de, Türkiye'ye yönelik dış piyasalardaki risk algılamasının artmasıyla ekonomiyi ciddi şekilde etkileyebilecek sermaye çıkışları ve akabinde de mali ve finansal piyasalarda çalkantı yaşanması olasılık dahilindedir. Türkiye'nin böylesi bir durumla karşı karşıya kalması Türkiye ekonomisinde ciddi sıkıntılar doğurabileceğinden Türk lirasını kullanan ve TC yardımlarına birebir bağımlı olan Kuzey Kıbrıs ekonomisinde bu durum iki üç misli bir etkiyle hissedilecektir.

Siyasi Çözumsuzluk Nedeniyle Güney Kıbrıs'a ve Dış Ülkelere Göçün Hızlanması

Ekonomik etkilerinden çok sosyal ve siyasal sonuçları daha ağır basabilecek olan bu durumda özellikle ciddi bir nüfus kayması sonucu işgücü ve gelir kayıpları Kuzey ekonomisini ciddi anlamda sıkıntıya sokacaktır.

Yeşil hattın güneyinde refah düzeyi artmaya devam ederken, mevcut şartlarda KKTC'de ekonomik büyüme çok daha sınırlı olacaktır. KKTC ekonomisinin bugünkü mali yardım ve kredi bağımlılığı yapısından kurtulması için Türkiye'den gelecek olan mali kaynakların bütçe açıklarını finanse etmekten çok, daha verimli bir şekilde kullanılarak yatırımlara yönlendirilmesi ve ekonominin sürdürülebilir bir temele oturtulması gerekmektedir. Gelen mali yardımlar, özel sektörün önünü açması beklenen altyapı yatırımlarına aktarılmalıdır. Bu nedenle, birçok alanda bugüne kadar yapılmayan ve geciktirilen yeniden yapılandırma ve reformlara ihtiyaç duyulacaktır. Hayata geçirilecek yapısal reformlar (kamu reformu, sosyal güvenlik reformu ve tarım reformu) ile yatırım ikliminin iyileştirilmesi ve özel sektörün önünün açılarak yeni iş imkanlarının yaratılmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir. Yine de yapısal anlamda yapılması zorunlu reformlara rağmen, çözümsüzlüğün Türk tarafından kaynaklanması senaryosu, KKTC ekonomisinin sürdürülebilir büyüme patikasına girmesi için gerekli şart olarak koşulan, gelişmiş dış pazarlara erişimin sağlanmasına önemli darbe vuracaktır. Bu da, yapısal reformlara rağmen başarılı dışa açılma stratejisinin yürütülmesini oldukça güç kılacaktır.

5.2 Kısmi Çözüm: AB'nin İzolasyonları Kaldırması ve AB'ye Yakınlaşma

Kısmi çözüm ile ifade edilen; iki taraf arasında üzerinde anlaşılan ve var olan statükoyu değiştiren bir çözüm anlaşmasına ulaşılmamış olsa bile, Kıbrıs Türk tarafının üzerindeki izolasyon ve ambargoların kısmen gevşetilmesi ve dünya ile daha yakın ilişkiye girilmesi durumu anlatılmaktadır. Daha önceki kısımda da belirtildiği gibi, bu yönde bir açılım ancak Kıbrıs Rum tarafının çözümü engellemesi veya oyalaması ve aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin bu yöndeki çabalarını net olarak dış dünyaya gösterememesi durumunda ortaya çıkacağı durum de-

ğerlendirilmektedir. Kuzey Kıbrıs üzerindeki izolasyon ve ambargoların kısmen kaldırılması ancak belirli alanlarda mümkün olabileceği düşünülerek, bu alanlar belirlenmeye çalışılmış ve bu açılımların olası ekonomik etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

5.2.1. Ada İçi Gelişmeler

Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulunmaması durumunda, adadaki taraflar aralarındaki ilişkilerin seviyesini yükseltmek yoluna gidebilecekleri gibi halihazırda oluşmuş olan ekonomik ilişki düzeyini de geliştirecek açılımlarda bulunabilecekleri değerlendirilmektedir. Özellikle AB tarafından atılabilecek adımlara Kıbrıs Rum tarafının da taraf olma gereği bu açılımların temel motivasyonunu oluşturabilir niteliktedir.

Bu anlamda en önemli fırsat, Türkiye-Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri normalleştirme yoluna gidilmesi olasılığına karşılık Kıbrıslı Türklerin çıkarına olabilecek uygulamaların hayata geçirilmesinin zorlanmasıdır. Bunların başında Türkiye menşeli ürünlerin Güney piyasalarına Kuzey Kıbrıs üzerinden erişimine imkan tanınması gelmektedir. Ayrıca Kıbrıslı Rum şirketlerin Türkiye piyasasına erişimine de Kıbrıslı Türk işletmelerin aracılık etmesi de Kuzey'in avantajına olabilecek açılımlar olarak değerlendirilmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta AB Uyumlu Yasal Reformlar

Uzun yıllar uluslararası dünyadan izole bir yapıda idare edilen bir ekonomi olduğundan, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin uluslararası şartlara uyum göstermesi zaman alacaktır. Bu anlamda, AB tarafının etkin bir şekilde teknik destek sağlaması bu süreci kolaylaştıracaktır. Liberal ekonomi düzeninin temel şartlarının geçerli olduğu tek pazara uyum dolaylı yoldan Kuzey Kıbrıs ekonomisinin de liberal bir yapıya kavuşması anlamına gelecektir. Kurumsal ve hukuksal yapıların oluşturulmasının ardından daha etkin ve verimli bir yapının oluşması kaçınılmazdır. İdari ve teknik anlamda başarılabacak bu reformların piyasada faaliyet gösteren işletmeleri de olumlu etkileyeceğinden, uluslararası rekabette belirli avantajların elde edilmesi daha olası görülmektedir.

Kıbrıslı Rum ve Türk Girişimcilerin Ortak Yatırım Girişimleri

Özellikle AB kaynaklı açılımların adada var olan işbirliğinin geliştirilmesine yönelik katkıda bulunması, iki taraftan iş adamlarının ortak projelerde yer almasına imkan tanıyacaktır. Özellikle turizm, eğitim, pazarlama gibi hizmet alanlarında gerek yurtiçi gerekse yurtdışına yönelik ortak girişimlere ulaşılması daha kolay ve ucuza olacaktır. İki tarafın da, benzer hizmetleri dış pazarlarda pazarlıyor olması ve ortak girişim üstlenilmesi durumunda, belirli maliyet ve strateji avantajları sağlanabileceği çok açıktır.

Türkiye'nin Güney Kıbrıs Bandıralı Gemilere Limanlarını, Kuzey Kıbrıs'taki Limanlarında Uluslararası Trafığa Açılması ile İlişkilendirmesi

Türkiye'nin AB ile yürüttüğü müzakere sürecinin Ulaştırma başlığı altında yer alan üye ülkelere limanların ve havalimanlarının kullanılabilmesi ile ilgili hüküm, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne kısıtlanmış durumdadır. AB'den gelecek baskılar sonucunda Türkiye'nin bu yönde adım atması beklenmektedir. Ancak bu yönde atılacak bir adımın Kıbrıs Türk tarafının avantajına olabilecek bir açılımla ilişkilendirilmesi Türk tarafı için bir kazanım yaratabilecektir.

Dünyada gelişen deniz taşımacılığında önemli bir paya sahip olan Güney Kıbrıs denizcilik sektörü, Türkiye deniz ticaretinden de pay almak istemektedir. Özellikle Bakü-Ceyhan boru hattının devreye girmesiyle, bölgede artan tanker trafiğinden Güney'deki sektörün mahrum kalması ciddi ekonomik kayıplar yaratmaktadır. Bu nedenle bir an önce bu pazara erişme çabası gözlemlenmektedir. Bu nedenle, bu yönde yapılacak bir açılımın Kuzey Kıbrıs liman ve hava limanlarının da uluslararası taşımacılığa açılması ile ilişkilendirilmesi, Kuzey üzerindeki en önemli kısıtlamanın kalkması anlamına gelecektir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşmasını Güney Kıbrıs'a yönelik genişletmesini Kuzey'in de dahil edilmesi ile ilişkilendirmesi

Türkiye'nin AB ile imzaladığı Ortaklık Anlaşması'nı (Ankara Anlaşması) "Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kapsayacak şekilde genişletmesi, Güney Kıbrıs ile Gümrük Birliği koşullarında bir entegrasyona gidilmesi anlamına gelmektedir.

Bu yönde atılacak bir adım Güney Kıbrıs ile Türkiye arasında mal dolaşımına imkan tanınması demektir. Bu yönde kurulacak bir ilişkide, Kuzey Kıbrıs dahil edilmediği takdirde, Kuzey ekonomisinin Güney Kıbrıs'a pazar kaptırmasına neden olabilecektir.

Güney Kıbrıs yaklaşık 5 milyar dolar civarı bir dış ticaret hacmine sahip bir ekonomidir. Bu miktarın 3-3,5 milyar dolarlık kısmı ithalattır. Bu ticaretin önemli bir bölümü (yaklaşık %60-70 civarı) AB ülkeleri ile gerçekleşmektedir. Yani AB'den yaklaşık yılda 2 milyar dolar civarı bir ithalat yapılmaktadır. Türkiye ile Gümrük Birliği'ne girilmesi sonucu muhtemelen bir kısım ithalat Türkiye üzerinden yapılmaya başlanacaktır. Bu oranın başlangıçta %5 civarı olması durumunda bile, TC-Güney Kıbrıs arası ticaretin 100 milyon doları bulması beklenmektedir. (Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'den ithalatı şu anda yaklaşık 900 ile 1,000 milyon dolar civarındadır).

Özellikle başlangıçta Rum tüketicilerin olumsuz düşünceleri nedeniyle düşük hacimle ve sadece yatırım mallarına yönelik ürünlerle başlaması muhtemel olan ticaretin, tüketim mallarına doğru genişleme göstermesi durumunda, TC'li firmaların Kuzey'deki mevcut bayiliklerini devreye koyması hızlı pazar erişimi yanında, güvenli bir yapının devam etmesini de mümkün kılacaktır.

İki Toplum Arasında İnsani Konularda Daha Yakın İşbirliği

Güney Kıbrıs'ın AB üyesi olması Kıbrıs'ta yeşil hat tüzüğü'nün koşullarını yerine getirme konusunda Güney Kıbrıs'ı yetkili ve sorumlu kılmaktadır. Yani diğer bir deyişle, Güney Kıbrıs, ticaretin AB ekonomik koşullarına ve tüketicilerine zarar vermemesini, insani geçişlerin AB güvenliğini tehdit etmemesini ve bunun yanı sıra, hem mal hem de insani geçişlerin AB kamu sağlığını tehdit eder duruma gelmemesini gözetmek durumundadır. Tüm bu sorumlulukları Avrupa Komisyonu adına yerine getirirken Kıbrıs Türk otoritesinin işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Gerek gümrük uygulamalarında gerekse insani konularda (sağlık, çevre, altyapı vs.) iki tarafın işbirliğine gitmesi, sonuçları etkilemektedir. Bu nedenle bu yönde kurulacak mekanizmalar Kıbrıs Türk tarafını AB'ye yakınlaştıracaktır. Özellikle son zamanlarda yaşanan kaçak mülteci geçişleri nedeniyle, Kıbrıs Rum tarafının ciddi eleştiriler aldığı ve daha etkin koruma yapması

yönünde uyarıldığı Komisyon tarafından hazırlanan yıllık değerlendirme raporlarından görülmektedir.

5.2.2. Avrupa Birliği ile İlişkilerde Gelişmeler

Kuzey Kıbrıs'ın AB ile ilişkileri resmi olarak ancak 2004 referandumu sonrası şekil almaya başlamıştır. Adada eşzamanlı yapılan referanduma Türk tarafının olumlu destek vermesinin karşılığı olarak mali yardım tüzüğü devreye konulurken doğrudan ticaret tüzüğü yasalaşamamıştır. Bunun da ötesinde, Yeşil Hat üzerinden ticaretin geliştirilmesi yolu tercih edilmiş ancak bu kanal da çok etkin olarak işletilememiştir. Kıbrıs sorununda olası bir çıkmaz durumunda, AB tarafının Kıbrıslı Rumların varlığına rağmen, ileri adım atması nispeten zor görünse de bazı alanlarda ilerleme sağlanabilmesi mümkün görülmektedir. Öncelikle tasarı olarak COREPER düzeyinde bekletilen Doğrudan Ticaret Tüzüğü'nün yasalaşması gündeme getirilebilir. Kıbrıs Türk bandrollü gemi ve uçakların AB limanlarını kullanmasına imkan tanınabilir, Kıbrıslı Türklerin AB parlamentosu ve diğer kurumlarda gözlemci statüsünde temsiline imkan tanınabilir, Mali yardım paketi genişletilerek süresi uzatılabilir ve Kıbrıslı Türk bürokratların twining benzeri uygulamalarla AB kurumlarında çalışmasına imkan sağlanabilir.

Doğrudan Ticaret Tüzüğü

Tüzük, AB Konseyi'nin referandum sonrasında Kıbrıslı Türklere yönelik önerdiği ikinci uygulamadır ve adanın Kuzey'inden AB'ye doğrudan ticarete imkan tanımaktadır. Bu konuda taslak, bir tüzükte ortaya çıkmış olmasına rağmen, Konsey'de nitelikli oy çokluğu gerektiğinden, Konsey Hukukçularının olumsuz raporu ve Kıbrıslı Rumların engellemeleri sonucu, halen daha yasalaşabilmiş değildir. İngiltere ve Finlandiya dönem başkanlıklarında ciddi müzakereler yapılmış olmasına rağmen belgenin yasalaşması mümkün olamamıştır.

Her ne kadar, Kuzey'den AB'ye ihracat kısıtlı miktarlarda yapılıyor olsa da, söz konusu ürünler ya Türkiye limanları üzerinden gönderilmekte ya da AB'ye girişte gümrük ve diğer vergilere tabii olmaktadır. Oysa söz konusu düzenleme Kıbrıs Türk orijinli ürünlere AB pazarına girişte muafiyet hakkı tanıyacağından, ürünler vergi ve harç muafiyeti nedeniyle maliyet avantajı yakalayabileceklerdir.

Özellikle Türkiye limanlarından ihracatın yapılması hem maliyeti arttırmakta hem de zaman kayıplarına yol açmaktadır.

Her ne kadar, Kuzey Kıbrıs ekonomisi mal ihracatı konusunda çok büyük bir potansiyele sahip olmasa da, AB gibi büyük ve gelir düzeyi yüksek bir pazara erişim, Kıbrıslı Türk girişimcilerin bu konuda daha üretken ve yaratıcı olmalarına neden olabilecektir. İkinci bölümde yer alan Tablo 1.9'dan da görülebileceği gibi, geçmişte özellikle ATAD kararları alınmadan önce AB pazarına yönelik ihracat oranı %70–80 aralığındayken ATAD kararı sonrasında epeyce gerilemiş, hatta Çin'in piyasaya girmesiyle birlikte konfeksiyon pazarının neredeyse tümünü kaybetmiş durumdadır. Tarımsal ürün ihracatı çoğunlukla sertifikasyon gibi idari uygulamaların tanınmamasından dolayı AB pazarına erişememektedir. İdari sorunların ortadan kalkması öncelikle tarım ürünlerine ve sonrasında da standartlarını AB seviyesine getirebilen işlenmiş tarım sanayi ürünlerine AB pazarına erişim şansı verebilecektir. Bu alanlar dışında Kıbrıs'a has el işçiliğine dayalı “niche” ürünlerin de AB pazarlarında yer edinebilme imkanı bulunmaktadır.

Doğrudan Uçuş İmkânı

Kuzey Kıbrıs ekonomisinin hizmet üretim ve ihracatına dayalı bir yapıda oluşu ve turizmin en önemli hizmet üretim alanı olması, ülkenin dış bağlantılarını önemli hale getirmektedir. Genellikle ulaşım maliyetleri, bir ülkenin turistik hizmetlerinin pazarlanmasına etki eden en önemli etkenlerin başında gelmektedir. KKTC'nin tanınmamış olması neticesinde, havalimanları Türkiye haricindeki uçuşlarda kullanılamamaktadır. Avrupa ülkelerine yapılan uçuşlar da hep Türkiye üzerinden ve Türkiye'ye kayıtlı havayolu şirketleriyle yapılabilmektedir. Bugün KKTC milli havayolu konumundaki Kıbrıs Türk Hava Yolları Türkiye'de kayıtlı bir şirket olarak faaliyetlerini yürütebilmektedir.

Turizm pazarında, coğrafi yakınlık ve diğer faktörler de dikkate alındığında %60-%70 oranında Türkiye kaynaklı bir profil görülmektedir. Türkiye pazarını İngiltere pazarı takip etmektedir. Bunun birinci nedeni orada yaşayan Kıbrıslı Türk nüfusun yoğunluğudur. Bir diğer neden de, İngiliz turistlerin geleneksel olarak eski bir İngiliz sömürgesi olan, Kıbrıs'ı tercih ediyor olmasıdır. Bu ne-

denle KTHY ve diğer özel havayolları haftanın her günü İngiltere'nin farklı şehirlerine uçuşlar düzenlemektedirler. Ancak bu uçuşların tümü Türkiye üzerinden yapılmaktadır. Uluslararası hava taşımacılığında en önemli maliyet kalemi akaryakıt gideri iken ve uçakların en çok yakıt tüketimi iniş ve kalkışlarda gerçekleştiği göz önüne alındığında, söz konusu transit uçuşların yarattığı ilave maliyetlerin boyutu da anlaşılabilir.

Ayrıca Kuzey Kıbrıs'ta yer alan birçok turistik tesisin yurt dışı bağlantısı yaparken Kuzey'e uçan yabancı havayolu işletmelerinin olmayışı ve turizm alanında önemli bir paya sahip olan charter uçuşların dahi olmaması, Kıbrıs Türk turizminin etkin pazarlanmasını ve daha verimli ve kaliteli hizmet üretmesini engellemektedir. Bu nedenle İngiltere gibi belirli ülkelerin Kuzey Kıbrıs'a doğrudan uçuş imkanı tanınması Kuzeydeki turizm potansiyelini aktive edebilecek önemli bir faktördür. Böylesi bir imkanın yaratılması hem ülkedeki turizm hizmet çeşitliliğini arttırabilecek hem de kalitesinin gelişimine olumlu katkı yapabilecektir.

KKTC Üniversitelerinin Bologna Sürecine Dahil Olmaları

Kuzey Kıbrıs'ta en önemli ekonomik aktivitelerin başında gelmekte olan üniversiteler sektörü son yıllarda AB genelinde yapılan akreditasyon düzenlemeleri dışında kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Verilecek diplomaların karşılıklı tanınmasından, öğrenci ve öğretim elemanı değişimine kadar çeşitli işbirlikleri ve standartları içeren kısaca "Bologna Süreci" olarak adlandırılan sürece, Kıbrıs Türk üniversitelerinin dahil olması sürekli olarak Rum tarafının itiraz ve karşı koymaları ile engellenmektedir. Ortaya çıkacak yeni durumda bu platformda ileri düzeyde kazanımlar elde edilmesi muhtemel görülmektedir. Böylesi bir kazanım, sektörün önünü açarken özellikle ada dışından gelebilecek öğrenci potansiyelini canlı tutarak sektörün ve dolayısıyla ekonominin gelişimine katkı sağlayacaktır.

5.3 BM Parametreleri Çerçevesinde Kapsamlı Bir Çözüm

Olası senaryolar arasında tüm tarafların en çok kazanımı elde edebilecekleri senaryo, kapsamlı bir çözümün gerçekleştiği durumdur. 40 yılı aşkın bir süredir uluslararası camiayı meşgul eden bu sorunun çözüme ulaşması taraf olan ülkeleri olumlu etkilemesi bir yana, bölge ülkeleri açısından da olumlu bir hava

doğmasına katkı yapacak düzeydedir. Sorunun Birleşmiş Milletlere havale edilmesinin ardından, farklı dönemlerdeki Genel Sekreterlerin girişimleri ile değişik çözüm önerileri sürekli gündemde olmuştur. Her öneri, gerek ilgili genel sekreterin gerekse o dönemin konjonktürel etkilerini içermektedir. Ne var ki, şu ya da bu şekilde gündeme gelen önerilerin hiçbirisi her iki tarafça da aynı anda kabul görmemiştir. Hazırlanan her yeni öneri setinin kendinden öncekilerin ruhunu taşıması genel bir prensip halini almıştır. Bu nedenle 2008 yılında başlayan iki toplumlu görüşmelerin de bir önceki kapsamlı öneri planı olan “Annan Planı’ndan” esintiler içermesi kaçınılmazdır. Şu ana kadar, her iki tarafın üzerinde anlaşılmadığı birçok nokta bulunsa da, genel prensip olarak yeni ortaklığın iki bölge, iki toplumlu, siyasi eşitlik statüsünde tek egemenlik ve vatandaşlığın olacağı bir federal yapıda şekilleneceği konusunda liderler arasında anlaşmaya varılmıştır.

Siyasi eşitliğe dayalı olması kaçınılmaz olan yeni ortaklık, gelir farklılığı olan iki ekonominin federal bir çatı altında AB üyesi olması anlamına gelecektir. Öngörülen siyasi yapının sürdürülebilirliği, iki ekonomi arasındaki gelir farklılığını giderecek ve yakınsama sağlayacak ekonomik model ile mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin gerek Güney Kıbrıs gerekse AB ile entegrasyon süreci, bu gerçeği dikkate alarak geliştirilmelidir. Söz konusu modelin, geliştirilecek ve uygulanacak politikalarla gelir farklılığının giderilmesine yardımcı olması gerekmektedir. Hatta sadece iki kesim arasındaki yakınsamayı sağlamak değil, görece olarak daha düşük gelir düzeyindeki Kıbrıs Türk ekonomisinin AB ile yakınsaması da önem arz etmektedir. Bu yüzden ada içi uygulanacak makroekonomik politikalar yanında AB’nin uygulayacağı bölgesel politikaların da bu amaca hizmet etme gerekliliği bulunmaktadır.

Kıbrıs konusundaki çözümsüzlük, KKTC’nin yasal statüsünün tanınmamış olması ve kurumlarının uluslararası camia tarafından kabul görmemesi, Kıbrıslı Türklerin sosyal ve ekonomik gelişimini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. De facto politik durumun neden olduğu ana problemler arasında Kuzey Kıbrıs menşeli malların ve Kıbrıslı Türk bireylerin serbest dolaşımı ve uluslararası pazarlara erişim sorunları gelmektedir. Bunun yanında, siyasi çözümsüzlüğün yarattığı belirsizliklerle devam eden mülkiyet sorunları, sermayenin Kuzey Kıbrıs’a akışını engelleyen koşullar ve tüm bu kısıtların girişimciler üzerinde yarattığı olumsuz

havanın yanı sıra, dış yatırımcıların Kuzey Kıbrıs'a yönelik tercihlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Dışa açılımda siyasi engellere maruz kalan Kıbrıslı Türkler, Ortadoğu'daki bölge ülkelerine ve özellikle AB gibi alım gücü yüksek piyasalara coğrafi olarak yakın olmalarına rağmen, ekonomik olarak bu pazarlara uzak kalmıştır.

Kıbrıs sorununa bulunacak kapsamlı bir çözüm, Kıbrıslı Türklere sadece ekonomik kazanımlar değil siyasi kazanımlar da getirecektir. Adadaki siyasi belirsizliğin ortadan kalkmasıyla; başta Kıbrıslı Türklerin dışa açılabilimleri ve AB'ye tam üye olmalarının getireceği ekonomik faaliyetlerdeki artış ve yaratılacak istihdam imkanları sayesinde, toplum üzerinde net bir refah etkisi yaratılacaktır.

Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğü, Kıbrıslı Türklerin birçok uluslararası kuruluşa üyeliğini de engellemiştir. Bunlar arasında IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi ekonomik örgütlerin yanında, Air Transportation Association, the International Civil Aviation Organization, Interpol, Universal Postal gibi sektörel kuruluşlar da gelmektedir. Olası bir çözüm durumunda federal yapının tüm bu kurumlara üye olacak olması Kıbrıslı Türkleri de dünyayla buluşturacaktır.

Bir anlaşma durumunda; emek, sermaye, mal ve hizmetlerin ada ve AB içinde serbest dolaşımı ekonomik faaliyetlerin genişlemesine ve istihdam olanaklarının artmasına imkan sağlayacaktır. Bu üretim kapasitelerindeki genişleme adanın ölçek ekonomisi fırsatlarından yararlanmasına zemin hazırlayarak, Kıbrıs ekonomisini çeşitlendirmeye ve belli sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesi için gerekli olan ekonomik iklimi hazırlayacaktır. Adada bulunacak bir çözüm, yabancı yatırımcıların ilgisini çekeceği gibi, adaya yeni teknoloji ve 'know-how'ın gelmesini de sağlayacaktır.

5.3.1 Kuzey ve Güney Ekonomilerinin Entegrasyonu

Bir anlaşma durumunda adadaki iki ekonominin doğru entegrasyonu, siyasi çözümün sürdürülebilir olmasında kilit rol oynayacaktır. Bunun için Kıbrıs sorununa bulunacak kapsamlı çözümde ekonomilerin entegrasyon süreçlerinin nasıl tasarlanacağı çok önemlidir.

AB mevzuatının rehber olarak alınması ve adaptasyonu, özellikle Kıbrıslı Türklerin AB'ye yakınlaşmasını sağlamasının yanında, iki ekonominin birbirleriyle yakınlaşması, entegre olmaları ve gelirlerin yakınsaması için de önemli bir araç olacaktır.

Yeni ortaklıkta hedef, Birleşik Kıbrıs'ın AB içerisinde işlevsel ve yaşayabilir bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Kıbrıs Türk tarafının Rum ekonomisi ve AB ile yaşayacağı entegrasyon sürecinin başarılı kılınması ve nihai hedef olan refah artışının sağlanması için belli hazırlıklar yapılması gerekmektedir. Bunların başında, Kıbrıslı Türklerin kendi ekonomilerinde rekabet baskılarının oluşacağı anlaşma sonrasına hazırlanılması ve serbest piyasa koşullarının tam anlamıyla işleyişini tamamlanması gerekmektedir. Bunun yanında, AB'nin kural ve politikalarını adapte edip, uygulayabilecek kapasiteyi kendi çapında geliştirmelidir. Bütün bunlar, bir anlaşma durumunda Kıbrıs Türk tarafının gerek Rum tarafı ve gerekse AB ile sağlıklı ve sürdürülebilir bir ekonomik entegrasyon yaşayabilmesi için belli bir geçiş dönemine ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir.

Kurulacak yeni ortaklıkta merkezi hükümet ve kurucu devletler işbirliğiyle güdülecek ekonomik politikaların Kıbrıs Türk ekonomisini bu sürece hazırlar nitelikte olması ve nihai olarak ekonomik yakınsamayı (gelir ve mevzuat) başarmayı hedeflemelidir. Bu çerçevede kurulacak olan ekonomik yapıda aşağıdaki politikaların ve prensiplerin esas alınması yeni ortaklığı destekleyecektir.

Federal Maliye ve Bütçe Politikaları

Ekonomi yönetimi için başvuru alan para politikalarını Avrupa Birliği Merkez Bankası'na (ABMB) devretmiş olan Kıbrıs, ekonomide kaynak yönlendirmesi, tahsisi ve yönetimini ağırlıklı olarak maliye politikalarıyla gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bir anlaşma durumunda Federal hükümetin Kıbrıs Türk ekonomisini Güney Kıbrıs ekonomisi ve AB ile entegrasyon sürecini hazırlamak ve gelir yakınsamasını desteklemek için, maliye politikaları kritik rol oynayacaktır.

Bunun için federal hükümetin kurucu devletlere yapacağı kaynak transferinde iki ekonomi arasındaki gelir farklılığı dikkate alınarak, maliye araçları bu sorunu asgariye indirme yönünde kullanılmalıdır. Bu bağlamda merkezi hükümetin

kaynak transferini ekonomik büyüklüğe göre değil, nüfusa göre yapması gelir farklılığı sorununa etkin çözüm bulma yönünde etkili olabilecektir.

Kıbrıs Türk tarafındaki ekonomik gelişimin özel sektörün büyümesi sayesinde olacağı dikkate alınır, merkezi hükümetin, Kıbrıs Türk tarafındaki yatırım ikliminin iyileştirilmesi; fiziki altyapı eksikliğinin giderilmesi ve beşeri sermaye yatırımlarının artırımı için federal bütçeden kaynak ayrılması yönünde tercih kullanması gerekmektedir.

Bölgesel Yatırım ve Teşvik Politikaları

Kıbrıs Türk tarafının Rum tarafına göre gelir farklılığı dikkate alınır, adanın AB nezdinde iki ayrı ekonomik bölge olarak tanımlanması, bölgesel yatırım ve teşvik politikalarının daha doğru geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda, Kıbrıs Türk kurucu devletinin, AB bölgesel politikaları çerçevesinde yapısal ve diğer var olan fonlardan daha fazla yararlanması, entegrasyon sürecine olumlu katkı sağlayarak, ekonomik yakınsamayı hızlandıracaktır.

Bunun ötesinde, özellikle KOBİ'lerin fonlardan yararlanarak gerek yönetim gerekse sermayelerinin güçlendirilerek dışa açılma yolunda desteklenmesi, işletmelerin rekabet etme imkanları arttıracaktır.

Sektörel Politikalar

Adada, fiziki, beşeri ve finansal kaynakların sınırlı oluşu dikkate alındığında, iki ekonomide var olan sektörlerin tamamlayıcı bir ekonomik yapı oluşturmaları yönünde teşvik edilmeleri yerinde olacaktır. Bunun için iki kurucu devlet işbirliği içerisinde, adanın iki kesimindeki sektörler arası rekabet yaratma yerine, tamamlayıcı olma yolundaki politikalar geliştirilerek, sektörel sinerjiler yaratılabilir. Bununla ilgili özellikle turizm sektöründe çeşitlendirmeye gidilerek, bölgesel imkanlar çerçevesinde ürün çeşitlendirmesi teşvik edilmelidir.

Bunun yanında, özellikle altyapı yatırımlarında duplikasyondan kaçınılarak kaynak israfı engellenmelidir.

5.3.2 Kuzey Kıbrıs'ın AB ile Uyum ve Entegrasyonu

Kıbrıs'ta gerçekleşecek çözümün AB boyutlu olması, şu ana kadar AB üyeliğini gerçekleştiremeyen Kıbrıslı Türkler için önemli kazanımlar sağlayacaktır. Bunlar arasında, özellikle AB mevzuatının askından kaldırılması ve tümüyle Kuzey'de uygulamaya girmesi, Kıbrıslı Türklerin yaşam standartlarının iyileştirilmesinde büyük katkı sağlayacaktır.

AB üyeliği, KKTC ekonomisinin var olan yapısal sorunlarına, mevzuatın uygulamada çalışmasıyla, kökten çözümler getirilmesini gerektirecektir. Bu, özellikle yatırımcıların, iş çevrelerinin beklentilerini olumlu kılacak ve yatırım eğiliminin artmasına katkı sağlayacaktır. AB üyeliği, Kıbrıslı Türklerin geniş sermaye kaynaklarına erişiminin kolaylaşması ve ucuzlaması anlamına da gelecektir. Buna ilaveten, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin uyumlaştırılması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için AB fonlarından (kalkınma, teknik ve diğer fonlar) yararlanma imkanları da doğacaktır.

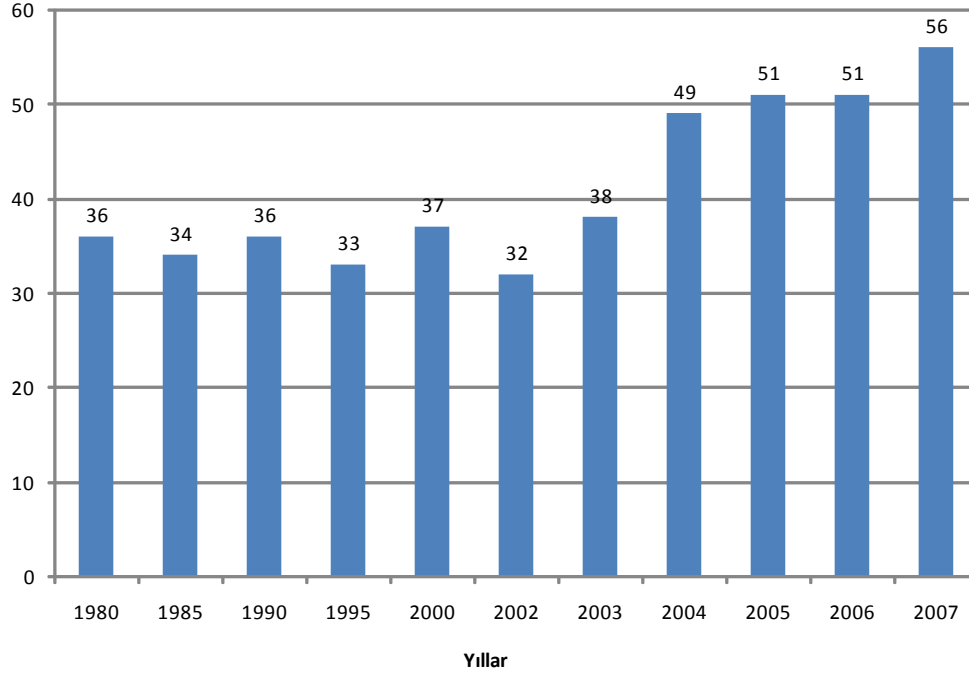
5.3.2.1. Yasal ve Kurumsal Uyum

Kıbrıs Türk ekonomisinin gerek Rum gerekse AB ile entegrasyonunun başarılı bir şekilde sağlanması için esaslı bir tarama (screening) sürecine ihtiyaç vardır. Bu tarama süreci sektörel, kurumsal ve mevzuat durumunun tespitine yardımcı olacaktır. Bu süreç sayesinde, gerekli sektörel derogasyonlar ve diğer geçiş dönemlerinin şartları ve süresi belirlenebilecektir. Bu sayede, Kıbrıs Türk ekonomisi gerek Rum gerekse diğer AB üyesi ekonomiler ile pürüzsüz ve problemsiz bir geçiş dönemiyle entegrasyonu mümkün kılacaktır.

5.3.2.2 Ekonomik Yakınsama

Kurulacak yeni ortaklıkta, ekonomik yapılandırma, iki ekonominin kurumsal, mevzuat, sektörel ve toplamda gelirlerinin yakınsamasına dayalı bir rejim üzerine kurulmalıdır. Özellikle gelirlerinin yakınsamadığı bir ortaklık gelecekte anlaşmayı tehlikeye sokacaktır.

Şekil 5.1: KKTC ve GKRY Gelir Yakınsaması (Oran, %)

Kaynak: DPO (2007) ve World Development Indicators

KKTC'nin son yıllarda kaydettiği yüksek oranlı büyüme GKRY ile arasındaki gelir farkını da önemli ölçüde kapatmıştır. Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere 80'li ve 90'lı yıllarda KKTC kişi başına düşen gelir GKRY' ne göre %35'ler civarında seyrederken, bu oran özellikle 2004 yılından sonra müthiş artarak 2007 yılı itibarıyla %56'ya ulaşmıştır.

İki ekonomi arasındaki gelir farkı yüksek olsa da, son yıllarda çözüm umutlarının artmasıyla KKTC'de yaşanan yüksek oranlı büyüme, iki ekonomi arasındaki gelirin çok daha kısa sürede yakınsayabileceğini göstermektedir.

Satın alma paritesi rakamlarıyla gelir farklılığı karşılaştırıldığında, 2007 rakamlarıyla KKTC kişi başına düşen gelirin GKRY' ne göre %67 olduğu gözlemlenmektedir. Dünya Bankasının 2006 yılında KKTC ekonomisine yönelik hazırladığı raporda özellikle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin de dahil edilmesiyle gelirin %20-%35 arasında daha fazla olabileceğini ve satın alma paritesine göre

Kuzey-Güney gelir oranının 2004 rakamlarıyla %76 olabileceğini hesaplamıştır. Yine aynı çalışmada iki ekonomi arasındaki gelirin satın alma paritesi yaklaşımına göre 2020 yılında eşitlenebileceği öngörülmüştür.

Bu gerçekler Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında sorun olarak duran gelir farklılığının doğru politikalarla bir anlaşma sonrasında kısa sürede ortadan kalabileceğini göstermektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken konu, iki ekonomi arasındaki gelirin yapay olarak yakınsamasından çok, iki ekonominin sektör ve yapılarıyla yakınsamasıdır. Yakınsama modelinin iki ekonomiyi entegre ederek, aralarındaki ilişkiyi ve faktör verimliliğini arttırılarak başarılması gerekmektedir. İki ekonomi birbirinden ayrı bir şekilde gelişir ise, bu durum, yeni ortaklığa katkı sağlayamayacaktır. Bu bağlamda, Kıbrıs konusunda bir anlaşma sürecinde bu hususa dikkat edilmelidir.

BM parametreleri çerçevesinde, adada gerçekleştirilecek bir çözüm sonrasında ekonomik ve ticari fırsatlar ortaya çıkacaktır. Bunların başında, iki ekonominin büyüme kaynakları arasında olan turizm, yüksek öğrenim, inşaat ve ticaret sektörleri gelmektedir. Her ne kadar, Kıbrıs'ta gerçekleştirilecek bir çözümün yaratacağı ticari ve ekonomik değeri, bu aşamada tam olarak ön görmek zor olsa da, bu konuda belli öngörüler vardır. Oslo Uluslararası Barış Enstitüsü'nün Kıbrıs Ofisi (PRIO) tarafından Nisan 2008'de yayımlanan "Çözüm Sonrası Ticari Fırsatlar" adlı çalışma da belli sektörlerde büyük gelişme yaşanacağını öngörülmüştür⁶. PRIO'nun raporuna göre Birleşik bir Kıbrıs'ta ticaret, turizm, yükseköğrenim, taşımacılık, inşaat, emlak, muhasebecilik ve hukuk hizmetlerinden elde edilecek gelir ile çözüm sonrasında yılda ortalama 1.8 milyar Euro değerinde ek gelir yaratılacağı öngörülmüştür. Bu da KKTC'deki mevcut ortalama gelirin %40 artacağını ve bunun kişi başı 5,500 Euro'luk bir ek gelir yaratacağı hesaplanmıştır. Yapılan çalışmanın ekonominin sadece belli sektörlerinin faaliyetlerdeki gelişmeye göre öngörülerde bulunduğu dikkate alınırsa, çözüm ile birlikte ortaya çıkacak olan yeni iş imkanları sayesinde aslında bu rakamın çok üzerinde bir gelir artışı yaratılacağını savunmak abartılı olmayacaktır. Sonuç itibarıyla, halkına gelecek ve refah sunacak bir siyasi meselenin çözümünde

---

⁶ PRIO, "Ertesi Gün: Çözüm sonrası Ticari Fırsatlar", (2008).

ekonomi büyük bir rol oynamaktadır. Siyasi sorunlarından arınmış bir birleşik Kıbrıs, Akdeniz'in doğusunda yüksek kalitede hizmetler ihraç eden bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Coğrafi konumundan da yararlanarak, çok kültürlü yapısıyla Kıbrıs, AB, Akdeniz ve Orta Doğu'ya başta turizm olmak üzere, yüksek öğrenim, finansal hizmetler, limancılık, bilgi teknolojileri, sağlık hizmetleri ve danışmanlık gibi kaliteli, katma değeri yüksek hizmetler sunan bir ada olabilir. Bunu başarmak için yeni ortaklığın doğru siyasi yapılandırmasının yanı sıra, bunu destekleyecek ve yaşamasına zemin oluşturacak gerçekçi, çalışır bir ekonomik yapıya ihtiyaç vardır.

Kutu 5.1: Ertesi Gün: Kıbrıs Sorununun Çözümü Sonrasında Ticari Fırsatlar

Mart 2008’de Uluslararası Barış Enstitüsü (PRIO) Kıbrıs Merkezi tarafından yayınlanan “çözüm sonrası ticari fırsatlar” adlı çalışmaya göre Kıbrıs sorununun çözülmesi sonucunda adaya, Türkiye ile ticaret ve diğer fırsatlarla birlikte en az 1.8 milyar Euro’luk bir barış kazancı sağlanacağı saptanmıştır. Bu rakam KKTC’nin mevcut ortalama gelirinin %40’ına denk gelmektedir. Bu da ortalama ek 5.500 Euro gelire eşittir.

Söz konusu çalışmada herhangi belirli bir çözüm modeline dayanmaksızın adada her iki tarafın çoğulcu destek alacak olan bir çözümün siyasi ve ekonomik olarak sürdürülebilir olduğu tespiti yapılmıştır. Çalışma, 1999 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında buzların erimesi ile iki ülke arasındaki ekonomi ve ticarete meydana gelen gelişmelere dayanarak Kıbrıs ekonomisinin, dinamik sektörlerine bakarak, hem yeniden birleşme hem de bölünme senaryoları için tahmin yapmaktadır. Yunanistan ve Türkiye’nin mal ve hizmet ticareti 2000-06 yılları arasında yılda ortalama % 25, turizm ise ortalama olarak yılda % 275 oranında büyümüştür. Türkiye’ye yapılan yabancı yatırımlar içerisinde Yunanistan dokuzuncu sırada yer almakta ve Türkiye ise Yunanistan için en hızlı büyüyen turizm pazarlarından birisi durumundadır.

Çalışma kapsamında her iki ekonominin de lokomotifleri olan sektörlerde (turizm, yükseköğrenim, muhasebe hizmetleri, inşaat, emlak, ticaret, hukuk hizmetleri gibi) meydana gelecek olan sinerji ile bu sektörlerdeki gelişiminden dolayı çözümün yaratacağı ek gelirler belirlenmiştir. Bu çerçevede olası bir çözümün ilk yedi yılında bu sektörlerden elde edilecek ortalama gelir:

Yılda 700 milyon Euro – 385 milyon Euro’su Türkiye’den olmak üzere – ek turizm geliri,

Yılda 393 milyon Euro ek inşaat geliri,

Yılda 155 milyon Euro ek emlak geliri,

Yılda 162 milyon Euro Kıbrıs’taki ek yüksek öğrenim geliri,

Yılda 103 milyon Euro ek muhasebe ve hukuk hizmetleri geliri,

Yılda 184 milyon Euro Kıbrıs’a gelecek yeni yabancı doğrudan yatırımlardan,

Yılda 618 milyon Euro Türkiye ile yapılacak olan ek mal ve hizmet ticareti geliri olarak hesaplanmıştır.

Yıllık ek gelirler ise 2009’da (birinci yıl) 283 milyon Euro ve 2015’te (yedinci yıl) 3,9 milyar Euro olarak tahmin edilmiştir. Diğer bir ifade bu rakam iki tarafın toplam GSYİH’ının yaklaşık %10’nu eşittir. Rapor sadece en fazla sinerji yaratacak sektörlerle odaklandığı için, tahmin edilen sonuçlar olası bir çözüm sonrasında en azından beklenebilecek olan ekonomik gelişimi yansıtmaktadır. Ayrıca, Bakü-Ceyhan petrol boru hattından dolayı ortaya çıkacak yeni iş olanakları (1.3 milyar Euro) ve Ankara Protokolü’nün uygulanması (187 milyon Euro) gibi önemli bölgesel gelişmeler de dikkate alınacak olunursa, raporda öngörülen ek ekonomik gelirlerin daha yüksek olabileceği tahmin edilmektedir.

6

BÖLÜM

SONUÇ

SONUÇ

Bu çalışmada, KKTC ekonomisinin çözüm dinamikleriyle yüzleştiği bu dönemde, hem olası çözümün ekonomik açıdan taşıdığı potansiyeli hem de yıllardan beridir var olan yapısal sorunlara çözümler üreterek olası bir anlaşma durumunda, çözümü ve AB üyelik sürecini kolaylaştırmak için yapılması gerekenler ile hangi politikalar üzerinde durulması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Çözüm dinamiklerinin yoğun olduğu bu döneme gelinene kadar geçilen safhalar adadaki son otuz yıllık yapının ve süredurumun değişmesine önemli katkı yapmıştır. Güney Kıbrıs'ın AB adaylık ve uyum süreci, sonrasında tam üye olması, hem politik hem de hukuki olarak adada bir takım parametrelerin yeniden yorumlanmasını ve tarafların konumlarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılarken özellikle Kıbrıs Türk tarafına ciddi bir AB perspektifi kazandırmıştır. Ancak adada insani ve ekonomik sonuçlar doğuran asıl değişim iki taraf arasında karşılıklı geçişlerin başlaması ile ortaya çıkmış oldu. Bu geçiş serbestisi son otuz yılda yaşanan en radikal değişimdi. Kuzey-Güney arası dolaşımın serbest bırakılmasıyla kısmi de olsa emek, mal ve hizmetlerin de ada içerisinde serbest dolaşımı sağlanmış oldu. Özellikle Kuzeyden Güneye yapılan ihracat yanında kişilerin dolaşımı yoluyla karşı bölgelerde tüketilen mal ve hizmetlerin yarattığı ekonomik döngü, turistlerin dolaşımına bağlı gerçekleşen ekonomik aktiviteler ve Kıbrıslı Türklerin Güneyde çalışmasının hem işgücü piyasaları hem de genel ekonomi üzerindeki etkileri bu dönemin ekonomik sonuçları arasındadır.

Kıbrıs'ın AB üyesi olması fakat AB müktesebatının Kuzey'de askıda olması sonucu yukarda sayılan ekonomik ilişkilerin AB orijinli veya uyumlu yasalarla düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle ada içi mal, hizmet ve emek dolaşımı "Yeşil Hat Tüzüğü" olarak adlandırılan AB Konsey tüzüğü ile sağlanmıştır. Bu tüzük kapsamında Kuzeyden Güneye yapılan ihracatın hacmi şu aşamada 5-6 milyon Euro seviyesinde olsa da ileriki yıllarda kapsamın genişletilmesi ile artma potansiyeli taşımaktadır. Bunun yanında Güney ekonomisine göre nispeten daha geri kalmış Kuzeyin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesi ve adanın birleştirilmesi ile ulaşılabilecek çözümde Kıbrıs Türk tarafının AB ile mevzuat uyumu sağlanabilmesi amacıyla 259 milyon Euro tutarında bir mali paket de 2006 yılından beridir uygulamadadır.

Adadaki konjonktürün ve bulunacak çözümün AB perspektifi taşıması sadece ada içi gelişmeleri etkilemekle kalmamış Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkiler konuma gelmiştir. Adaylık statüsü tanınması aşamasından, müzakerelere başlanmasına, bazı başlıkların askıya alınmasına kadar geçilen her aşamada Türkiye'nin konumu Kıbrıs konusu ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle adada bulunacak çözümden en fazla kazanç elde edebilecek tarafların başında Türkiye gelmektedir. Adada ortaya çıkacak barış ve istikrar ortamının ekonomik gelişme üzerinde olumlu etki yapması Türkiye'nin AB ilişkileri ve dış politika alanında rahatlatması potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra çözümün yaratacağı dışında Türkiye ekonomisi ile Güney Kıbrıs ekonomisi arasında oluşabilecek ticari ve ekonomik ilişkiler gelmektedir.

Kıbrıs sorununa bulunacak kapsamlı bir çözümün Kıbrıslı Türklerin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sorunların çözümünde önemli bir kaldıraç görevi göreceği ortadadır. Kıbrıslı Türklerin yanı sıra adada yaşanabilecek istikrar ve barış ortamından Kıbrıslı Rumların da önemli kazançlar elde edeceği öngörülmektedir. Özellikle ada içi ortak işbirliği, yatırım imkanlarının geliştirilmesi ve askeri harcamalara gerek kalmaması ötesinde adadaki barış ve istikrarın adanın önemli hizmet üretim alanı olan turizm ve benzeri hizmet alanları üzerinde oluşturacağı potansiyel oldukça yüksektir. Bunun yanında Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinin, Türk limanlarının Rum bandıralı gemilerin kullanımına açılması, turizm ve işgücü alanlarındaki potansiyel işbirliği gibi alanlarda Güney ekonomisi için yüksek potansiyel taşıyan alanlar olarak tespit edilmiştir.

Tüm taraflar için böylesi yüksek kazanç potansiyeli taşıyan çözüm sürecinde Kıbrıs Türk tarafının daha dikkatli ve organize bir şekilde çözüm sonrası sürece kendini hazırlaması kaçınılmazdır. Bu yönde yapılacak çalışmalar ortaya çıkabilecek olası olumsuzluklardan etkilenme riskini azaltmakla kalmayacak aynı zamanda oluşacak fırsatlardan da azami oranda yararlanabilme potansiyelini artıracaktır. Bu anlamda KKTC ekonomisinin geliştirilmesi, modernleştirilmesi ve AB ile uyumu sürecinde yapılması gereken mikro ve makro bazı reformların gerekliliği tespit edilerek raporda belirtilmiştir. Öncelikli olarak Kuzey Kıbrıs ekonomisinin en önemli açmazı olan kamu sektörünün rehabilitasyonuna yönelik olarak kamu yönetimine yönelik reformlar yanında bütçedeki yapısal sorunların

giderilmesine ve serbest piyasa koşullarının yaratılmasına yönelik düzenlemelere ilişkin reform önerileri ortaya konmuştur. Bu alanlarda yapılacak iyileştirmelerin gerek yatırım iklimi gerekse ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yaratabileceği öngörülmektedir. KKTC'nin yıllardan beridir yaşadığı tecrübe ve günümüz ekonomik konjonktüründe artık kamuya dayalı ekonomik büyüme modelinden çıkılması ve özel sektör odaklı bir yapıya geçilmesi hedeflenmelidir. Ekonomideki büyümenin motorunun özel sektör olması için uygulanacak ekonomik politikalar bu anlayışı destekler niteliklere sahip olmalıdır.

Ekonominin gelişmesine yönelik uygulanabilecek mikro ölçekli reformların da ekonomiyi dış pazara açacak, dünya ile entegrasyonunu geliştirecek, işletmelerin dış pazara yönelmelerini teşvik edecek ve rekabet için verimliliği esas alacak AB perspektifli olması önem arz etmektedir. Bu çerçevede mikro reformlar, makro reformları destekler niteliklerde olmalıdır. Kamunun bu konudaki rolü özel sektöre yön çizmek açısından oldukça önemlidir. Adada yıllardan beridir devam eden çözümsüzlük ve bunun yarattığı izolasyon ve belirsizlik özel sektörün de dinamik ve rekabetçi bir anlayış benimsemesini engellemiştir. Bu nedenle adada yaşanacak bir çözüm ve istikrarın en çok özel sektör anlayışının değişmesinde ve ekonomide daha aktif rol alabilmesi üzerinde ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Gerek yurtdışı pazar erişimi, gerekse yurtdışı finans kaynaklarına erişim imkanlarının ortaya çıkması Kuzey ekonomisinin hızlı gelişme potansiyelini artıracaktır.

Sonuç olarak müzakerelerin devam ettiği şu günlerde ilgili tüm tarafların çözümün yaratacağı olumlu potansiyeller üzerine yoğunlaşarak pozisyonlarını gözden geçirmeleri oldukça önemlidir. “Kazan-Kazan” formülünden yola çıkarak karşılıklı kazanç koşullarının yaratılabilmesine imkan tanıyacak şekilde ortak bir ekonomik yapının tasarlanması, olası çözümün sürdürülebilir olması açısından olmazsa olmaz bir koşul durumundadır. Son otuz yıllık süre zarfında soruna müdahil olmuş tarafların; başta Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi güçlerin de dünya istikrarına katkı da bulunmaları gerekmektedir. Dünyayı, yarım asırdır uluslararası camiayı meşgul eden önemli bir sorundan kurtarmak, ortaya çıkmış olan fırsatları değerlendirmek adına taraflara eşit ve dengeli bir şekilde destek olup cesaretlendirmek adada özlenen çözüme ulaşılmasını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Bearing Point, *Cyprus Partnership for Economic Growth: Analysis and Findings*, January 2005.
- Besim ve Jenkins, *Informal But Not Significant: Unregistered Workers in North Cyprus*, Social Science Research Network, 2006.
- Doğu Akdeniz Üniversitesi Ekonomik Araştırmalar Merkezi: *KKTC İmalat Sanayi Rekabet Gücü Raporu*, 2005
- Dünya Bankası, *Kıbrıs'ın Kuzeyinde Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Büyümenin Kaynakları*, Haziran 2006.
- European Union, *EC Council Decision*, 26 April 2006.
- European Union, *Financial Aid Regulation, Council Regulation* (EC) No: 389/2006
- European Union, *Green Line Regulation, Council Regulation* (EC) No: 866/2004
- Güney Kıbrıs Rum Yönetimi: İstatistik Dairesi Yayınları.
- Kıbrıs Türk Ticaret Odası, <http://www.ktto.org>
- KKTC Devlet Planlama Örgütü: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 2008, <http://www.devplan.org>
- KKTC Devlet Planlama Örgütü: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 2007.
- KKTC Devlet Planlama Örgütü: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 2006.
- KKTC Merkez Bankası: *Bülten*, <http://www.kkctmb.trnc.net>
- KKTC Merkez Bankası: Yıllık Raporları, <http://www.kkctmb.trnc.net>
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: *Çalışma Dairesi Kaynakları*, <http://csgb.eu>
- Peace Research Institution of Oslo, *The Day After I: Commercial Opportunities Following A Solution To The Cyprus Problem*, March 2008.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, <http://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü, “*Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeniden Yapılandırma ve Destek Programı*” 2007.
- United Nations Conference On Trade And Development, <http://www.unctad.org>

E K L E R

GEÇMİŞTEN BUGÜNE
KUZEY KIBRIS EKONOMİSİ

A. Geçmişten Bugüne Kuzey Kıbrıs Ekonomisi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) küçük ölçekli pazarı, kısıtlı doğal ve insan kaynağı yapısıyla tipik ada ekonomileri özellikleri taşımaktadır. Ada ülkesi olmanın getirdiği kısıtlar da eklendiği zaman ekonomi üzerindeki maliyetler ve kırılğanlıklar artmaktadır. Bundan dolayı bu ekonomik zafiyetlerin giderilmesi için daha fazla çaba ve kaynak gereksinimi duyulmaktadır. Mikro ekonomisiyle KKTC, yapı olarak diğer küçük ülke ekonomilerinde olduğu gibi istihdam ve üretim anlamında, ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır. Her ne kadar 1974 sonrası ortaya çıkan durum, farklı yapılanmalar olsa da zaman içerisinde hizmetler sektörünün payını giderek artırdığı görülmüştür.

KKTC ekonomisinin yeterince dışa açık olmaması, ekonomik faaliyetlerde kamunun özel sektörden daha önemli bir rol edinmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, KKTC ekonomisinin gelişimi dikkate alındığında, kamu kesiminin istikrarının, ekonominin tümüne önemli etkiler yapabileceği gözlemlenmiştir. Kamu yönetiminden kaynaklanan bütçe açıkları, sosyal güvenlik açıkları ve cari açık gibi dengesizliklerin yanı sıra, ekonomik kalkınmada önemli rol oynayan doğrudan yabancı sermaye girişinin istenilen düzeyde olmaması, ekonomik istikrarın ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.

KKTC'nin siyasi tanınmamışlık sorunu, KKTC'nin mal ve hizmet piyasalarına erişimini zorlaştırmanın yanı sıra, uluslararası finans piyasalarından kaynak sağlama imkanını adeta imkansız kılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden sağlanan kredi ve yardımlar dışında, KKTC'nin başka ülkelerden finansman sağlaması imkansızlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, 1980'li yıllardan bu yana, benimsenmeye çalışılan liberal serbest piyasa politikalarının işleyişini sağlayacak yasal ve kurumsal altyapının bir türlü oluşturulamamış olması da, ekonomide istenilen istikrarlı büyümeyi yakalamayı zorlaştırmaktadır.

A.1. Milli Gelir Yapısı ve Büyüme Hızı

Milli gelir göstergeleri, bir ülkenin zenginliğinin ve gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde, en önemli göstergeler arasında yer alır. Ülkenin üretim yapısını ortaya koymanın yanı sıra, kaynak dağılımı ve uzmanlaşma hakkında da fikir vermektedir. Kuzey Kıbrıs ekonomisi de diğer küçük ada ekonomilerinde olduğu üzere, ağırlıklı olarak hizmet üreten bir yapıya sahiptir. Her ne kadar, belirli bir oranda hafif sanayi ve tarımsal üretim yapısına sahip olsa da, ağırlıklı olarak hizmet sektörü ekonomide önemli bir paya sahiptir. DPÖ yayınlarına göre 2007 yılı cari fiyatları ile Gayri Safi Milli Hasıla değerinin 3,460 milyon ABD dolarıdır. Yine 2007 yılı fiyatlarıyla kişi başı milli gelir 14,765 ABD doları olarak gerçekleşmiştir.¹

Tablo A.1: GSYİH Sektörel Paylar (%)

Sektörler	2007
1. TARIM	9.2
2. SANAYİ	13.3
3. İNŞAAT	15.7
4. TİCARET VE TURİZM	17.3
5. ULAŞTIRMA-HABERLEŞME	12.2
6. MALİ MÜESSESELER	4.0
7. KONUT SAHİPLİĞİ	5.4
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	12.5
9. KAMU HİZMETLERİ	15.2
10. İTHALAT VERGİLERİ	12.5
GSYİH (\$MİLYON)	\$3,410

KAYNAK: DPÖ(2008) 2006 Sosyal ve Ekonomik Göstergeler,

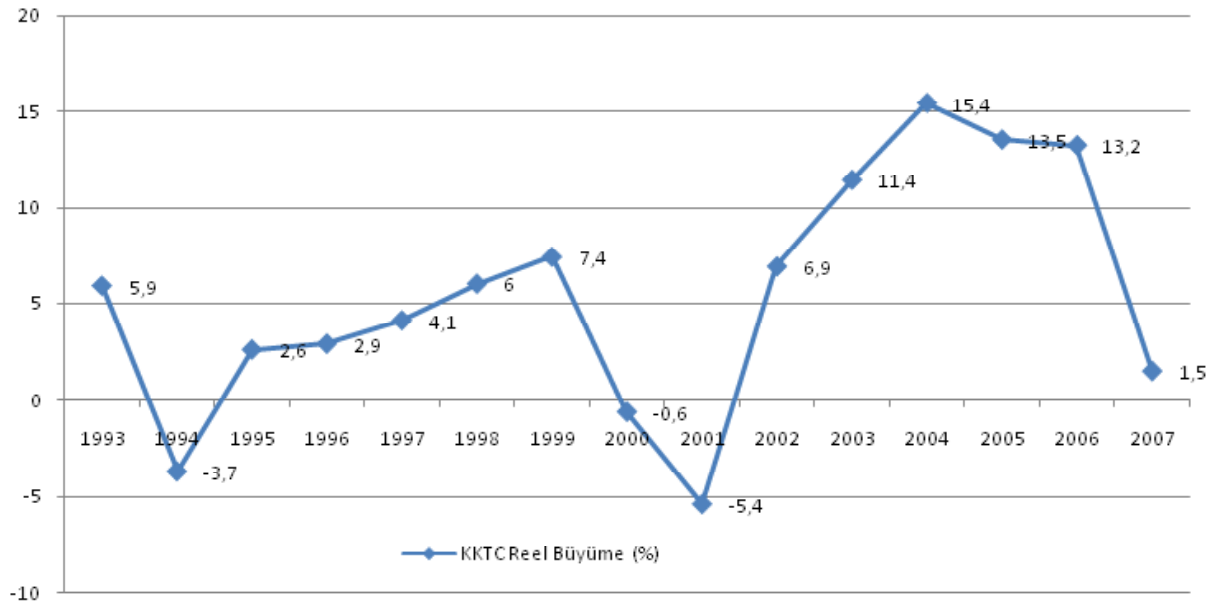
Küçük bir ada ekonomisi olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, benzer küçük ülkeler gibi kısıtlı kaynak ve iç pazar yapısı gibi yapısal kısıtlar nedeniyle zaman zaman ciddi ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Söz konusu yapısal kısıtların yanı sıra, tanınmamışlık ve izolasyonlar nedeniyle de, KKTC ilave zorluklarla karşı karşıyadır. Türkiye dışında başka bir ülke tarafından KKTC'nin tanınmıyor olması, ulusal ekonominin tüm sektörlerini olumsuz etkilerken, ekonomik olarak

¹ Kişi başına milli gelir, 2007 ortalama ABD dolar kuruna göre hesaplanmış olup, Satın alma paritesine göre hesaplanmış değer değildir.

Türkiye ekonomisine bağımlı bir yapıyı da beraberinde getirmektedir. Ayrıca Türk Lirası'nın yasal para birimi olarak kullanılıyor olması da, ülke ekonomisini, Türkiye ekonomisindeki şoklara ve enflasyonist baskılara birebir açık bırakmaktadır. Bahsi geçen sebeplerden ötürü, KKTC milli gelir büyüme hızı Türkiye ekonomisinin büyüme hızına paralel bir seyir izlemekte, hatta zaman zaman Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizlere paralel, ekonomik olumsuzluklar yaşayabilmektedir.

KKTC ekonomisindeki son on beş yıllık büyüme oranlarına bakıldığında; 1994, 2000 ve 2001 yıllarında ekonomik daralma yaşandığı görülecektir. 1994 yılında TC kaynaklı TL devalüasyonu, ekonominin %5'e yakın küçülmesine neden olmuştur. 2000 yılında KKTC bankacılık sektöründe ortaya çıkan kriz, ekonominin büyümesini frenlemiş ve ekonominin %0,6 daralmasına sebebiyet vermiştir. Baş gösteren bankacılık krizinin yanı sıra, 2001 yılında TL'nin aşırı devalüasyonu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik etkilerin sonucu olarak ekonomideki durgunluk krize dönüşerek %5,4 daralma kaydedilmiştir.

Şekil A.1: KKTC Reel Büyüme (%, 1993–2007)

Kaynak: DPÖ (2008)

Ancak 2002 yılından itibaren ekonomi büyüme trendine girerken, 2002–2006 arası GSMH ortalama %13,4 civarında artış göstermiştir. KKTC ekonomisinde

yaşanan bu yüksek oranlı büyümeden sonra 2007 yılında ulusal ekonomi yalnızca %1,5 oranında büyümeyi başarabilmiştir. Yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, KKTC ekonomisi son on beş yıllık dönemde derin bir daralma ve yüksek oranlı büyüme rakamları ile istikrarsız bir büyüme trendi sergilemiştir.

A.1.1 KKTC Ekonomisinde Dönemsel Gelişim

Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik gelişimi analiz edilirken, son otuz yıllık dönemi dört ayrı alt döneme ayrılarak incelenecektir. İlk dönemi, 1974 sonrası dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönemin başlıca özelliği, Kıbrıslı Türklerin Kuzey'e, Kıbrıslı Rumların Güney'e göç ederek yer değiştirmesi ve coğrafik olarak adanın iki bölgeye ayrıştırılması ile Kuzey'de yeni bir idari yapının kurulmasıdır. Yine bu dönemde, dünyada yaşanan ekonomik yeniden yapılanmanın yanı sıra ülkede yeterli yerel özel girişimci bulunmaması nedeniyle ekonomide hem üretim hem de istihdam anlamında kamu iktisadi teşekküllerinin hakim olduğu bir dönem geçirilmiştir. 1980'li yılların ortalarına kadar devam eden bu süreçte ağırlıklı olarak hafif sanayi ve tarımsal ürün işlemeye dayalı sanayi tesislerinin faaliyetlerinden oluşan bir ekonomik yapıdan söz edilebilir. Ancak KİT statüsünde olan bu işletmelerin birçoğu, gerek iyi yönetilememekten, gerekse ihtiyaç duyulan yenilenme yatırımlarının zamanında yapılmamasından kaynaklanan verim kayıpları neticesinde, rekabetçi olma özelliklerini yitirerek devre dışı kalmışlardır. Bu yapısal dönüşümle birlikte ülkenin ticaret mevzuatında sağlanan liberalleşme ile özellikle uzak doğu ülkelerinden ithal edilen birçok ürün, Türkiye'den turistik amaçla Kıbrıs'a gelen yolcular aracılığıyla Türkiye pazarına ihraçta bulunulmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret mevzuatının oldukça korumacı ve kısıtlayıcı olması söz konusu transit bavul ticaretinin gelişmesine katkı yapmıştır.

1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de uygulanmaya başlanan liberalizasyon politikaları sonucu, söz konusu transit ticaret giderek önemini yitirmeye başlarken, Kıbrıslı bir Türk işadamı olan Asil Nadir'in de önemli hissedarı olduğu çok uluslu bir şirket olan PolyPeck International ekonomide söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu şirketin tarımsal ürün işleme ve ihracatından, turizme, taşımacılıktan konfeksiyona kadar birçok alanda önemli yatırımlarının bulunması, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin üçüncü kez yapısal bir değişim dönemine girmesine neden olmuştur.

Poly Peck International (PPI) şirketlerinin yatırımlarının, hem istihdamı hem de ihracatı artırması, milli gelire bu dönemde olumlu katkı yapmıştır. Ancak 1990'lı yılların başlarında hem şirketin İngiltere'de açılan davalar sonucu mali ve hukuki sıkıntılar yaşaması, hem de Rumların Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD)'a açtıkları davaların bir sonucu olarak; Kıbrıs Türk menşeli ürünler, AB pazarını kaybetme noktasına gelmiştir. PPI'nın piyasalardan çekilmesiyle Kıbrıs'ta birçok tesis el değiştirirken, bazıları da kapanarak devre dışı kalmıştır. Fakat bu döneme damgasını vuran en olumsuz gelişme, ATAD kararlarının alınmasıdır.

ATAD kararları sonrası ortaya çıkan pazar kaybını ve piyasadan çekilen PPI'nın yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla, yeni teşvik politikalarıyla üretime yön verilmeye çalışılmıştır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan nüfusa ekonomik aktarımda bulunabilmek amacıyla, küçük ve büyük baş hayvancılık desteklenmiştir. Hayvancılığın desteklenmesi sonucu artan hayvan sayısı ile ekonomide süt arzı fazlası ortaya çıkmış ve hükümet de oluşan süt arzının giderilmesi amacıyla, süt işleyen ve ihraç eden firmalara sübvansiyon uygulamasını devreye sokmuştur. Yaratılan teşvikle, söz konusu sübvansiyonlardan faydalanmak amacıyla, birçok işletme piyasaya girmiştir. Bu uygulama sonucu, işlenmiş süt ürünü olarak Kıbrıs'a ait yerel bir ürün olan hellim ve peynir ihracatında artışlar yaşanmaya başlanmıştır.

Ekonomide yaşanan söz konusu gelişmelerin sonucunda istihdam yapısında da bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle tarım alanında ortaya çıkan ihtiyaç fazlası işgücünün ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi tarım sektöründe yaşanan azalmaya bağlı olarak hizmetler ve inşaat alanında paralel artışlar yaşanmıştır. Sanayi sektörünün istihdam payı çok fazla değişmezken ulaştırma, haberleşme ve mesleki hizmetler alanında ciddi artışlar görülmüştür. Bu sektörlerin bazılarındaki yaşanan işgücü açığı ise Türkiye işgücü piyasasından karşılanması yoluna gidilmiştir.

Tablo A.2: İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Sektörler	1987	1997	2007
1. Tarım	30	20	11
2. Sanayi	10	10	9
3. İnşaat	10	14	20
4. Hizmetler	50	57	60
4a. Ticaret ve Turizm	9	11	12
4b. Ulaştırma Haberleşme	7	9	9
4c. Finansal Kuruluşlar	3	3	2
4d. Şahsi Mesleki Hizmetler	8	14	18
4e. Kamu Hizmetleri	23	20	19

Kaynak: DPÖ (2008)

Özellikle inşaat sektörü niteliği düşük işgücü ithal ederken, turizm ve bankacılık sektörleri ise daha nitelikli işler için Türkiye’den iş gücü istihdam etme yoluna gitmiştir. Öte yandan, kamu sektörünün özel sektöre göre çekiciliğini koruması, tüm sektörler üzerinde ciddi bir tehdit yaratmakta ve uzun süre özel sektörde çalışmış kişilerin dahi kamu güvencesi çekiciliğiyle kamuda açılan münhallara başvurmaya devam ettikleri görülmektedir. Her ne kadar da kamu istihdam oranları genel pay itibarı ile belirli bir gerileme gösteriyorsa da bulunduğu seviyenin çok yüksek bir oran olduğu ve finansman açısından sıkıntılar yarattığı bilinmektedir (Bu konu diğer bölümlerde daha detaylı analiz edilmektedir).

A.1.2 Çözüm Umutlarının Ekonomik Kazanca Dönüştüğü Dönem

Kıbrıs Sorunu’nun 1974 yılından bu yana çözümsüz kalmış olması, gerek yerli yatırımcıların, gerekse dış yatırımcıların kararlarını sürekli olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle dış yatırımların çok kısıtlı miktarlarda seyretmesi ekonominin gereken hamleyi göstermesini engellemiştir. Bununla birlikte ekonomide, büyük oranda Türkiye menşeli, turizm, taşımacılık, haberleşme ve tarımsal ürün işlemeye yönelik yatırımların gerçekleştirildiğinden bahsedilebilir. Özel kesim yatırımları dışında, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından finanse edilen pek çok altyapı yatırımının da ekonomiye ciddi katkıda bulunduğu söz etmek mümkündür.

Son otuz içinde pek çok kez adadaki siyasi soruna çözüm bulunabilmesi için görüşmeler ve temaslarda bulunulmuş ancak hiçbirisi sonuca ulaşamamıştır. Ancak 2002 yılında dönemin liderleri olan Rauf Denktaş ve Glafkos Klerides arasında başlayan doğrudan görüşmeler sonrasında BM Genel Sekreterinin de sürece dahil olmasıyla görüşmelerin sonuçları 2004 yılında nihai bir çözüm planına dönüşebilmiştir. Bu plan adada yaşayan her iki toplumun da onayına sunulmuştur. Eş zamanlı referandumlarla onaylanan BM Çözüm Planı Kuzey’de yaşayan Türkler tarafından büyük bir çoğunlukla kabul edilirken Güney’de yaşamakta olan Rumlarca büyük bir çoğunlukla reddedilmiştir.

Söz konusu planın diğerlerinden farkı, sadece oylamaya kadar gidebilmiş olması değil; Kıbrıs’ta ulaşılabilecek bir çözümün parametrelerinin ne olacağını da çok net ortaya koymuş olmasıydı. Bu nedenle piyasa aktörlerinin plandaki algılamaları sonucu o güne kadar en tartışmalı konulardan biri olan mülkiyet konusunda bir takım belirsizliklere açılımlar getirilerek emlak piyasası canlandırılmıştır. Ağırlıklı olarak yabancı talebinin yaşandığı gayrimenkul piyasasında ciddi fiyat artışları yaşanırken konut sektöründe deyim yerindeyse tam bir patlama yaşanmıştır. Ortalama olarak yılda 400–500 arası konut ruhsatı verilirken söz konusu dönemde yılda 1500–2000 rakamlarına kadar ulaşılmıştır.

Konut arzında ortaya çıkan bu artış beraberinde başta inşaat sektörü olmak üzere ilgili birçok sektörü de canlandırmıştır. İnşaat malzemesi ithalatı yanında araç ithalatı ve elektronik eşya ithalatında da ciddi artışlar yaşanmıştır. İthalat artışının yanı sıra, özel kesim yatırımlarında da önemli oranda artışlar kaydedilmiştir. Özellikle birçok firmanın, artan talebe cevap verebilmek için makine ve araç parkını yenilemesi sonucu, sabit sermaye yatırımlarında artışlar yaşanmıştır.

Tablo A.3: İnşaat Sektöründe Faaliyet Gösteren Firma Sayısı

	2003	2004	2005	2006	2007*
İnşaat Mütcaahhitliğı Taşeronluğı	65	312	586	854	927

Kaynak: KKTC Çalışma Dairesi

*Nisan 2007 itibarıyla

A.2 KKTC Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranlarının Seyri

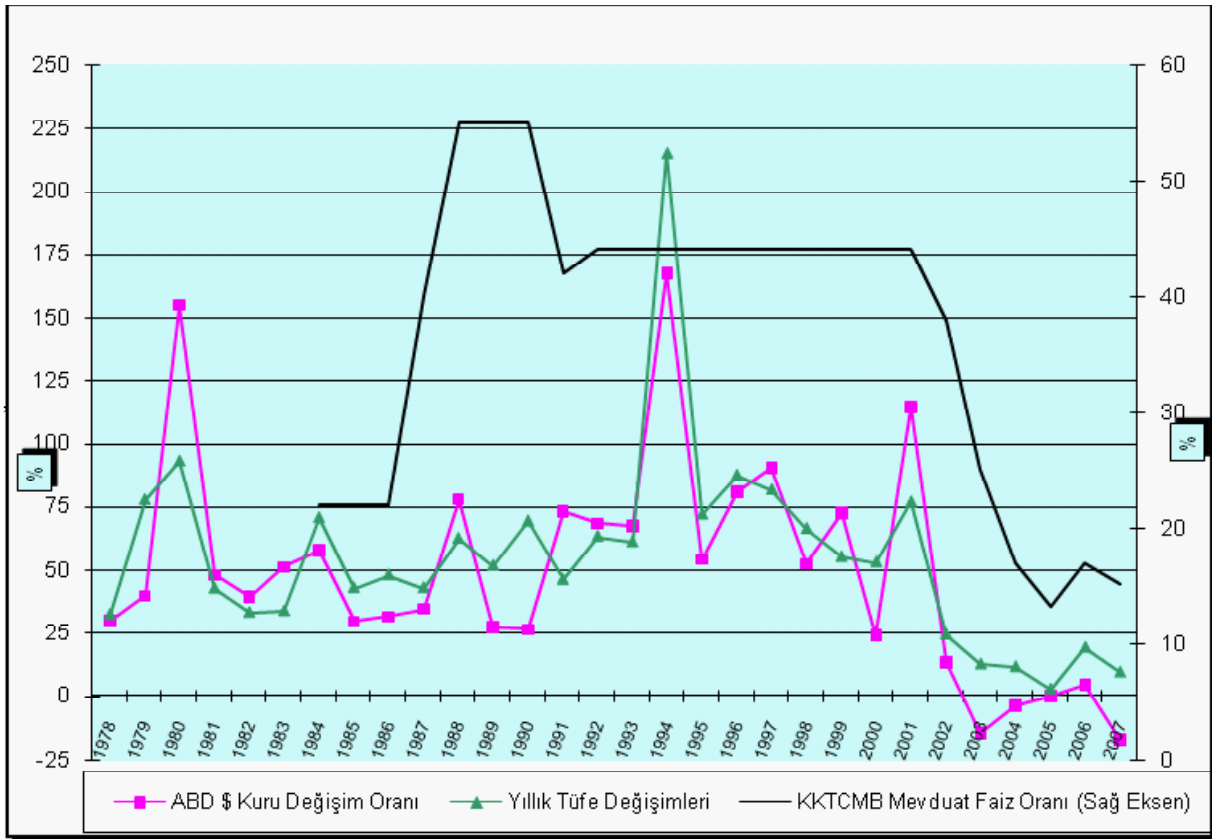
1974 sonrasında Türk Lirasını resmi para birimi olarak kabul eden KKTC ekonomisi, Türkiye ekonomisinin seyrine paralel olarak, TL'nin yaratmış olduğu istikrarsızlığı uzun dönemden beri hissetmektedir. KKTC ekonomisi, TL kullanımı nedeniyle kendi makro hedefleri doğrultusunda bir para politikası izleyememektedir. Buna ilaveten, TL kullanımı, Türkiye ekonomisindeki enflasyon, devalüasyon ve yüksek faiz oranlarının KKTC ekonomisine taşınmasına sebebiyet vermektedir. Türkiye ekonomisinde yaşanan makro istikrarsızlıklar, söz konusu değişkenlerle KKTC ekonomisine taşınmakta ve makro dengelerin bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, TL kullanımı Türkiye ekonomisinde yaşanan finansal ve reel şoklar karşısında KKTC ekonomisini de kırılgan kılmaktadır.

KKTC ekonomisinde yıllık enflasyonun seyri, Şekil 2'de verildiği gibi, uzun süreden beri yüksek düzeyde seyretmektedir. TL kullanımı nedeniyle, Türkiye enflasyon oranları ile KKTC enflasyon oranları arasında yüksek korelasyon bulunmaktadır. Söz konusu ilişki, KKTC enflasyonunun Türkiye'den ithal edildiği sonucunu doğurmaktadır. Fakat KKTC'nin kendi yapısal sorunlarından kaynaklanan enflasyonu da dikkate almakta fayda vardır. Bunun yaratılmasında, devletin kaynak yaratma adına kamu ürünlerine getirmiş olduğu fiyat artışları önemli bir kalemi oluşturmaktadır. Piyasa koşullarının tam olarak tesis edilememesi de ek fiyat artışlarına neden olmaktadır.

Enflasyonun yaratmış olduğu makro ekonomik istikrarsızlık, ülkedeki kaynak dağılımını bozduğu gibi, hane halklarının tüketim, yatırım ve tasarruf kararlarını etkilemek suretiyle, makro dengeleri bozmaktadır. TL kullanımının taşımış olduğu, yüksek faiz oranlarının, para maliyeti üzerindeki etkisi hem yatırım kararlarında hem de KKTC'de üretilen mal ve hizmet fiyatlarında tahribat yaratmıştır. Yüksek enflasyon-yüksek faiz sarmalı tasarrufların yatırıma dönüşmesini engellediği gibi, bankaların kredi politikalarını da olumsuz etkileyerek; kaynakların yüksek getiriye, ancak daha düşük riske sahip TC hazine borçlanma senetlerine kaymasına neden olmuştur. Bu durum 2001 sonrasında enflasyona paralel düşen faiz oranları neticesinde değişmiş olmakla birlikte, ekonomide var olan faiz oranları (özellikle TL faiz oranları) yatırımları tetikleyecek düzeyin uzağındadır.

KKTC'nin uzun bir süre en önemli sorunlarından biri yüksek enflasyon olmuştur. İthalata dayalı KKTC ekonomisi için döviz kuru değişim oranı ile enflasyon oranını ilişkilendirilirse bu iki oranın genelde doğru orantılı hareket ettikleri (Şekil A.2) görülmektedir. KKTC'de TL kullanımı nedeniyle KKTC Merkez Bankası'nın para politikası otoritesi bulunmamaktadır. Bunun yanında, KKTC'nin rekabet gücünde belirleyici olan döviz kurunun yönetimini de etkisiz kılmaktadır. KKTC kendi makro ekonomik ihtiyaçlarına ve rekabet gücüne göre değil, Türkiye ekonomisi kaynaklı etkilere göre döviz kurunun yönetimini zorunlu kılmaktadır. TL kullanımı nedeniyle ortaya çıkmış olan tüm bu olumsuzluklar, KKTC'nin ekonomik performansını olumsuz yönde etkilemektedir.

Şekil A.2: Enflasyon, Döviz Kuru Ve Faiz Oranı Yıllık Değişim Oranları (% , 1978-2007)

Kaynak: DPÖ (2008) ve KKTCMB Yıllıkları

2001 yılından itibaren Türkiye'de uygulanmaya başlanan fiyat istikrarı kazandırmaya yönelik para politikası neticesinde; gerek düşük seyreden, hatta yabancı para

birimleri karşısında değer kazanan Türk Lirası, gerekse enflasyonun Türkiye’de süratle düşerek iki haneli rakamların altına gelmesi nedeniyle, KKTC ekonomisinde de enflasyonun gerilediği gözlenmiştir. Ancak, ekonomide fiyat istikrarının tam olarak sağlandığını söylemek oldukça güçtür. Türkiye’de para istikrarına yönelik para politikasının, son yıllarda dünya ekonomisindeki hammadde, petrol ve gıda fiyatlarından olumsuz etkilenmesi yanında, küresel düzeyde yaşanan finansal krize paralel dünyada azalan likidite ve Türkiye ekonomisinin olumsuz gelişmelere karşı var olan kırılganlıkları, Türk Lirasında hedeflenen istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum ise gerek döviz kurlarındaki yukarıya doğru hareket, gerekse Türkiye’deki enflasyonun artması nedeniyle, KKTC’deki enflasyonu ve fiyat istikrarını olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

A.3 Kamu Maliyesi

Ülkelerin egemenliği için vazgeçilmez temel taşlarından biri olarak kabul edilen kamu maliyesi, ekonomik gelişim sürecinde, çağdaş ve sosyo-ekonomik aktivitelere öncü ve destekleyici olacak şekilde geliştirmelidir. Para politikalarından yoksun KKTC özelinde, kamu maliyesi bir o kadar daha önem arz etmektedir.

Buradan hareketle, KKTC’nin ekonomik gelişimi çoğunlukla maliye ağırlıklı politikalarla gerçekleştirilmiştir. Bunun ötesinde ekonominin dışa açılma sorunları yaşaması ve özel sektörünün istenilen ölçüde gelişme kaydedememesi nedeniyle, kamu ağırlıklı ve kamu güdümlü bir ekonomik yapı oluşmuştur

A.3.1 Kamu Kesimi Dengesi

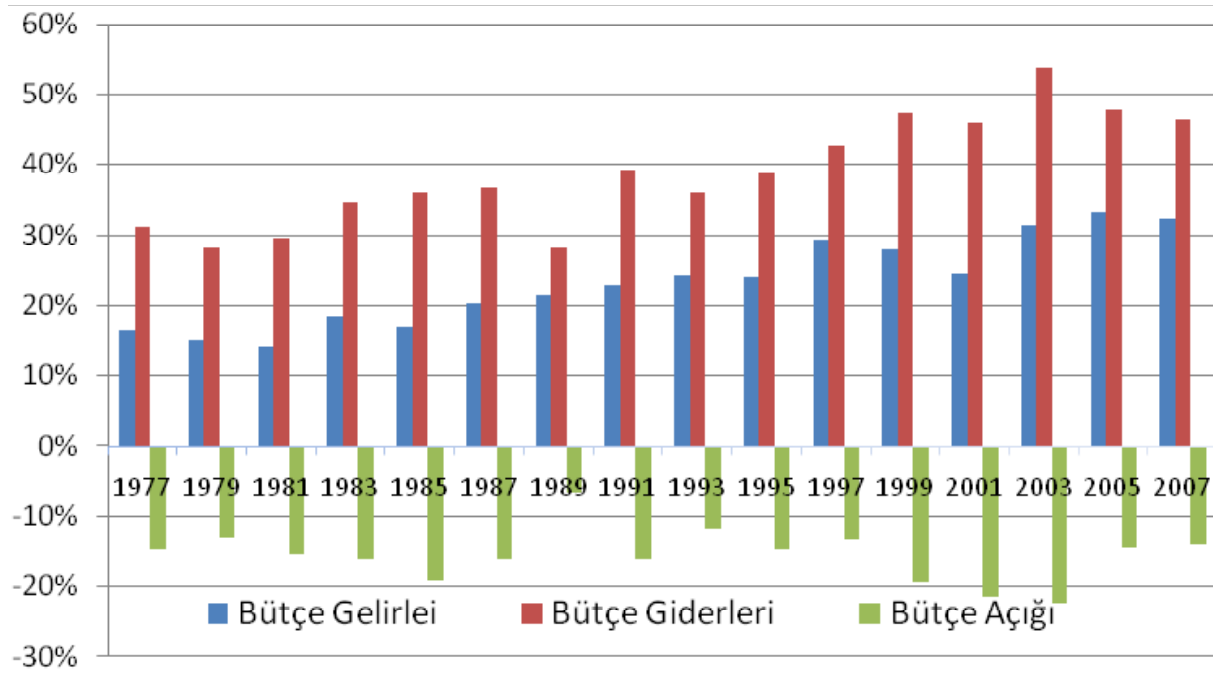
KKTC ekonomisi otuz dört yıllık dönem boyunca devamlı surette yüksek bütçe açıkları vermiştir. Aşağıda bütçe dengesini gösteren şekilde de görüleceği üzere bütçe açıkları yıllar içerisinde GSMH’nın %15’leri civarında seyretmiş, yalnızca 1988–1990 yıllarında sırasıyla %3 ve %5 gibi düşük oranlarla mali yıl kapatabilmiştir.

KKTC ekonomisi 1980’li yılları başından bugüne kadar yaklaşık 16 kat büyüyerek GSMH’yi 200 milyon Amerikan dolarından 3,5 milyar dolara ulaştırmış olsa da, kamunun ekonomideki rolünün küçülmediği aksine büyüyerek; bugünlerde GSMH’nın yarısı kadarına ulaştığı söylenebilir. Buradan hareketle, ekono-

middeki büyümenin kamu harcamaları ile paralellik gösterdiği tespitini yapmak mümkündür. Bu gerçek, KKTC ekonomisinde kamu rolünün büyük olduğunu ve kamu güdümlü bir büyüme yapısına sahip olduğunu açıklamaktadır.

KKTC gibi küçük bir ada ekonomisinde böylesine yüksek oranlı kamu açıklarının nasıl sürdürülebildiği konusu Türkiye’den sağlanan mali desteğe bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. DPÖ istatistiklerine göre 2006 yılında TC Devleti’nin sağladığı yardım 320 milyon YTL’dir. Bu GSMH’nin %7,8’ine, aynı yıl bütçesinin de %20’sine tekabül etmektedir. Buna ilaveten yine 2006 yılında TC yardımları 293 milyon YTL, GSMH’deki payı %7,2 ve bütçe finansmanının da %15’ini karşılamaktadır. KKTC Devlet bütçesinin %35’lik finansmanının TC’den sağlanması bu bütçenin neden yıllardan beridir yüksek oranda açık verdiğini açıklamaktadır. Bu kadar yüksek açıkların verilmesi, bir taraftan kamu harcamalarının rasyonel yapılmadığını göstermekte, diğer taraftan is KKTC’nin TC’ye mali bağımlılığının ne denli yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil A.3: Bütçe Dengesi, GSMH’ya Oranı (%)

Kaynak: DPÖ (2008)

KKTC özelinde bütçe açıkları için iki farklı tanımlama yapılmalıdır. Ekonominin gelişimi için gereken altyapı yatırımlarının önemli kısmı TC Devleti tara-

fından finanse edilmekte ve yardımlar başlığı altında bütçede yer almaktadır. Bu yardımlar sayesinde KKTC konsolide bütçesi %10'lar üzerinde açık vermektedir. Yatırımlar bütçesi dışındaki normal cari bütçe dengesine bakılacak olunursa kamu finansman gereğinin yıllar içerisinde ortalama GSMH'nin %5 ile %10'u arasında olduğu gözlemlenebilir. Yatırım bütçesi dışında bile cari bütçenin bu kadar açık vermesi, KKTC bütçe açıklarının yalnızca yatırımlardan kaynaklanmadığını, cari harcamalardan da önemli oranda etkilendiğini göstermektedir.

KKTC bütçe açığının yapısal bir sorun olduğu ekonomik büyüme ile karşılaştırma yapıldığında da ortaya çıkmaktadır. Ekonomide yüksek oranlı büyüme yaşanan yıllarda; örneğin 2002–2006 yıllarında, ekonomi ortalama %13,4 gibi yüksek oranlı bir büyüme performansı sergilemiş olmasına rağmen, bütçe açığında gerileme görülmemiştir. Aksine, ekonomik büyüme ile kamu finansman gerekliliğindeki artış paralellik göstermiştir. Bu bir taraftan, kamu harcamalarındaki artışın büyümeye kaynak oluşturduğuna işaret etmekte, diğer taraftan da ekonomik büyüme sayesinde kamunun yarattığı gelirlerinin yanlış harcama politikalarıyla israf edildiğini göstermektedir.

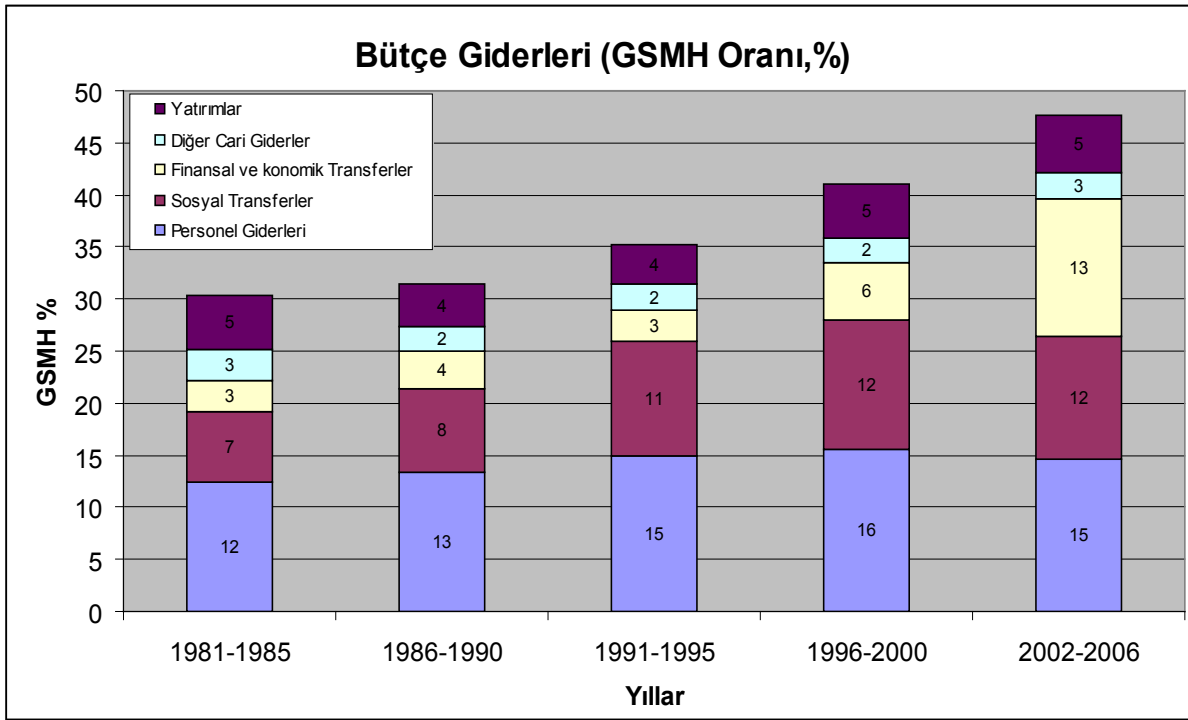
A.3.2 Bütçe Giderlerinin GSMH'ye Oranındaki Artış

Kamu finansman gereğinin bu kadar yüksek olmasının başlıca nedeni kamu harcamalarının sürekli olarak artan bir eğilim içerisinde olmasıdır. Kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payı 1980'li yıllarda %30–40 seviyelerinde iken, 1990'lı yıllarda bu oran %40–50 seviyelerine yükselmiş ve hatta iki binli yıllarda %50'yi aşmıştır. Aynı dönemde ulusal gelirlerde GSMH'nin %15'inden %30'ları aşan kayda değer bir artış yaşanmasına rağmen, kamu harcamalarındaki daha yüksek oranlı artış, bütçe açıklarının ve bu açıkların finansmanı için kamu borçlanma gereğinin artmasına neden olmuştur.

Gelişme süreçlerinde, kamu kesiminin özel sektörün önünü açacak ve gelişimi için gerekli yatırım iklimini hazırlayacak altyapı yatırımları yapması gereklidir. Bunun sonucunda da kamu harcamaları artış gösterebilir. Ancak, KKTC'deki kamu harcamalarına detaylı bir şekilde bakıldığında, bunun pek de bu yönde olmadığı gözlemlenmektedir. Kamu harcamalarının yarıdan fazlasını kamu çalışanları maaş ve emeklilik harcamaları oluşturmaktadır. 1980'li yılların başında

personel harcamalarının GSMH içerisindeki payı %12 iken bu rakam 2000–2006 yılları arasında ortalama %15'lere yükselmiştir. 2007 rakamlarıyla 700 milyon YTL'yi aşan personel harcamaları bütçenin %35'ini oluşturmaktadır. Her ne kadar son yıllarda kamu istihdam rakamları toplam istihdam rakamları içerisinde gerileme gösterse de, devletin kamu çalışanlarına yönelik maaş politikasında cömert davranması, kamu çalışanları maaşlarının GSMH içerisindeki payının artmasına neden olmuştur.

Şekil A.4: Dönemler İtibarıyla Bütçe Gider Kalemlerinin Gsmh Oranları

Kaynak: DPÖ (2008)

Kamu harcamalarında göze çarpan diğer önemli bir kalem ise transferlerdir. 1980'li yıllarda GSMH içerisinde %10 payı olan transferlerin, 2000'li yıllarda milli hasıla payı %25'e ulaşmıştır. Bu da bütçedeki %40'ı aşan kaynakların transferlere ayrılmasına ve kamu harcamaları içerisinde en büyük kalemi oluşturmaya neden olmuştur. Transferlerin önemli bir kısmını oluşturan sosyal transferler, emeklilik maaşları için ilgili fonlara yapılan kaynak aktarımlarıdır. 1980'li yıllarda zımni olan bu sorun iki binli yıllarda hissedilir bir şekilde daha belirgin hale

gelerek artmaya başlamış, GSMH'nın %12 sine, bütçenin ise %25'ine ulaşmıştır. Özellikle kamu emeklilik sisteminde erken emekliliğin olması, çalışanlardan yapılan kesintilerin yetersiz ve ilgili fonlarda nemalanmaları için etkin bir model geliştirilememesi, emeklilik sisteminin kamu maliyesine büyük bir mali yük oluşturmaya neden olmuştur. Sosyal transferlerin diğer önemli bir ayağı da, özel sektör çalışanlarının emeklilik müesseselerinde yaşanan sorun, Sosyal sigortaların erken emeklilik vermesi ve aktüeryal dengesizlik, sosyal sigorta fonunun açık vermesine neden olmuştur. Son zamanlarda hükümetin kayıt dışı çalışma hayatına dair başarılı bir mücadele sergilemesine rağmen, sosyal güvenlik fonu açık vermeye devam etmiştir.

Kamu kurum ve kuruluşlar ile belediyelere yapılan ekonomik ve finansal transferlerdeki artış bu kuruluşların mali yapılarındaki bozukluğun devam ettiğini göstermektedir. GSMH'nın %13'üne tekabül eden ve KİT'lerden tarıma aktarılan sübvansiyona kadar otuz civarında değişik türde desteği içeren sosyal-dışı bu transferler, bütçenin %26'sını oluşturmaktadır. Toplamda bu tür transferlerin artması, maliye politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen harcamaların ayarlanmasını zorlaştırmakta, orta ve uzun dönemde kamu maliye yükümlülüklerini artırmaktadır.

Yine aynı dönemde yatırımlara bakıldığında, milli gelir ve bütçe içerisinde yatırımların paylarının fazla değişmediği gözlemlenmektedir. Şekil 4'te de görüleceği üzere, yatırımların GSMH'ye oranı %4 – %5'inde seyrederek, diğer harcamalar kalemlerinin aksine, düşük oranlarda kalmıştır. Bütçenin %10'nu kadar kaynak aktarılan yatırımların özellikle temel ihtiyaçlara yönelik olan eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımlarında yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Bunun yanı sıra, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve altyapılarının korunması ile ilgili yetersiz kaynak tahsisi, ekonomik kalkınma için elzem olan enerji, haberleşme ve ulaşım imkanlarının yetersiz kalmasına neden olmuştur.

A.3.3 Kamu Gelirleri

Kamu maliye politikaları çerçevesinde uygulanan harcamalar politikalarının önemi kadar, gelirler politikası da, üzerinde önemle durulması gereken diğer bir konudur. Kamu gelirlerinin, sırf bütçeye finansman sağlaması açısından değil, ülkedeki emek, sermaye ve girişimcilik gibi ekonomik faktörlerin de etkin ve

yerinde kullanılmasını sağlayacak araçlar olarak düşünülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, vergi politikaları ekonomiyi düzenleyecek, etkin kaynak tahsisini sağlayacak, gelir dağılımını koruyacak/düzeltecek ve istikrarı sağlama konusunda kullanılacak araçlar olmalıdır.

Tablo A.4: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Kamu Gelirlerinin Dağılımı (%)

Kamu Gelirleri	1981	1986	1991	1996	2001	2006
Dolaysız Vergiler	29%	44%	47%	42%	39%	27%
Dolaylı Vergiler(Fonlar dahil)	46%	36%	35%	38%	40%	57%
Diğer Gelirler	25%	21%	18%	20%	22%	16%
Toplam Yerel Gelirler	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Kaynak: DPÖ (2008)

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, Kamu yerel gelirlerinin %80'ini aşan kısmı vergi gelirlerinden elde edilmektedir. Geriye kalan %20'ye yakın kısmını ise vergi dışı; harç, kira, ceza gibi kalemler oluşturmaktadır. Bu toplam gelirler bütçe harcamalarının %70'ini finanse etmekte ve bunun sonucunda da, yukarıda da belirtildiği üzere, kamu borçlanma gereği yüksek çıkmaktadır.

KKTC'deki vergi yüküne bakıldığında, bunun %30'ları aşan seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. Bu oranın OECD ülkeleri vergi yükü ortalamasına yakın olması itibarıyla, düşük olmadığı söylenebilir. Yalnız buradaki sorun, kamunun bu vergileri nasıl topladığı ile ilgilidir. Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, yerel gelirler ağırlıklı olarak dolaylı vergilerden sağlanmaktadır. Bu eğilim özellikle iki binli yıllarda daha da belirginleşmiştir. 2006 yılında, bütçe yerel gelirlerinin %57'si dolaylı vergilerden sağlanırken, dolaysız gelirlerden sağlanan gelir %27'ler civarında kalmıştır. Bunun temel sebebi ülkedeki gelir vergisi yönetiminde yaşanan sorunlardır. Özellikle gelir vergisi sisteminin çok oranlı, karmaşık ve kayıt dışılığı teşvik eder şekilde yüksek oranlarda olması sistemin etkin çalışmasını engellemektedir. Bunun ötesinde kayıt düzeninin istenilen ölçüde gerçekleştirilememesi vergi netinin düşük olmasına ve gelir beyanının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bunların sonucunda vergi tabana yayılamamış, vergi yükü belirli kesimlerin üzerinde kalmıştır.

Kazançların doğru ve etkin vergilendirmesini sağlayamayan kamu, daha kolay bir yolu tercih ederek, tüketimi vergilendirmeyi tercih etmiştir. Önemli miktarda tüketim malının ithal edilmesi nedeniyle, tüketim üzerindeki verginin büyük bölümü de gümrük aşamasında tahsil edilmektedir. Kurumları da vergilemekte zorlanan Maliye, ithalat yapan şirketlerden yaptıkları ithalat aşamasında, gümrük beyannamesi üzerinden %4'lük stopaj adı altında peşin vergi almaktadır². Maliyenin 2007 yılında yeniden peşin vergi uygulamasına gitmesinin arkasında, vergi toplama performansının iyi olmaması ve kamunun 2007 yılı içerisinde erken finansman gereksiniminde bulunması yatmaktadır. Böylesi bir uygulama bir taraftan fiyatlara yansırken, diğer taraftan ekonomideki tüketim davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür uygulamalar, hiç kuşkusuz, vergi anlayışını ve vergi mükellefiyetliğini olumsuz etkilemekte ve vergi tabanının zayıflamasına neden olmaktadır.

KKTC'de vergi bilincinin yeterince gelişmemiş olması ve bunun yanı sıra, kamunun sunduğu hizmetlerden mükelleflerin yeterince memnun olmayışı, özellikle gelir vergileri nedeniyle kayıt dışılığa neden olmaktadır. Bütün bunların sonucunda Maliye de gelir yaratmak için etkin ve kabul edilebilir bir vergi sistemi kurmak ve vatandaşa sunduğu hizmetleri iyileştirmeye çalışmak yerine, dolaylı yöntemlerle vergilendirmeye gitmeyi tercih etmektedir.

KKTC ekonomisi otuz dört yıllık dönemde kendi yerel kaynaklarıyla kendine yeten bir kamu maliye yapısı oluşturmayı başaramamıştır. Bugün gelinen aşamada kendi yerel gelirleri bütçesinin cari harcamalarını bile karşılayacak durumda değildir. Bunun temelinde bir taraftan katılaştırılan kamu harcamalarındaki politika yanlışlığı, diğer tarafında ise gelirler politikasının ekonomik anlayıştan uzak olması yatmaktadır.

A.4 KKTC Bankacılık Sektörü

Hizmetler sektörüne dayalı KKTC ekonomisi için mali müesseselerin GSYİH'ye katkısı önem arz etmektedir. Mali müesseselerin GSYİH içerisindeki payı, reel olarak istikrarsız bir seyir izlemesine rağmen, yaklaşık %5 seviyeleri civarında gerçekleşmiştir. Ancak son yıllarda GSYİH' deki yüksek büyüme hızı ve

---

² Gümrük beyannamesi üzerinden tahsil edilen stopaj, kurumların yılsonu hesaplarına göre ödeyecekleri vergiden mahsup edilmektedir.

bu büyümenin mali müesseselerden çok diğer sektörlerden de kaynaklanması sonucu mali müesseselerin payı %3'lere gerilemiştir. Mali müesseselerin GSYİH'ye katma değerinin reel büyüme hızı, 1999 yılı sonunda KKTC'de baş gösteren bankalar krizinin etkisiyle, 2000 yılında %-6.8, 2001' de %-18 ve 2002 yılında %-10.1 olarak gerçekleşmiştir.

Sektörde 2000–2002 döneminde yaşanan ve kaynağı büyük oranda “Bankalar Krizi” olan daralma sonrasında hayata geçirilen, yeniden yapılanma süreci sonrasındaki olumlu gelişmeler neticesinde daralma büyümeye dönüşmüştür. Bu gerileme 2003 yılından itibaren büyüme yönüne doğru dönmekle beraber, sektörün 2003–2007 dönemindeki ortalama %4.7'lik büyüme hızının diğer sektörlerin altında kalması nedeniyle, bankacılık sektörünün GSYİH içindeki payı azalarak %3'lere kadar gerilemiştir.

KKTC finans sisteminde bankacılık sektörü, sistemdeki yaklaşık yüzde 1990'lık payı ile kesimler arası fon akışını sağlayan en önemli ve etkin aracı finansal kuruluş konumundadır. Ticari bankalar yanında, kooperatif kredi kuruluşları ve diğer kredi kuruluşları da yaklaşık %10'luk bir sektörel paya sahiptir. Bankacılık sektörünün finansal sistem içinde ağırlıklı paya sahip olması, bono, tahvil ve hisse senedi gibi araçlara sahip sermaye piyasasının yasal altyapıya rağmen gelişme gösterememiş olması ve bu nedenle doğrudan finans kanallarının tıkanık olması gibi etkenlerle açıklanabilir.

Tablo A.5: Mali Müesseselerin Ekonomideki Yeri

YILLAR	1981	1991	1994	2000	2005	2007
Mali Müesseselerin GSYİH İçerisindeki Payı (%)	3,9	4,9	5,1	5,9	3,2	3,3
Mali Müesseselerin Katma Değerinin Reel Büyüme Hızı (%)	0,6	5,2	2,1	-6,8	5,9	2,0

Kaynak: DPÖ (2008)

KKTC'de 1980'li yıllardan itibaren uygulanan selektif kredi politikalarının kaldırılması, faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi ve liberal kambiyo düzenlemeleri sonucunda sistem önemli yapısal değişikliklere uğramıştır. Bu yapısal değişiklikler etkisini banka sayısı, istihdam, hizmet çeşitliliği ve teknolojik altyapı

konularında göstermiş olmasına rağmen, bankacılık sektöründe 1994 ve 2000 yılları içerisinde ciddi krizler meydana gelmiştir. 1994 yılındaki krizde Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz önemli ölçüde rol oynarken, KKTC’deki bankacılık sektörüne bu etkinin yansıması, KKTC’de faaliyet gösteren Türkiye kökenli bankalar aracılığıyla olmuştur. Bununla beraber, 2000 yılındaki kriz KKTC’de faaliyet gösteren Türkiye kökenli bankaların tetiklemesi ile başlamış ve sektördeki kırılgan yapının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Sektörün yaşanan krizlerden önemli derecede etkilenmesinde makroekonomik politikaların zayıflığı, düzenleme ve denetleme mercilerinin politize olması nedeniyle denetim ve gözetim alanlarındaki etkinsizlikler ve zayıf yasal altyapı gibi faktörler sebep olmuştur.

2000 yılında başlayan ve 2001 yılında sektörde bulunan zayıf bankaların sistem dışına çıkarılmasıyla devam eden finansal sarsıntı, bankacılık alanındaki yasal ve kurumsal düzenlemelerin değişen koşullara ve uluslararası standartlardaki gelişmelere uyumu konusunda önemli adımlar atılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, bankalar yasası yenilenmiş, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu yasası çıkarılmış ve önemli ölçüde bağımsızlık sağlayacak şekilde KKTC Merkez Bankası yasası değiştirilmiştir. KKTC Merkez Bankası’na bağımsızlık kazandırılması ile bankacılık denetim ve gözetimini etkinleştiren düzenlemeler ve sistemler süratle uygulamaya konulmuştur.

Tablo A.6 1985 sonrasında sektördeki gelişmeleri vermektedir. Dönemler itibarıyla sektörde önemli büyüme rakamları kaydedilmiştir. 2001 krizi sonrasında gerçekleşen büyüme oranları da bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Sektörün 1985 yılında 200 milyon dolar civarındaki aktif büyüklüğü son krize kadar olan süreçte 7,5 kat büyüyerek 1,5 milyar dolara yükselmiş, 2001 krizi sonrası altı yıllık dönemde ise 3,5 kat büyüyerek, 5 milyar doların üzerine çıkmıştır. Benzer eğilim bankaların en önemli kaynağı olan mevduatlarda da gözlenmektedir. Bunun yanında öz kaynaklar dikkat çekici gelişme gösteren diğer önemli bir büyüklük olmuştur. Yapılan düzenlemeler bankaların sermayelerini güçlendirmelerine katkıda bulunmuştur. 2000 yılı krizi öncesinde 78 milyon dolar düzeyindeki öz kaynak tutarı, kriz sonrasında güçlenerek 2007 itibarıyla 500 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır.

Tablo A.6: Banka Bilanço Büyüklükleri (Milyon \$)

	1985	1990	1994	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam Aktifler	200	426	696	1572	1422	1204	1379	2077	2705	3143	3967	5104
Toplam Krediler	114	157	235	845	595	397	366	475	784	1079	1651	2348
Toplam Mevduat	71	234	424	889	865	824	1162	1786	2406	2707	3330	4239
Ö z k a y n a k Toplamı	14	37	51	59	78	59	100	106	136	202	244	487
Top, Aktif/ GSMH(%)	83	72	126	163	137	132	146	153	135	151	153	189
Top Kredi/ GSMH(%)	47	27	42	106	57	44	39	44	46	62	44	87
Mevduat / GSMH(%)	30	40	76	92	83	91	123	136	116	126	136	157
GSMH	240	591	554	964	1040	909	941	1284	1765	2328	2625	2704

Kaynak: KKTCMB Bültenleri, DPÖ (2008)

KKTC Bankacılık sektörünün büyüklüğü AB ortalamasının altında olmakla birlikte, AB'ye yeni üye olmuş ülkelerle kıyaslandığında, sektörün daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Sektörün toplam aktiflerinin GSMH oranı %168 ile Türkiye başta olmak üzere; Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeleri geride bırakmaktadır. Mevduatların GSMH oranı ise AB'nin son genişlemesinden önceki 15 üyesinin ortalaması olan %98'in üzerindedir ve İtalya, İsveç, Finlandiya gibi ülkelerdeki oranının oldukça üzerinde bir orana tekabül etmektedir. Aktiflerin ve mevduatların GSMH içindeki payı yüksek olmasına rağmen, kredilerin GSMH'ye oranının görece düşüklüğü dikkat çekmektedir.

Geçiş ekonomileri olarak anılan, AB'deki yeni üyeler dışındaki ülkelerin (Finlandiya hariç) kredilerin GSMH'deki payı %100'ü aşmaktadır. KKTC'de ise son dönemlerde toplam kredilerdeki büyümeye rağmen, bu oran, 2007 yılı haricinde %50'nin altında kalmıştır. Bu tablo KKTC'de kredi kanalının etkin işlemediğinin ve bankaların, tasarrufların yatırımlara dönüşmesindeki görevlerini tam olarak yerine getiremediklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, ekonomide şube şeklinde faaliyet gösteren Türkiye sermayeli bankaların sektör içindeki paylarının yüksekliği, bu bankaların yurtiçine kredi kullandırmadaki isteksizlikleri, kredi kullandırışını zorlaştıran düzenlemeler, kredi teminatı olarak kullanılan mülkiyete konu sabit varlıklara karşı var olan hukuki zayıflıklar ve bankaların görece zayıf sermaye yapıları, kredi kullandırmayı etkileyen en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sektörün bilanço yapısı incelediğinde (Tablo A.7), KKTC'deki bankacılığın çok karmaşık olmayan, geleneksel bankacılık faaliyetlerine sahip bir yapısı olduğu gözlemlenmektedir. Banka kaynaklarının en önemli kısmını tasarruf mevduatları oluşturmaktadır. Mevduat toplamı ise aktiflerinin %85'i oranındadır. Toplam sermayenin ise toplam kaynakların %10 olduğu dikkate alındığında, bankaların mevduatlar dışında yabancı kaynak kullanımlarının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle sektörün farklı risklerle karşı karşıya kalmasına yol açabilecek pasif yönetimi yapısı bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevduat kaynaklarının para birimi cinsinden dağılımı yaklaşık YTL ve döviz mevduatları arasında yarı yarıya olduğu görülmektedir.

Kaynakların kullanımı itibarıyla, sektörün toplam brüt kredileri, toplam aktiflerin %40'ı düzeyindedir. Krediler dışında diğer aktiflerin, önemli oranda (aktiflerin %43'ü) likit değerler olarak tutulmaktadır. Likit değerler, dispo­nibilite ve zorunlu karşılık gibi zorunlu tutulması gereken likit değerlerle, bankaların serbest likit değerlerinden oluşmaktadır. Likit değerlerde gözlenen yüksek oranın en önemli nedeni, şube olarak faaliyet gösteren Türkiye sermayeli bankaların, kaynaklarının %80'ini Türkiye'deki ana firmalarında tutmalarıdır. Bu bankaların yurtiçi ekonomiye kaynak aktarımları son dönemde artış göstermekle birlikte düşük bir düzeyde seyrettikleri gözlemlenmektedir. Likit değerler içinde diğer önemli bir kalem ise, menkul kıymetlerdir. Ağırlıklı olarak TC hazine kağıtlarından oluşan bu portföyün toplam likit değerler içindeki payı %10 civarındadır.

Tablo A.7: Banka Bilanço Büyüklüklerinin Yıllık Ortalama Reel Değişim Hızı(%)

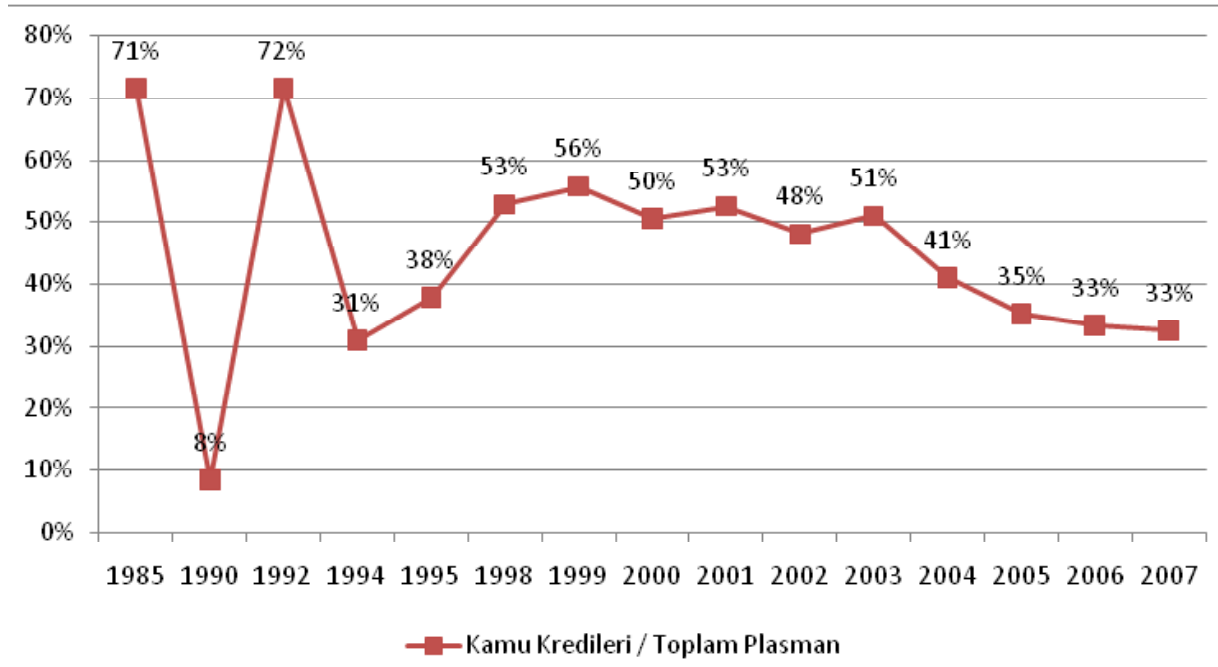
	85-90	90-91	91-94	94-99	99-00	00-01	01-02	02-03	03-04	04-05	05-06	06-07
Aktifler	113%	-2.6%	67.8%	125.8%	-9.5%	-15.%	14.5%	50.6%	30.2%	16.2%	26.1%	28.6%
Krediler	38%	-21.4%	90.5%	260%	-29.6%	-33.%	-7.8%	29.7%	65.2%	37.5%	53.1%	42.1%
Mevduat	228%	10.5%	64.0%	110%	-2.6%	-4.8%	41%	53.6%	34.7%	12.5%	23.0%	27.2%
Özkaynak	158%	26.6%	8.0%	16.7%	31.2%	-24%	68.0%	6.4%	28.3%	48.5%	20.6%	10 %

Kaynak: KKTC Merkez Bankası Bültenleri

Sektörün aktif yapısı da farklı risklerin oluştuğu, karmaşık bir yapıyı temsil etmemektedir. Bankalar ana kaynakları olan mevduatları ya kredi olarak tutmakta ya da Merkez Bankası serbest mevduata hesabı gibi oldukça likit ve riski düşük alanlara yatırmaktadırlar. Bu yapı sektörün kredi riski ve vade uyumsuzluğu dışında önemli bir riske maruz kalmadığını ortaya koymaktadır. Bankaların YTL ve döviz kaynağı yaklaşık olarak eşit oranlara sahip olmaları kur riskinin varlığına da dikkat çekmekle birlikte, mevcut düzenlemelerle kur riski üstlenbilmesini önemli ölçüde sınırlamıştır. Bu nedenle sektörün üzerindeki kur riski oldukça küçüktür. Ancak, sektördeki kredi riski hariç düşük risk yapısına rağmen kamu kredilerinin toplam krediler içindeki payı kaynakların ekonomik gelişmeye yönelik alanlara yönlendirilmesini engellemektedir. Kamu kredileri toplam kredilerin yaklaşık yarısına tekabül etmektedir (Şekil A.5). 2001 yılından sonra yapılan geri ödeme planı nedeniyle, kamu kredilerinde bir düşüş görülürken, kamu kredilerinin toplam plasmanlar içerisindeki ağırlıklı payı devamlılık göstermektedir.

Bu durum, sektörde çözülmesi gereken en önemli sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Kamuya ait kredilerin yanı sıra, sektörde sorun olarak görülen diğer faktörler ise, sektörün sahip olduğu düşük sermaye yapısı ve fazla sayılabilecek sayıda kurumun sektörde faaliyet göstermesidir.

Şekil A.5: Kamu Kredilerinin Toplam Plasmanlara Oranı (1985–2007)

Kaynak: KKTCMB Bültenleri

A.5 Dış Ticaret Yapısı

KKTC bir ada ekonomisi olarak dış pazarlara bağımlı durumdadır. Gerek ihtiyaçların karşılanabilmesi için ithalata, gerekse üretilen ürünlerin satışı için ihracat yönünden dış pazarlara bağımlıdır. Hem coğrafik yakınlık hem de politik koşullar Türkiye pazarını KKTC ekonomisi için vazgeçilmez kılmaktadır. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti dönemlerinde yapılmış olan bir takım ticari anlaşmalar sonucu uzun yıllar İngiltere pazarı da ihracatta önemli bir pazar olma özelliğini koruyabilmiştir.

1961 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ile İngiltere arasında imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması'na göre belirli mallar üzerindeki gümrük vergilerinin indirilmesi öngörülmüştür. Benzeri bir anlaşmanın 1972 yılında o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzalanması, Kıbrıs menşeli ürünlere tüm AB pazarına erişim şansı tanımıştır. Kıbrıs'ta 1974 sonrasında da Kıbrıslı Türkler Ortaklık Anlaşması'nın 5. Maddesi uyarınca AB üyesi ülkelere ve özellikle İngiltere ile Almanya'ya, Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nın verdiği Bitki Sağlığı Belgesi

(Phytosanitary Certificate) ve dolaşım belgeleri (EUR1) ile tarım ürünlerinin ihracatına 1994 yılına kadar devam edilmiştir.

5 Temmuz 1994 tarihinde ATAD, Kıbrıslı Rumların başvurusu doğrultusunda almış olduğu kararlar nezdinde, Kıbrıs'tan ithal edilecek patates ve narenciye ürünlerinin Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından yetkilendirilmiş otoritelerin düzenlediği belgeleri taşıması gerektiğine karar vermiştir. ATAD, resmi olarak KKTC'den ithal edilecek ürünlere ambargo koymamış, ancak verdiği kararın sonuçları, pratik olarak Kuzey Kıbrıs'tan AB'ye mal ihracatını ekonomik olarak olanaksız hale getirmiştir. KKTC'den Avrupa Topluluğu'na ihraç edilecek olan ürünlerde geçerli bir EUR.1 dolaşım belgesi olmaksızın ihracat yapmak mümkün olmasına rağmen, ürünler üçüncü ülkelerden yapılmış ithalat olarak kabul edileceği için, AB tarımsal ürünlere %3 ile %32 arasında değişen, konfeksiyon ürünlerine de %14 oranında gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır.

KKTC firmalarının AB üyesi ülkelere yaptıkları konfeksiyon ihracatında ödedikleri gümrük vergisinin devlet tarafından karşılanması yoluna gidilmiştir. Ayrıca, havayolu ile yapılan konfeksiyon ihracatında nakliye için ödenen kargo bedelinin bir kısmı da devlet tarafından sübvansiyon edilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak ATAD kararı nedeniyle, KKTC makamlarınca verilen diğer belgelerle birlikte Bitki Sağlık Sertifikaları da Avrupa Birliği ülkeleri tarafından kabul edilmediği için, gümrük vergileri ödenmiş olsa bile, KKTC tarım ürünleri AB ülkelerine ihraç edilememiştir. Bu yasaklama karşısında KKTC tarım ürünlerinin Türkiye üzerinden ve TC makamlarınca verilen Bitki Sağlık Sertifikalar ile söz konusu ülkelere ihracatı yoluna gidilmiştir. Ancak yükleme boşaltma, liman değiştirme gibi nedenlerle maliyet artığından ürünlerin rekabet etme gücü azalmış ve bu piyasalara girişleri de zorlaşmıştır.

Her ne kadar da ortaya çıkan durum devlet kanalıyla sunulan sübvansiyonlar yoluyla dengelenmeye çalışılsa da, ihracat ATAD kararı sonrası dönemde yön değiştirmiştir. Sadece ihracatın yön değiştirmesiyle kalınmamış aynı zamanda ekonomik yapı da değişmeye başlamıştır. KKTC'nin geleneksel ihracatının başta narenciye ve patates ağırlıklı olmak üzere konfeksiyon ürünleri ihracatından oluştuğu söylenebilir.

2006 yılı verilerine bakıldığında ihracat performansının aradan geçen zaman içerisinde çok da değişmemiş olduğu saptanmaktadır. Değer olarak 60–70 milyon ABD doları aralığında bir banda sıkışmış olan ihracat rakamları zaman zaman TL’deki değer değişimlerine bağlı olarak oynaklıklar gösterebilmektedir. Uygulanan teşvik sistemlerinin de ihracatı arttırmayı başaramadığı, daha çok ürün kompozisyonu ile pazar destinasyonlarını etkilediği görülmektedir.

Tarımsal ürün ihracatı KİT statüsünde olan Cypruvex (Kıbrıs Meyve Sebze İşleme Şirketi) uzun yıllar boyunca büyük bir oranda gerçekleştirmiştir. Söz konusu işletme dış pazarlama alanında faaliyet göstererek yerli narenciye ürününün ihracatı için farklı pazar arayışları içerisine girmiştir. Şirketin kapasitesinin yetersiz kalması sonucu, özel işletmeler de bu piyasaya girerek narenciye ürününü (ağırlıklı olarak “valencia” türü portakal) yeni bir pazar olan Rusya ve Ukrayna’ya pazarlamaya çalışmışlardır. AB pazarı gelir düzeyi daha yüksek ve seçici bir pazar olduğundan bu pazara satılan ürün genellikle birinci sınıf ürün kalitesindeyken, yeni pazar olan Rusya pazarı ise daha fazla düşük kalite ve nispeten ucuz ürünleri talep ettiğinden narenciye üretimi giderek azalmaya ve üretilen ürünün kalitesinde de gerilemeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tablo A.8: Önemli İhracat Kalemleri (Milyon ABD Doları)

Ürünler	1993	2003	2006
Narenciye	16.6	17.8	19.2
Konfeksiyon	19	10.2	7.8
Süt Ürünleri	1.1	7.9	16.5
Patates	1.3	0.5	1.9
Alkollü İçecekler	0.3	4.4	2.9
Diğer	16.2	9.8	19.8
TOPLAM	54.5	50.6	68.1

Kaynak: DPÖ (2008)

Geleneksel ihraç ürünleri olan narenciye, patates ve konfeksiyonun AB pazar paylarını kaybetmesi ve yurt içinde uygulanan tarımsal politikaların sonucu olarak, alternatif bir ihraç ürünü olan işlenmiş süt ürünleri 1990’lı yıllarla birlikte ortaya çıkmıştır. Uygulanan hayvancılık desteği politikaları ve buna bağlı oluşan süt fazlasını gidermeye yönelik sağlanan süt ürünleri ihracat teşviki, işlenmiş

süt ürünleri ihracatını yıllar itibarıyla arttırmıştır. Toplam ihracatta çok ciddi bir artış olmakla beraber, konfeksiyon pazar kaybı ve narenciye fiyat kayıpları nedeniyle süt ürünlerinin ihracatı yeni bir pazar olan Ortadoğu ve Körfez ülkelerini hedef almıştır. Ağırlıklı olarak Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ile Katar'a da ihracat yapma yolları denenmiştir. Avrupa Birliği'nin gıda ürün ithalat rejiminin çok katı olmasının yanı sıra, KKTC kurumlarının verdiği sağlık sertifikalarının da AB resmi makamlarınca tanınmaması sonucu, bu pazarlara yönelme zorunluluğu doğmuştur.

Önemli bir ihraç ürünü kategorisini oluşturan hazır giyim ihracatının pazar payını yitirmesini ise, ATAD kararları kadar, genel konjonktür de olumsuz yönde etkilemiştir. Ağırlıklı olarak İngiltere'den geçici ithal yoluyla getirilen kumaş ve malzemenin işlenerek geri ihraç edilmesi işlemine dayanan hazır giyim ihracatı, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) getirdiği ciddi liberalizasyonlar ve dünya pazarlarında ortaya çıkan maliyet avantajları nedeniyle gerilemiştir. Kuzey Kıbrıs hem küçük bir ada ekonomisi olması, hem de siyasi ve hukuki sorunlar dolayısıyla ilave maliyetler üstlenmesi sonucu, ihracat sektörlerini dış pazarların dışına itmek zorunda kalmıştır. Konfeksiyon sektörü, gerek ihracat payı, gerekse yarattığı katma değer ve istihdam payı olarak, giderek gerilemiş ve bugün için sadece üç-dört firmanın faaliyet gösterdiği bir yapıya dönüşmüştür.

ATAD kararları sadece ihracattaki ürün kompozisyonu değişikliği ile değil ihracat pazarlarının değişimi ile de kendini belli etmiştir. ATAD kararları alınmadan önce toplam ihracatının %75 ile %80'lik kısmı başta İngiltere olmak üzere AB ülkelerine yapılmaktaydı. Oysa hukuki kararların sonucunda, bu piyasanın cazibesini yitirmesi, alternatif pazar arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Yine bu dönemde en yakın ticari ortak konumda olan Türkiye ile Rusya ve bazı Ortadoğu ülkeleri pazarları da bu arayışlardan nasiplerini almışlardır. Ülke grupları itibarıyla yapılan değerlendirmede, Türkiye'ye yönelik ihracatın toplam ihracat içindeki payının zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Özellikle yeni gelişen ürünler olarak değerlendirilebilecek olan işlenmiş süt ürünleri ile alkollü içecekler ağırlıklı olarak Türkiye pazarına yönlendirilmeye başlanmıştır. İşlenmiş süt ürünlerinin, aynı zamanda Kuveyt başta olmak üzere, Ortadoğu ülkelerine de ihracatı yapılmaya başlanmıştır. Geleneksel AB pazarını kaybeden narenciye ürününün kalitesinde de gerilemeler yaşanmış Rusya ve bazı

diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde de bu doğrultuda pazar bulma arayışlarına girişilmiştir.

Tablo A.9: Seçilen Yıllar İtibarıyla İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam İhracat (milyon \$)	Türkiye (%pay)	AB (%pay)	Diğer (%pay)
1980	44	13	80	7
1990	66	12	77	11
1994	53	19	64	17
2000	50	38	40	22
2007*	79	38	26	36

Kaynak: DPÖ (2008) , * Tahmini

İthalat hacminde ciddi artışlar ithalattaki pazar değişikliğinden çok, 2002 sonrası dönemde ekonomide yaşanan hızlı büyüme sonucu yaşanmıştır. Genel olarak 300–400 milyon dolar aralığında gerçekleşen yıllık ithalat hacmi, 2007 yılı itibarıyla 1,430 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştır. Ağırlıklı olarak akaryakıt, otomotiv, elektronik eşyalar, gıda, inşaat malzemesi gibi ürün ithalatından oluşan yapı son yıllarda ekonomide yaşanan inşaat patlamasından da nasibini almıştır. Başta Türkiye olmak üzere Avrupa ve Uzak Doğu'dan gerçekleştirilen ithalatta da maliyeti etkileyen sorunlarla karşılaşilmektedir.

Tablo A.10: Önemli İthal Ürünleri (Milyon ABD Doları)

Ürünler	1993	2003	2006
Taşıt Araçları	20.2	59.6	143.4
Yakıt	23.5	23.5	209.7
Sigara	9.1	17.5	17.9
İlaç	6.2	13.8	20.9
Konfeksiyon	3.9	11.5	32.9
İnşaat Demiri	6.0	11.3	48.2
Diğer	295	340.5	902,5
TOPLAM	363.9	477.8	1,376.2

Kaynak: DPÖ (2008)

Ülke ekonomisi ölçeğinin küçük olması ve siyasi tanınmamışlık gibi sorunlardan dolayı, uluslararası deniz taşımacılığı firmalarının Kuzey Kıbrıs limanlarına düzenli seferler (line) yapmamaları nedeniyle, çoğu ithal ürün Mersin limanında toplanarak daha küçük gemilerle Kuzey Kıbrıs'a taşınmaktadır. Bu durumsa, ihracatta olduğu gibi, ithal ürün maliyetlerini de olumsuz etkilemektedir.

Ülke grupları itibarıyla ithalatın kompozisyonuna baktığımız da, benzer bir durumun olduğunu söylemek mümkündür. 1982 yılı itibarıyla Türkiye ile AB'nin toplam ithalat içerisindeki payları birbirine çok yakınken, 2005 yılına gelindiğinde bu payların değiştiği görülmektedir. Türkiye'nin ithalattaki payı %69'a yükselirken, AB'nin payı ise %18'e gerilemiştir.

Tablo A.11: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Ülkelere Göre Toplam İthalat (Milyon ABD Doları)

	TOPLAM	Türkiye	AB	Diğer
1998	430	251	113	66
2003	477	299	115	63
2004	853	512	224	117
2005	1,255	817	264	174
2006	1,376	946	247	183
2007	1,467	998	310	159

Kaynak: DPÖ (2008)

İhracat performansının aradan geçen zaman içerisinde çok da değişmemiş olduğu görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, geçen yıllar içerisinde azalmaktadır. Dış ticarete oluşan açık, net turizm gelirleriyle, yüksek öğretim gelirleriyle ve diğer görünmeyen hizmet gelirleriyle karşılanmaktadır. Dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı KKTC ekonomisinde yapısal bir sorun haline gelmeye başlamıştır. DPÖ' nün 2006 yılı verilerine göre, 2006 yılında dış ticaret açığının GSMH'nin %50'sine ve cari açık ise GSMH'nin %7'sine ulaşmıştır.

İthalatın ihracattan hızlı artışı neticesinde, ticaret açığı büyümektedir. Bunun arkasındaki en önemli neden, ihracata yönelik üretim imkanlarının sınırlı olması ve ekonominin ithalata yüksek derecede bağımlılığıdır. Uluslararası alandaki politik belirsizlik, ambargolar, rekabetin piyasadaki eksikliği, yatırım maliyetinin

yüksek olması, yüksek orandaki korumacılık, ölçek avantajından yararlanamamak, eski teknoloji kullanımı gibi nedenlerden dolayı yüksek üretim maliyetleri ve düşük kaliteli ürün üretimi, KKTC'nin ihracatta rekabet edebilirliği yakalayamamasına neden olmuştur. Ayrıca ulaşım konusunda var olan uçak kargo taşımacılığındaki dar kapasite, navlunda yaşanan aksaklıklar nedeniyle malların zamanında ve hasarsız ulaşımının sağlanamaması, yükleme ve boşaltma gibi liman hizmetlerinin tekelleşmiş olması ve bu durumun maliyetleri olumsuz etkilemesi KKTC ürünlerinin dış pazarlarda rekabetini olumsuz yönde etkilemektedir.

Aşağıdaki ödemeler dengesi tablosundan da görülebileceği gibi, çok yüksek dış ticaret açığı kısmen turizm, kısmen de, diğer görünmeyen işlem gelirleri ile finanse edilmeye çalışılmaktadır. Diğer görünmeyen işlem gelirleri altında ağırlıklı olarak üniversitelere yurtdışından gelerek eğitim gören öğrenci harcamaları ile Güney Kıbrıs'ta günü birlik geçişlerle çalışan işçi gelirlerinden oluşmaktadır. Güney Kıbrıs'ta çalışan işçi sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, gerek Rum Sosyal Sigorta kayıtları gerekse KKTC Muhaceret Dairesi'nin günlük geçiş rakamlarına bakıldığı zaman söz konusu sayının beş bin kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. Güney'de çalışan kişiler ağırlıklı olarak inşaat ve tarım alanlarında istihdam edildikleri ve Kuzey-Güney arasındaki ücret farklılığının temel çekim noktasını oluşturdukları bilinmektedir. Kuzey Kıbrıs'ta 2007 yılı sonu itibarıyla asgari ücret 956 YTL iken Güney Kıbrıs'ta bu rakam aşağı yukarı 1,500 YTL civarındadır. Ayrıca inşaat sektöründe istihdam edilen Kıbrıslı Türklerin birçoğunun nitelikli sayılabilecek düzeyde olması elde edilen gelir düzeyini de arttırmaktadır.

KKTC'nin turizm gelirleri açısından istenilen noktada olduğu söylenebilir. KKTC'yi yılda ortalama 800,000 civarı turist ziyaret ederken, bunların %80'ninden fazlası Türkiye'den gelenler ve kısa süreli geceleme yapan turistler olması nedeniyle, özlenen gelir yaratılamamaktadır. Hatta son yıllarda kumar turizmi olarak adlandırılabilir tarzda sadece hafta sonlarını kapsayan kapalı paket turlar ile adaya gelen grupların otel ve kumarhane dışına dahi çıkmadan ülkeden ayrıldıkları görülmektedir.

Tablo A.12: Ödemeler Dengesi (Milyon ABD Doları)

	2006	2007
1.Cari İşlemler	-203.6	-178.0
Dış Ticaret	- 1308.1	- 1372.1
Dış Satım	68.1	81.1
Dış Alım	1376.2	1453.3
Görünmeyen İşlemler Dengesi	1104.5	1194.2
Turizm (net)	303.2	376.2
Diğer Görünmeyen	801.3	818.0
2.Sermaye Hareketleri	390.9	316.7
TC Yardım ve Krediler	218.0	166.7
Diğer Sermaye	172.9	150.0
3.Rezerv Hareketler	-433.3	-264.0
4.Net Hata ve Noksan	246.0	125.3

Kaynak: DPÖ (2008)

Başta siyasi tanınmamışlık ve buna bağlı olarak KKTC'nin Avrupa veya diğer bölgelere doğrudan uçuş imkanlarının olmayışı, etkin dış tanıtımın yapılmayışı ve turistik tesislerin yüksek kalitede hizmet sunamaması gibi nedenler, yıllardır Türkiye dışındaki pazarların gelişimini engellemektedir. İngiltere, Türkiye'den sonra ikinci önemli turizm pazarı durumundadır. Özellikle İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türkler yanında iklim şartlarından dolayı yıllardır tatillerinin bir bölümünü Kıbrıs'ta geçirmeye alışmış yaşlı nüfusa sahip bir İngiliz turist kesimi de bulunmaktadır. Ancak son yıllarda bu emekli İngiliz turistlerin çoğu KKTC'de konut sahibi olma yoluna giderek, gecelemelelerini otellerden kendi konutlarına kaydırmışlardır.

Güney Kıbrıs'ın yılda 2,5 milyonun üzerinde turisti ağırladığı düşünülürse, KKTC'nin turizm alanında bir ada ekonomisi olarak ne kadar yetersiz kaldığı daha iyi anlaşılabilir. Adanın güneyine göre daha bakir ve kumluk sahillere sahip olmasına rağmen gerek siyasi gerekse yönetime bağlı nedenlerle istenilen düzeyde faaliyet yapılamamaktadır. Son yıllarda özel ilgi turizmi adı altında alternatif turizm alanlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Kıbrıs'a has endemik bitkilerin görülmesi, agro-turizm olarak seçilmiş köylerde yerel yaşamla iç içe programlar, dalış turları gibi farklı alanlar denenmektedir.

Son iki yılın ödemeler dengesinde net hata ve noksan kaleminin yüksekliği dikkat çekmektedir. Cari işlem açığına yakın tutarda olan net hata ve noksan kalemi DPÖ ödemeler dengesi hesaplama yöntemine göre ölçülemeyen iki unsuru ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, görünmeyen işlemlerin hesaplanandan daha yüksek olduğu, ikincisi ise hesaplanandan daha yüksek sermaye girişi olduğudur. Sermaye hareketlerinin bankacılık sistemi içinde hesaplanmasının kolaylığı dikkate alındığında, konu tutarın görünmeyen işlemlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine de, DPÖ sermaye hareketleri hesaplama yöntemindeki belirsizlik, yüksek net hata ve noksan kalemindeki tutarının nedeni hakkında öngöründe bulunulmasını zorlaştırmaktadır.

